

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI**

**NEHCÜ'L-BELAĞA PERSPEKTİFİNDEN HZ. ALİ
DÖNEMİ OLAYLARI**

GÜLER GÖÇMEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. DOĞAN KAPLAN**

KONYA-2020

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Güler GÖÇMEN		
	Numarası	17810601153		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tezin Adı	NEHCÜ'L-BELÂĞA PERSPEKTİFİNDEN HZ. ALİ DÖNEMİ OLAYLARI		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Güler GÖÇMEN

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Güler GÖÇMEN		
	Numarası	17810601153		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Mezhepleri Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Doğan KAPLAN		
	Tezin Adı	NEHCÜ’L-BELÂĞA PERSPEKTİFİNDEN HZ. ALİ DÖNEMİ OLAYLARI		

Tezimizde XI.yüzyılda yaşamış İmami bilgin Seyyid er-Radî tarafından derlenen Nehcü’l-Belâğa adlı eserin perspektifinden Hz. Ali dönemi olayları incelenmiştir. Tezin giriş bölümünde Seyyid Radî’nin hayatı ve eserleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra Nehcü’l-Belâğa’nın içeriği ve Hz.Ali’ye aidiyeti konusu tartışılmıştır.

Birinci bölümde, Hz. Ali’nin halife oluşu, ilk icraatı sadedince vali atamaları ve Cemel Olayı öncelikle Nehcü’l-Belâğa perspektifinden ele alınmış ardından klasik İslam tarihi literatürüyle mukayesesi yapılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde ise Sıffin Savaşı, Hâriciliğin ortaya çıkışı ve Nehrevân Savaşı aynı usulle ele alınmıştır. Sıffin Savaşı çok detaylı bir şekilde ele alınmış, Hz. Ali ile Muaviye’nin mektuplaşmaları, Hz. Ali’nin Haricilerle yaptığı konuşmaların metinleri çalışmanın sonunda ekler bölümüne konmuştur.

Sonuç olarak Hz. Ali döneminde yaşanan siyâsî olaylar temel kaynaklar ve Seyyid Radî’nin Hz. Ali’ye ait olduğunu söylediği siyasi hutbe ve mektuplarla mukayeseli bir şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Radî, Nehcü’l-Belâğa, Cemel, Sıffin, Hâricilik.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Güler GÖÇMEN		
	Student Number	17810601153		
	Department	The Basic Islamic Sciences / History Of Islamic Sects		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Doğan KAPLAN		
Title of the Thesis/Dissertation	ALI b. ABU TALIP'S PERIOD EVENTS FROM THE PERSPECTIVE OF NAHJ AL BALAGA			

In our thesis, the events of Khalifa Ali b. Abu Talib have been discussed from the perspective of Nahj al Balaga, which was compiled by Imami scholar Sayyid al Radi who lived in the 11th century. In the introduction part of the thesis, after giving information about Sayyid Radi's life and Works, the content of Nahj al Balaga and its belonging to Hazrat Ali were discussed.

In the first chapter Hz. Ali's being the caliph, appointing governors only after his first action, and the Jamel Battel handled from the perspective of Nahj al Balaga, and then compared with the classical Islamic history literature.

In the second chapter of thesis, the Battle of Siffin, the emergence of Khawarij and the Battle of Nahravan are handled in the same manner. The Battle of Siffin has been discussed in detail. Ali and Muawiya's correspondences, the texts of Ali's conversations with the Khariji were included in the appendix at the end of study.

Key words: Sayyid Radi, Nahj al Balaga, The Battle of Jamel, The Battle of Siffin, The Khawarij

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Amacı, Metodu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Kaynakları	1
3.Seyyid er-Radî (406/1015).....	2
3.1. Hayatı	2
3.2. Eğitimi	4
3.3. Lakapları ve Konumu	5
3.4.Seyyid Radî'nin Hocaları ve Talebeleri.....	5
3.5.Seyyid Radî'nin Eserleri	6
4.Nehcü'l-Belâğa	7
4.1.Nehcü'l Belâğa'nın İçeriği	7
4.2.Nehcü'l-Belâğa'nın Kaynakları	9
4.3.Nehcü'l Belâğa Üzerine Yapılan Eleştiriler.....	10
4.4.Nehcü'l Belâğa Şarihleri	12
4.5.Nehcü'l Belâğa'nın Türkiye'de Yapılan Tercümeleri	12
BİRİNCİ BÖLÜM.....	14
CEMEL OLAYI.....	14
1. Hz. Ali'nin Halife Seçilmesi	14
2.Biat Sonrası Halka Sesleniş.....	22
3.Hz. Ali'nin Halifeliği	26
3.1. Hz. Ali'nin İlk İcraatı: Yeni Vali Atamaları	28
3.2.Hz. Ali ve Muâviye Arasındaki Mektuplaşmalar.....	32
4.Cemel Olayı'na Doğru Yaşanan Süreç	36
4.1.Hz. Âişe, Talha ve Zübeyir Tarafı	36
4.2.Hz. Ali'nin Kûfe Yerine Basra'ya Yönelmesi	42
5. Cemel Olayı	49
5.1.Cemel Olayı Sonrası Yaşananlar	55
5.2.Hz. Ali'nin Cemel Olayı Sonrası Atadığı Valiler	59

İKİNCİ BÖLÜM	62
SIFFİN SAVAŞI VE HARİCİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI	62
1. Savaşa Doğru	62
2.Sıffin Savaşı	65
3. Savaşın Sona Ermesi ve Tahkimnâme	75
4.Hakem Olayı.....	80
5. Hâricîliğin Ortaya Çıkışı.....	87
6. Nehrevân Savaşı	92
7. Hz. Ali'nin Vefatı.....	97
SONUÇ.....	103
EKLER.....	106
KAYNAKÇA	130

ÖNSÖZ

İslâm ümmetinin birlik ve bütünlüğünü sağlayan Hz. Muhammed'in (s.a.v) vefatı ile ümmet arasında yöneticinin kim olacağı konusunda ilk ihtilaflar meydana gelmiştir. Sırasıyla Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman, İslâm ümmetinin halifesi seçilmiştir. İlk iki halife döneminde ümmet arasında bariz bir ihtilaf görülmemekle birlikte Hz. Osman'ın ikinci altı yıllık döneminde bir takım ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Dördüncü ve aynı zamanda son halife Hz. Ali seçilmiştir. Hz. Ali'den önceki halifelerin dönemlerinde toplumda meydana gelen fitneler bu dönemde büyüyerek yerini savaşa bırakmıştır. Cemel ve Sıffîn Savaşları ile toplum arasında siyâsi ve itikâdi ayrılıklar meydana gelmiştir.

Biz bu çalışmamızda Hz. Ali döneminde yaşanan siyâsi olayları Seyyid Radî tarafından derlemesi yapılan *Nehcü'l-Belâğa* adlı eserde geçen siyâsî hutbe ve mektuplardan hareketle ortaya koymaya çalıştık. *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen siyâsî hutbe ve mektupları temel kaynaklardan istifade ederek olayları bir bütün içinde vermek istedik. Bazı hutbe ve mektuplara temel kaynakların hepsine ulaşamadığından sadece hutbe ve mektuplar verilerek Hz. Ali dönemini ele almaya çalıştık.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Seyyid Radî'nin hayatı, *Nehcü'l Belâğa* hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde, Cemel Olayı ve ikinci bölümde, Sıffîn Vakası ve Hâriciliğin ortaya çıkışı *Nehcu'l-Belâğa* perspektifinden ele alınmaya çalışılmıştır.

Bu tezin belirlenmesinde ve hazırlanmasında fikirlerini esirgemeyerek, tavsiyeleriyle yardımda bulunup bize yol gösteren, kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Doğan KAPLAN'a, savunmada yapıcı eleştirileri ile tavsiyede bulunan Dr. Öğr. Üyesi Aytekin ŞENZEYBEK ve Prof. Dr. Mithat ESER hocalarıma, maddi ve manevi olarak destekleyen aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Güler GÖÇMEN

Konya 2020

KISALTMALAR

a.s.	:Aleyhisselam
b.	:Bin veya İbn
bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım Yeri Yok
çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazreti
H	: Hicri
krş.	: Karşılaştırınız
r.a.	: Radıyallahu Anh
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
ts.	: Tarihsiz
vb.	:ve benzerleri

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı, Metodu ve Önemi

Araştırmamızın amacı, Seyyid er-Radî (406/1015) tarafından derlenen *Nehcü'l-Belâğa* adlı eserin içinde geçen siyâsî hutbe ve mektuplardan hareketle Hz. Ali'nin halifeliği dönemi olaylarına İslam Mezhepleri Tarihi alanından bakmaktır. *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen siyâsî hutbe ve mektupların tamamının hangi kaynaklar kullanılarak telif edildiği bilinemediğinden ulaşabildiğimiz temel kaynaklardan, tali kaynaklar ve makalelerden istifade edilmiştir.

Araştırmamızın metodu, fikir-hadise irtibatı içerisinde olaylar tasviri metod kullanılarak anlatılmak istenmiştir. Siyâsî hutbeler ve mektuplardan hareketle Hz. Ali dönemi olayları kronolojik bir şekilde verilmeye çalışılmıştır. *Nehcü'l-Belâğa*'da geçen hutbe ve metinlere herhangi bir ekleme yahut çıkarma yapılmadan orijinal haliyle aktarılmaya çalışılmıştır. Nakillerden hareketle dönem hakkında çıkarımda bulunmak istenmiştir.

Nehcü'l-Belâğa perspektifinden Hz. Ali dönemi olaylarını bir bütün olarak ele almaya çalışan bu çalışmamız, büyük oranda Hz. Ali'ye ait olduğu kabul edilen bu eserin Hz. Ali dönemi olaylara bakış açısını yansıtmaktadır.

2. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızda klasik eserlerden tarih, siyer, mezhepler tarihi gibi alanlarda konumuza uygun kaynaklara başvurulmuştur. Yardımcı kaynaklar ve makalelerden de yararlanılmıştır. Sıffîn olayını müstakil bir eserde ele alan Minkarî'nin¹ (212/827) eserinden, İslam tarihi olayları rivayetlerle birlikte ele alan İbn Sa'd'ın² (230/845) eseri, konular kronolojik bir sıra takip edilerek rivayetlere yer veren Halîfe b. Hayyât'ın³ (240/ 854-855), İbn Kuteybe'nin⁴ (276/889), İslâm fetihler ile birlikte beldeleri anlatan Belâzürî'nin⁵ (279/ 892-893) eserinden yararlanılmıştır. Ayrıca

¹ Ebu'l-Fadl Nasr b. Müzâhim b. Seyyâr el-Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017).

² Ebû Abdîllah Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Kitâbü't – Tabakâti'l-Kebîr*, çev. Adnan Demircan, vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014).

³ Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî, *Tarihu Halife b. Hayyât*, çev. Abdulhalik Bakır (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2001).

⁴ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017).

⁵ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Davûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, çev. Hikmet Akdemir (İstanbul: Harf Yayınevi, 2018).

Dîneverî'nin⁶ (282/895), Taberî⁷ (310/923), İbn Hibbân⁸ (354-95-65), eserlerinin yanında kronolojik özelliğe sahip olan İbnü'l-Esîr⁹(630/1233), İbn Kesîr'in¹⁰ (744/1373) eserlerinden ağırlıklı olarak faydalanılmıştır.

Çalışmamızda *Nehcü'l-Belâğa*'nın tercümesini yapan Abdûlbakî Gölpınarlı, Kadir Çelik ve Adnan Demircan'ın eserlerinden faydalanılmıştır. Ağırlıklı olarak Adnan Demircan tarafından yapılan hutbe ve mektup çevirileri yer almıştır. Adnan Demircan'ın *Nehcü'l Belâğa* tercümesinde Muhammed Abduh'un ve İbn Ebi'l-Hadîd'in şerhinden yararlanması nedeniyle tezimizde ağırlık olarak bu eserdeki hutbe ve mektuplara yer verilmiştir.

Nehcü'l Belâğa müellifi olan Şerif Radî'yi tezimizde Hz. Hüseyin'e olan soy bağından hareketle Seyyid Radî ismini kullanmayı tercih ettik.

3.Seyyid er-Radî (406/1015)

3.1. Hayatı

Şerif Radî olarak da bilinen Seyyid Radî'nin tam adı Ebu'l-Hasan Muhammed b. el- Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şerîf er-Radî el-Mûsevî el-Alevî'dir. H.359/963 yılında Bağdat'ın Şifilerin yoğun olarak bulunduğu Kerh Mahallesinde dünyaya gelmiştir. Seyyid neseb olan Seyyid Radî baba tarafından soylu bir aileye sahiptir. Seçkin, faziletli, güzel anlayışlı, saygın, şerefli, kabiliyetli, edip ve şairdir. İlim ve marifet ehli bir ailede dünyaya gelmiş ve bu ailede yetişmiştir. Seyyid Radî nebevî soyundandır ve beş göbekten Ehlibeyt imamı Musa Kazım'a ulaşmaktadır. Seyyid Radî anne tarafından da Hüseyinî ve Alevidir. Annesi üç göbekten İmam Zeynelabidin Ali b. Hüseyin'e (a.s) ulaşan Nasır-ı Kebir'in torunlarından¹¹ Babası ve annesinin soyu dolayısıyla kendisine "Zü'l-hasebeyn" denilmiştir.¹² Kardeşi Murtaza'ya Zü'l-Mecdeyn lakabı takılmıştır.¹³

⁶ Ebû Hanîfe Ahmet b. Dâvûd b. Venend ed-Dîneverî, *el- Ahbâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Hivda İletişim, 2007).

⁷ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihi Taberî Tercemesi*, (Konya: Can Kitapevi, 1982).

⁸ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l- Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017).

⁹ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991).

¹⁰ Ebü'l-Fidâ' İmâmüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Büyük İslam Tarihi*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994).

¹¹ Seyyid Razi, *Nehcü'l Belağa*, çev. Kadri Çelik (İstanbul: Kevser Yayınları, 2013), 6.

¹² Mustafa Özel, "Şerîf er-Radî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/4.

Seyyid Radî'nin babası Ebu Ahmed Hüseyin b. Musa'dır. Abbasi ve Büveyhiler döneminde nezih bir kimsedir ve et-Tahir Zü'l-menâkib (temiz ve fazilet sahibi) lakabıyla anılmıştır.¹⁴ Seyyid Radî'nin babası Büveyhiler döneminde Adudüddevle tarafından tehlikeli görülerek Şiraz'a sürülmüştür. Adudüddevle'nin vefatı ile sürgün hayatı sona ermiştir. Ebû İshâk es-Sâbî (384/994) aynı dönemde Radî'nin babasıyla hapse atılmıştır.¹⁵ Doksan yedi yaşına geldiğinde ise vefat etmiştir.

Seyyid Radî'nin annesi Fatıma, Nasır-ı Kebir'in torunu, Nasir-i Sağır diye bilinen Ebu Muhammed Hüseyin b. Ahmed Alevi'nin kızıdır. Fatıma oğulları Seyyid Ali Murtaza ve Seyyid Muhammed Radî'yi, Şeyh Müfid'in eğitimine vermiştir. "Şeyh Müfid'in, *Ahkâm'un-nisâ* isimli kitabını Seyyid Radî'nin annesi için kaleme aldığı ve ona ithaf ettiği söylenmiştir. Radî yirmi altı yaşındayken annesi Fatıma Hanım (385/995) yılı Zilhicce ayında vefat etmiştir."¹⁶

Seyyid Radî'nin ve kardeşinin Şeyh Müfid'in eğitimine verilmesinde rivayet edilen odur ki, Fatıma Hanım onu ve kardeşini ellerinden tutarak Şeyh Müfid'e götürmüş ve ondan çocuklarına ders vermesini istemiştir. Şeyh Müfid o gece rüyasında Hz. Fâtıma'nın oğulları Hasan ve Hüseyin'i ellerinden tutmuş kendisine getirmiş olarak görmüştür. Hz. Fâtıma rüyasında Şeyh Müfid'den oğullarına fıkıh öğretmesinin istemiştir. Müfid bu rüyaya şaşırılmış ve rüyasını Fâtıma hanımın oğullarını getirmesine yormuştur. Şeyh Müfid bu rüyaya karşısında gözyaşlarını tutamamıştır.¹⁷

Seyyid Radî, Murtazâ olarak bilinen Ebu'l-Kâsım'ın (355/436) kardeşidir. O da ilim ve fazilet ehli, edib bir kimsedir. Murtazâ'nın *eş-Şâfi fi'l-İmâme, ez-Zerîa fi'l-Usûl ve Tenzîh, Kıyasın ibtali* gibi çeşitli kitapları vardır. Koyu İmâmîdir.¹⁸

¹³ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkı eş-Şâfiî, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı yayınları, 1994), 12/69.

¹⁴ Gültekin, Hikmet, "Şiî Âlim Şerîf er-Radî'nin Hayatı ve Hadis Konusundaki Görüşleri", *Marife* 16/1 (Yaz 2016), 135.

¹⁵ Gültekin, "Şiî Âlim Şerîf er-Radî'nin Hayatı ve Hadis Konusundaki Görüşleri", 135.

¹⁶ Gültekin, "Şiî Âlim Şerîf er-Radî'nin Hayatı ve Hadis Konusundaki Görüşleri", 136.

¹⁷ Hikmet Gültekin, *Şiî Âlim Şerîf er-Radî ve Nehcü'l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 103.

¹⁸ Gültekin, *Şiî Âlim Şerîf er-Radî ve Nehcü'l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, 96.

Seyyid Radî'nin hilafete olan meyli onu Abbasi Halifesi Taî'-Lillâh ile dostluk kurdurmuş ve onun hakkında yirmi üç methiye, bir mersiye yazdırmıştır. Kadir-Billâh'la da ilgisini devam ettiren Seyyid Razi, onun içinde iki kaside kaleme almıştır. h. 377'den itibaren Büveyhi hükümeti adına elliye yakın kaside yazmıştır.¹⁹

H. 359/969 yılında doğan Seyyid Radî 6 Muharrem 406/1015 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Vefat tarihi hakkında çeşitli rivayetler mevcuttur. Naaşı Bağdat'ta Enbâriyyûn Mescidi yakınlarındaki evine defnedilmiştir.²⁰ Daha sonraları naaşının Kerbela'ya taşındığı nakledilmiştir.²¹ Seyyid Radî'nin vefatı ailesinde büyük bir üzüntüye yol açmıştır. Seyyid Radî'den geriye eserleri ve ismi kalmıştır.

3.2. Eğitimi

Seyyid Radî ilim sahibi, anlayışlı, kabiliyetli bir aileye sahiptir. Aile içerisinde saygın bir yeri vardır. Seyyid Radî ilim konusunda gayretli ve başarılıdır. Henüz bulûğ çağına ermeden döneminin yaygın ilimlerini öğrenmiştir. On yaşında şiir yazmaya, on yedi yaşında ise öğretmenlik yapmaya ve kitap, kalem almaya başlamıştır. Yirmi yaşına geldiğinde ise dönemindeki tüm ilimleri öğrenmiştir. Seyyid Radî divan sahibi ve şairliği zirvede olan bir zattır. Kendisine “Talibilerin en büyük şairidir.” denilmiştir.²²

İmâmiyye âlimi olan Şeyh Müfid'den İmâmiyye fikhî ve Şîî kelâmı, Ebû Saîd es-Sîrâfî'den ya da oğlu İbnü's-Sîrâfî Yûsuf b. Hasan'dan nahiv okumuştur. Hafızlığını İbrâhim b. Ahmet et-Taberî'den tamamlamıştır. Ebû Ali el-Fârisî, Rummânî ve İbn Cinnî'den Arapça dersleri almıştır. Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî, Kadı Abdullah b. Muhammed el-Efkânî'den Şâfiî, Hanefî ve Mâlikî fikhını öğrenmiştir. Kadı Abdülcabbâr'dan Mutezile kelâmı ve fıkıh usulü, Merzûbânî ile Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cerâr'dan ahhâr ve ensab dersleri görmüştür. İsâ b. Ali İbnü'l-Cerrâh, Sehl b. Abdullah ed-Dîbâcî ve başka kimselerden hadis nakletmiştir. Seyyid Razi'ye kadar Şîî tefsir geleneği rivayete

¹⁹ Özel, “Şerîf er-Radî”, 39/4.

²⁰ Gültekin, *Şîî Âlim Şerîf er-Radî ve Nehcü'l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, 112. Özel, “Şerîf er-Radî”, 39/4.

²¹ Razi, *Nehcü'l-Belâğa*, çev. Kadri Çelik. 14.

²² Gültekin, *Şîî Âlim Şerîf er-Radî ve Nehcü'l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, 98.

dayalı iken Razi ile İmâmiyye mezhebinin rey ile tefsirinin öncüleri arasına girmiştir.²³

3.3. Lakapları ve Konumu

Radî, 21 yaşına geldiğinde babasının bulunduğu makamlarda görev almıştır. Nekabet makamı, hacıların başkanlığı ve mazlumların haklarını alma divanlarına nezaret görevlerine getirilmiştir. Adudüddевle'nin oğlu Bahâüddевle Radî'nin babasına ve kendisine 397/ 1007 yılında “Radî Zü'l-hasebeyn” unvanıyla Tâlibîler'in nakipliği, hac emirliği ve Divan-ı Mezâlim reisliği, 29 yaşında “eş-Şerîfû'l-celîl, eş-Şerîfû'l-ecel, Radî, Zü'l-hasebeyn, Zü'l-menkabeteyn” unvanlarıyla anılması onun hilafet isteğinin sönmesini sağlamıştır. Dârü'l-ilm adıyla medrese ve kütüphane kurmuştur.²⁴

Seyyid Radî, Müslüman olup olmaması farketmeksizin ilim ehline karşı saygıda kusur etmemiştir. İlim alanındaki bilgi birikiminin yanı sıra edebî yönünü de geliştirmiştir. Yirmili yaşlarında kaside yazmıştır. Seyyid Radî hakkında geçen bazı rivayetler de şunlar yazılıdır: “Seâlebî *Yetimetu'd-Dehr* adlı kitabında Seyyid Radî'yi çeşitli kelimelerle övmüştür. Örneğin şöyle demiştir: ‘Seyyid Radî seyyidlerin en soylusu, zamanındaki insanların en kabiliyetlisi, Ebu Talib oğulları hatta Kureyş edebiyatçılarının başıydı. Bu konuda yazdığı tartışmasız yazıları da bunun en açık delilidir.’ İbn Cevzi *el-Muntazam* adlı kitabında ve İbni Ebu'l-Hadid de şerhinin önsözünde şöyle yazmaktadır: ‘Seyyid Radî, Bağdat'taki seyyidlerin başkanıydı. Oldukça büyük bir fakihti. 30 yaşından sonra çok kısa bir zamanda Kur'ân'ı ezberledi. İzzet-i nefse sahip olup feraiz ilminde derin bilgi sahibiydi.’ Rufaî, *Sihahu'l-Ahbar* adlı kitabında onun izzet-i nefis, takva ve adalet ehli bir insan olduğunu kaydetmiştir.’ Baherziyye ise, *Demiyyetu'l- Kasr* adlı kitabında diğerleri gibi onu övmüş ve ‘Seyyid Radî seyyidlerin önderleri arasında yüce ve özgün bir makama sahipti.’ demiştir.”²⁵

²³ Özel, “Şerîf er-Radî”, 39/4.

²⁴ Özel, “Şerîf er-Radî”, 39/4.

²⁵ Razî, *Nehcü'l Belağa*, çev. Kadri Çelik, 12.

3.4.Seyyid Radî'nin Hocaları ve Talebeleri

Seyyid Radî'nin hocaları arasında Şîî olanlar yanında Ehl-i Sünnet ve Mutezile'ye mensup kimseler de vardır.²⁶ Radî hocalarından etkilenecek yetişmiştir. Eserinde kullandığı rivayetlerin bir kısmında Sünnî kaynakları kullanmayı ihmal etmemiştir. Şîî kaynaklarından ise rivayet ederken senet ve metninde kabul edilir durumda olan metinleri paylaşmaya çalışmıştır.

Seyyid Radî'nin bazı hocaları, Ebû Sa'îd el-Hasan b. Abdullah el-Merzubânî es-Sîrâfî (368/978-979), Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed el-Fârisî (377/ 987), Ebû Ubeydullah Muhammed b. İmrân el-Merzubânî (384/994),²⁷ Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsılî (392/1002), İbn Nubâte, Ebû Yahya Abdurrahim b. Muhammed (374/984), eş-Şeyh el-Müfid, Ebû Abdullah b. Muhammed (413/1022), Ebu'l-Hasan Ali b. İsa er-Rib'î (420/1029), Kâdı Abdülcebâr, Ebû Bekr Muhammed b. Musa el-Hârezmî ve Ebû İshâk İbrahim b. Ahmed b. Muhammed et-Taberî söylenebilir.²⁸

Şîî ve Sünnî olan birçok kişi Seyyid Radî'den istifade etmiştir. Burada bir kısım öğrencilerini zikredeceğiz. Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî (460/1068), Ebu'l-Me'âlî Ahmed b. Ali b. Kudâme²⁹ (486/1093), Ebû'l-Hasan Mihyâr b. Merzûye ed-Deylemî el-Bağdâdî eş-Şâir³⁰(428/1037), Ahmet b. Ali b. Kudâme. Muhammed b. Muhammed el- Ukberi'dir.³¹

3.5.Seyyid Radî'nin Eserleri

Seyyid Radî 47 yıllık kısa ama bereketli ömründe geriye pek çok eser bırakmıştır. Eserleri:

*Hasâisu'l-Eimme. Mecazatu'l-Asari'n- Nebeviyye. Hakaiku't- Te'vil fi Müteşabihi't-Tenzil. Maâni'l-Kur'an. er-Resâil. Şiir Divanı. Nehcü'l Belâğa.*³²
Telhîsu'l-Beyân fî mecâzâtî'l-Kur'an. Hasaisü emîri'l-mü'minin Ali b. Ebi Talib. el-Hicâziyyât. Ahbâru Kudâtı Bağdad. Siretü Validihi Ebi Ahmet et-Tahir. el-Hasen min şî'ri'l-Hüseyn (İbnü'l-Haccâc)/ Muhtâru şî'ri İbni'l- Haccâc. Muhtâru şî'ri Ebi İshak es-Sabî. el-Muhtâr min şî'ri Ebî Temmâm. ez-Ziyâdât fî şî'ri İbni'l-Haccac.

²⁶ Gültekin, “Şîî Âlim Şerîf er-Radî'nin Hayatı ve Hadis Konusundaki Görüşleri”, 139.

²⁷ Gültekin, “Şîî Âlim Şerîf er-Radî'nin Hayatı ve Hadis Konusundaki Görüşleri”, 140.

²⁸ eş-Şerîf er-Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018), 26.

²⁹ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 27.

³⁰ Gültekin, “Şîî Âlim Şerîf er-Radî'nin Hayatı ve Hadis Konusundaki Görüşleri”, 141.

³¹ Özel, “Şerîf er-Radî”, 39/4.

³² Razî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Kadri Çelik, 15.

*Mâ dâre beynehû ve beyneş-Şâbî şî'ren. Hilâfû'l-Fukahâ. Ta'lika ale'l-Îzah.*³³ el-Müteşâbih fi'l-Kur'an³⁴ zikredilebilir.

4.Nehcü'l-Belâğa

4.1.Nehcü'l Belâğa'nın İçeriği

Nehcü'l Belâğa, “belâgat yolu”, “belâgat çıkışı” gibi anlamlara gelmektedir. Adı geçen eser; hutbeler, hitabeler ve emirnâmeler, resmî ve özel mektuplar, vecizeler ve öğütler olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Allahu Tealâ'dan, Resûlullah'tan, Ehl-i beyt'ten, Hz. Ali'den, dünya ve ahiretten, dört halife dönemindeki olaylardan bahseden 242 hutbe bulunmaktadır. İkinci bölümde Hz. Ali'nin Cemel Savaşı'ndan önce, savaş sırasında ve savaş sonrasında yazdığı, Muâviye'ye gönderdiği mektuplar, idari mektuplar, emirnâmeler, ahidnâmeler olmak üzere 78 parça vardır.³⁵ Valilerine gönderdiği mektuplar, Sıffin olayında ve sonrasında verdiği hutbeler, mektuplar da yer almıştır. Bazı rivayetlerde 239 yahut 241 hutbe, 79 mektup ve 480 veciz sözleri bulunduğu nakledilmiştir.³⁶

Nehcü'l Belâğa, 4. yüzyılda Seyyid Radî tarafından telif edilmiştir. Radî kaleme aldığı *Hasâisü'l-Eimme*'nin çevresi tarafından takdir edilmesi ile *Hasâisü Emîri'l-Mü'minîn* olarak bitirmiştir. Ardından *Nehcü'l-Belâğa*'yı yazmaya başlamış ve on beş yıl sonra tamamlamıştır.³⁷ Eser süreç içerisinde geniş bir kitleye ulaşınca içeriği ve aidiyeti konusunda tartışmaların odağı haline gelmiştir.

Eserde bazı metinler farklı rivayetlerle nakledilerek tekrara düşülmüştür. Seyyid Radî eserindeki metinleri fesahat ve belâgatine göre önemli gördüğü bölümleri rivayet etmiştir. Eserde dini, dünyevi, siyasi, sosyal içeriklere sahip metinler yer almaktadır. Hz. Ali'nin imametle ilgili görüşüne yer verilmemesi imamet teorisinin sonraki dönemlerde ortaya çıktığını göstermektedir.

³³ Özel, “Şerîf er-Radî”, 39/5.

³⁴ Yavuz Köktaş, “Hadislerin Anlaşılmasında Mecaz Bilgisi: Eş-Şerîf er-Radî ve El-Mecâzâtü'n-Nebeviyye”, *Ekev Akademi Dergisi* 3/2 (Güz 2001), 182.

³⁵ İsmail Durmuş, “Nehcü'l-Belâğa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/538.

³⁶ Hikmet Gültekin, “Nehcül Belâğa Yöneltilen Eleştiriler ve Hadis İlmi Açısından Değeri”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/5 (2016), 108.

³⁷ Hikmet Gültekin, “Nehcü'l-Belâğa'nın Şerîf Radî'ye Nisbeti Şerhleri ve Kaynakları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/45 (Ağustos-2016), 991.

Nehcü'l-Belâğa, Şiîler'in dört temel hadis kaynağından sonra gelen destekleyici delil olarak kullanılan kaynak mesabesinde. *Nehcü'l-Belâğa*, derlendiği günden bugüne kadar üzerine şerh yazıl原因 gelmiştir. Şiî kesim tarafından tamamen Hz. Ali'ye nisbet edilen *Nehcü'l-Belâğa*, Ehli Sünnet tarafından bazı metinlerin yer alması nedeniyle Hz. Ali'ye aidiyetinde temkinli yaklaşmıştır. Eser nasihat bakımından toplum için önemli bir değere sahiptir. Hz. Ali'den nakledilen sözler toplum arasında önemli ölçüde kabul görmüştür. Çünkü Hz. Ali, Resûlullah'ın (s.a.v) terbiyesi altında yetişmiştir.

Nehcü'l Belâğa'da geçen rivayetlerini tespit edebilmek amacıyla Abdullah Nimet'in *Mesâdiru Nehci'l-belâğa* ve Abdü'z-Zehrâ el-Hüseynî el-Hatîb tarafından yazılan *Mesâdiru Nehci'l-belâğa ve esânîduh* adlı eserleri kaynak tesbiti ve değerlendirme açısından tatmin edici bulunmamıştır.³⁸ *Nehcü'l Belâğa*'yı yazarken Seyyid Radî eserindeki tüm metinlerinin alındığı kaynağı göstermemiş olsa dahi kendinden önceki dönemde telif edilen eserlerden faydalandığı düşünülmektedir.³⁹

4. yüzyıl, Bağdat'ın Büveyhiler tarafından sürekli kontrol altında tutulduğu ve Şiî propagandanın yapıldığı dönemdir. Şiî- Sünni çatışmasının giderek artmasıyla Şiî âlimler tarafından mezheplerini savunan eserler kaleme alınmıştır. Şiî yayımcı politikasını desteklemek için hadis uydurma faaliyetinde bulunduğu dönem olması itibarıyla Şerif Radî tarafından telif edilen *Nehcü'l Belâğa*'nın sıhhati üzerinde Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından şüphe meydana gelmiştir. Şerif Radî eserinde derlediği Hz. Ali'ye ait olduğu söylenen metinlerin kaynağını belirtmemesi ve de Şia'nın bazı görüşlerine uygun metinlerin yer alması şüphe edilmesinin sebepleri arasındadır.

Büveyhiler'in yoğun olarak bulunduğu Bağdat'ın yakınındaki Kerh Mahallesi'nde, Seyyid Radî yaşadığı dönemde Muizzüddeve buraya hâkim olmuştur. Bağdat'ın çoğunluğunun Sünni olması bölgede Şünni-Şiî çatışmasına yol açmıştır. Muizzüddeve bir takım uygulamalar başlatmıştır. Bu uygulamalar arasında 10 Muharrem 352'de (8 Şubat 963) Bağdat'ta tüm çarşı ve pazarların kapatılması, herkesin siyah giyinmesi ve Hz. Hüseyin adına matem günü ilan etmesi sayılabilir. 18 Zilhicce 352 (7 Ocak 964) yılında Gadîr-i Hum gününü bayram olarak ilan etmiştir. 10 Muharrem 352/963 "Aşûre günü" belirlenerek Hz. Hüseyin'in şehit

³⁸ Gültekin, "Nehcül Belâğa Yöneltilen Eleştiriler ve Hadis İlmi Açısından Değeri", 109.

³⁹ Durmuş, "Nehcü'l-Belâğa", 32/539.

edilmesi adına yas günü ilan etmiştir.⁴⁰ O dönemden günümüze kadar bu uygulamalar halen devam etmektedir. Uygulamalara müteradif olarak Sünniler de bir takım uygulamalar düzenlemiştir.

4.2.Nehcü'l-Belâğa'nın Kaynakları

Seyyid Radî, hutbe, mektup ve vecizeleri toplarken önemli kaynaklara sahip olmuştur. Telif ettiği eseri hangi kaynaklardan rivayet ettiğini belirtmediği, bazı kaynaklardan nakiller yaptığı söylenmektedir. Yararlandığı rivayet edilen kaynaklar şunlardır:

Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Alî et-Tûsî'nin (h.460/1067) naklettiği Kufeli Zeyd b.Vehebi'l-Cühenî, Hz. Ali'nin okuduğu hutbeleri yazmıştır. Zeyd'in kaydettiği mektupların Seyyid Radî'nin dönemine ulaştığı rivayet edilmiştir.⁴¹

İbrâhim b. Hakem b. Zuhayri'l- Fezârî'nin (127/798) oğlu İbrâhîm'in, Hz. Emir'in hutbelerini kapsayan bir kitabı vardır.

İsmâîl b. Mihrâni's-Sekûnî, İmâm Caferi Sadık (148/765) ve İmâm Ali Rıza (202/817) ile aynı dönemde yaşamış ve pek çok eser kaleme almıştır.

H. Hasan zamanında yaşayan Asbag Nübâte, Mısır valisi Mâlikü'l-Eşter'e yazılan 'ahid-nâme'yi ve 'Muhammedü'l-Hanefiyye'ye vasiyetlerini rivayet etmiştir. Mâlikü'l-Eşter ile gönderilen ve Mısır için yazılan hitabeleri de Sa'saa b. Sûhan nakletmiştir.

Salih b. Ebî Hammâd Ebû'l-Hayr-ı Râzî, İmâm Alîyyü'n-Nakıyyü'l-Hâdî (254/868) döneminde yaşamını sürdürmüş ve hutbelerden oluşan bir eser yazmıştır. Hutbeleri toplayanlardan biri İmâm Hasan'ın torunlarından biridir.

Muhtâr b. Ebû Ubeyd es-Sakafî'nin (67/687) amcası Sa'd'ın soyundan gelen İbrâhîm b. Muhammed b. Saîd-i Sakafî'den (330/844) sonra vefat eden Abdülazîz b. Yahya'l-Celûdiyyi'l-Bısrî ve (263/873) vefat eden Hîşâm b. Muhammed b. Sâib hutbeleri derleyen kimselerdir.

Ali en-Naki dönemine erişen Muhammed b. Hâlidî'l-Barkî'nin, aynı yüzyılda yaşayan Muhammed b. İsâ b. Abdullah b. Sa'dî'l-Aş'ari'nin, Muhammed b. Ahmedî'l-Cu'fî'nin hutbelerden oluşan eserleri vardır.

⁴⁰ Sıddık Korkmaz, "Nehcü'l-Belâğa'nın Müellifi ve Metni ile ilgili Problemler", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/2 (Bahar 2007), 166-167.

⁴¹ Şerîf Radî, *Nehcü'l-Belâğa*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı (İstanbul: Kapı Yayınları, 2016), 10.

Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed-i Medâinî (225/839) hutbeler ve bazı mektuplardan oluşan eseri vardır.

Hişâm ve Celûdî de hutbeleri derledikleri bir esere sahip olduğu rivayet edilmektedir.⁴²

Bunlar dışında erken dönem tarih ve edebiyat kaynakları da zikredilmektedir. Bu meyanda örnek vermek gerekirse Cahiz'in (255/868) *el-Beyân ve't-tebyîn*'i, Müberred'in *el-Kâmil fi'l-luga ve'l-edeb*'i, Ya'kûbî'nin *Târîh*'i, Taberî'nin *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*'ü, İbn Abdürrabbih'in *el-İkdü'l-ferîd*'i, Mes'ûdî'nin *Mürûcû'z-zeheb*'i, Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Eğânî*'si, Saîd b. Yahyâ el-Ümevî'nin (249/863) *Kitâbü'l-Megazî*'si, Vâkıdî'nin (207/822) *Kitâbü'l-Cemel*'i ve Ebû Ca'fer el-İskafî'nin (249/854) *el-Makamât fi menâkıbi emîri'l-mü'min* eserleri sayılabilir.⁴³

4.3.Nehcü'l Belâğa Üzerine Yapılan Eleştiriler

Hiz. Ali yaşadığı dönem itibari ile üzücü bir takım olaylar yaşanmış ve bu olaylar sonucunda gruplar oluşmuştur. Hiz.Ali'nin hilafeti ve sonrası oluşan gruplar diğer topluluklardan keskin çizgilerle ayrılan prensipler ortaya koymuştur. Kimi gruplar Hiz.Ali'ye olan düşmancıl tavırlarıyla kimi gruplar da ona olan sevgilerinde aşırılığa gitmişlerdir. Hiz. Ali taraftarı olan bu grubun ona karşı aşırı sevgi göstermesinde dönemin siyasetinin etkisi büyüktür. Şia da bu dönemde kendi görüşlerini desteklemek, kendilerinin amacıyla hadis uydurma girişiminde bulunmuştur. Şia'nın hadis uydurma faaliyeti *Nehcü'l Belâğa*'da geçen hutbe ve mektupların Hiz. Ali'ye aidiyeti konusunda şüphe uyandırmıştır. *Nehcü'l Belâğa*'nın sıhhati üzerine kaleme alındığından itibaren çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Bu bakımdan *Nehcü'l Belâğa*'ya yöneltilen eleştiriler şunlardır:

- a.) Hiz. Ali'ye ait olduğu söylenen bu sözler Seyyid Radî tarafından uydurulmuştur.
- b.) Bu eser Seyyid Radî'ye değil kardeşi Murtaza'ya aittir.⁴⁴
- c.) Metinde kullanılan kavramlar, Hiz. Ali'nin yaşadığı dönemden sonra kullanılmaya başlanmıştır.

⁴² Radî, *Nehcü'l-Belâğa*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, 11-12.

⁴³ Durmuş, "*Nehcü'l-Belâğa*", 32/539.; krş. Gültekin, "*Nehcü'l-Belâğa*'nın Şerif Radî'ye Nisbeti Şerhleri ve Kaynakları", 998-1001.

⁴⁴ Durmuş, "*Nehcü'l-Belâğa*", 32/539.

d.) Metinde sahabilere karşı söylenen kötü sözler dolayısıyla bunların Hz. Ali'ye ait olması mümkün görülmemektedir.

e.) Şia'nın kendi görüşleri çerçevesinde bazı metinlere yer verilmesi kitabın yazılış amacına aykırıdır.

İbn Hallikân (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-A'yan* adlı eserinde, “İnsanlar; İmam Ali b. Ebi Tâlib'in hutbelerinin toplandığı “*Nehcü'l-Belâğa*” isimli kitabı bir araya getirenin, Şerîf Murtaza mı yoksa kardeşi Şerîf Radî mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları ise şöyle demiştir, “Gerçekten de o, Ali'nin sözleri değil, onu bir araya getiren Ali'ye nispet etmiştir.” Allah en iyisini bilendir.”⁴⁵

İbn Ebi'l-Hadid, rivayetlerin Hz. Ali'ye ait olduğunu ve derleyenin Seyyid Radî olduğunu ifade etmiştir. İbnü'l-Haşşâb, Seyyid Radî'nin bu eseri telif etmesinin mümkün olmadığını iddia etmiştir. Zehebi ise “Şıkkıkiye Hutbesi”nde bazı sahabilerin lanetlenmesi ve bazı hutbelerde edebi üslûba uymayan sözlerin Hz. Ali'ye atfedilmesini doğru bulmamaktadır. İbn Hacer, Kâtip Çelebi, Carl Brockelmann da Zehebi ile aynı görüştedir. Eserde yer alan sözlerin çoğunluğu Hz. Ali'ye ait olduğu konusunda ittifak edilmiştir. Derleyenin Seyyid Radî olmadığı kardeşi Murtaza olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca eserde geçen Murtazâ kavramının Hz. Ali'nin sıfatı olarak kullanılmış olduğu söylenmektedir.⁴⁶ Bunun yanı sıra Radî'nin dedesi İbrahim el-Murtazâ b. el-İmâm Musa b. Cafer sebebiyle Murtazâ lakabıyla anıldığı gibi aynı zamanda kardeşi içinde kullanılmıştır. Böylelikle *Nehcü'l-Belâğa*'nın sahibi kim denildiğinde Murtazâ ismi verilmesi bu sebeptir.⁴⁷

Radî'nin telif ettiği *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye* (s.39, 40, 67, 199, 251, 391), *Hakâiku't-Te'v'il* (5, 167), *Telhîsü'l-Beyân* (s.178) ve *Hasâisü'l-E'imme* (s. 87) eserlerinde *Nehcü'l-Belâğa*'ya atıf yapması eserin kendisine ait olduğunu göstermektedir.⁴⁸

⁴⁵ Hasan Apaydın, “Nehcü'l-Belâğa ve Kaynaklar Sorunu”, *Turkish Journal of Shiite Studies* 1/2 (Aralık 2019), 268-269.

⁴⁶ Durmuş, “Nehcü'l-Belâğa”, 32/539.

⁴⁷ Gültekin, *Şii Âlim Şerîf er-Radî ve Nehcü'l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, 102.

⁴⁸ Durmuş, “Nehcü'l-Belâğa”, 32/539.

4.4.Nehcü'l Belâğâ Şarihleri

Nehcü'l-Belâğâ yazıldığı günden bu yana şerhleri yapılagelmiştir. *Nehcü'l-Belâğâ*'nın yüz civarında şerhi olduğu nakledilmiştir.⁴⁹ Şerhin sayısı konusunda çeşitli rivayetler vardır. Şarihlerden bazıları:

Nehcü'l Belâğâ'ya ilk şerh yazan es-Seyyid Ali b. en-Nasır'dır. 5. asırda yaşayan Ahmet b. Muhammed el-Veberi'nin de şerhi vardır.⁵⁰ Fazlullah Ravendî'nin (511/1117) *Nehcü'l Belâğâ* üzerinde çalışması vardır.⁵¹ *Nehcü'l Belâğâ* üzerine yapılan şerh çalışmalarından en çok başvuru alanlar şunlardır: Ebu'l-Hüseyn Saîd b. Hibetullah Kutubuddin er-Râvendî'nin (573/1177) *Minhâcu'l-Berae*'si, İbn Ebi Hadîd'in (656/1257) *Nehcü'l-Belâğâ* şerhi, Kemaluddin eş-Şeyh Meysem b. Ali b. Meysem el-Behrânî'nin (679/1280) yazdığı şerh ve Muhammed Abduh'un (1323/1905) *Nehcü'l-Belâğâ* şerhidir.⁵² Son dönem şarihleri arasından, Üstad Muhammed Taki Cafer. Ayetullah Mekarim Şirazî.⁵³ Suphi Salih'in yazdığı şerhler zikredilebilir.⁵⁴

4.5.Nehcü'l Belâğâ'nın Türkiye'de Yapılan Tercümeleri

Nehcü'l Belâğâ: Hz. Ali'nin *Hutbeleri, Vasiyetleri, Emirleri, Mektupları, Hikmet ve Vecizeleri* (Metnin terceme ve şerhi), Çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, Shafagh Publications, Kum (t.y.). Bu çeviri Türkiye'de de yayımlanmıştır.

Nehcü'l Belâğâ: Hz. Ali'nin *Hutbeleri, Mektupları, Emirnameleri ve Kısa Sözleri*, Çev.: Beşir Işık, m. Vesim Taylan, Faruk Bozgöz, Birleşik Dağıtım-Kitabevi, Ankara 1990.⁵⁵

Nehcü'l Belâğâ: Hz. Ali *Buyruğu/ Kur'an-ı Nâtık*, Karacaahmet Sultan Dergâhı Derneği, İstanbul 2000.

Devlet Adamlarına Tavsiyeler; Hz. Ali Diyor ki, Çev.: Mehmet Akif Ersoy, 2. Basım, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2004. Kitabın, 15-38 sayfaları arası Hz. Ali'nin söz konusu ahitnamesine, 39-68 sayfaları arası idarecilere yönelik tavsiyelere ve 69-

⁴⁹ Gültekin, "Nehcü'l-Belâğâ'nın Şerîf Radî'ye Nisbeti Şerhleri ve Kaynakları", 1001.

⁵⁰ Gültekin, *Şiî Âlim Şerîf er-Radî ve Nehcü'l-Belâğâ İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, 180.

⁵¹ Razî, *Nehcü'l Belâğâ*, çev. Kadri Çelik, 18.

⁵² Gültekin, *Şiî Âlim Şerîf er-Radî ve Nehcü'l-Belâğâ İsimli Eseinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, 183.

⁵³ Razî, *Nehcü'l Belâğâ*, çev. Kadri Çelik, 19.

⁵⁴ <http://tr.islamic-lib.com/view/tr/bookview/text/700/1/39>.

⁵⁵ er-Radî, *Nehcü'l Belâğâ*, çev. Adnan Demircan, 11.

154 sayfaları arası Abdülkerim Zeydan'ın *İslam Hukukunda Fert ve Devlet* adlı kitabına ayrılmıştır.⁵⁶

H. Ali Nehcü'l Belâġa (H. Ali'nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri): tercüme eden Adnan Demircan, Beyan Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, Kasım 2006, 2. Baskı, Ocak 2009.

Kadri Çelik: Nehcü'l Belâġa İmâm Ali'nin Hutbeleri, Mektupları ve Hikmeleri Sözleri, Kevser Yayınları tarafından birinci baskı Ağustos 2012 tarihinde, ikinci baskı Ocak 2013.

Abdülaziz Hatip, İstanbul, 2006.⁵⁷

⁵⁶ er-Radî, *Nehcü'l Belâġa*, çev. Adnan Demircan, 12.

⁵⁷ Gültekin, *şit Âlim şerîf er-Radî ve Nehcü'l-Belâġa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Deġeri*, 115.

BİRİNCİ BÖLÜM

CEMEL OLAYI

Yaklaşık 5,5 yıl halifelik yapan Hz. Ali, halifeliği döneminde iç savaşlarla mücadele etmiştir. İslam toplumunun birlik ve bütünlüğünün bozulmasına yol açan bu hadiseler Cemel ve Sıffin savaşlarıdır. Halifeliğinin hemen ilk iki yılında cerayan eden bu iç savaşların günümüze kadar süren etkileri olmuştur.

Bu bölümde Cemel Olayı'nı *Nehcü'l-Belâğa* perspektifinden ele almaya çalışacağız. Bu olayı ele almadan önce Hz. Ali'nin halife seçilmesine temas etmek yararlı olacaktır.

1. Hz. Ali'nin Halife Seçilmesi

Hz. Osman'ın hicri 35 senesinin Zilhicce ayının 18. gecesinden sonra gelen Cuma günü⁵⁸ şehid edilmesinin ardından insanlar Hz. Ali'nin etrafında toplanmış ve Medine'de ertesi gün kendisine biat edeceklerini söylemişlerdir. Hz. Ali ise halifeyi ancak Bedir ehli ve önde gelen sahabeler tarafından belirleneceğini söylemiştir. Basralılar, Hz. Talha'yı, Kûfeliler Hz. Zübeyr'i halife tayin etmek istemiştir.⁵⁹

Mısır halkından Medine'ye gelenler Hz. Ali'ye biat edeceklerini söylemiştir. Mısır'dan gelen zorbalara Hz. Ali'nin halifelik makamını kabul etmediğini görünce Medine halkını toplayıp, ehli şura olduklarını ve iki gün içinde halife seçmezlerse Hz. Ali başta olmak üzere diğer kimseleri de katl edeceklerini söylemişlerdir. Bu tehditten sonra Mısırlıların ardından Hz. Ali'ye halifelik teklifinde bulunmak için Muhacir ve Ensar gelmiş ve ona "Uzat elini, sana biat edelim." demişlerdir. Hz. Ali'nin onlara cevabı ise "Benden başka birini seçin. Siz de ona biat edin, ben de ona biat edeyim. Benim size vezir olmam, emir olmamdan daha hayırlıdır." demiştir. Hz. Ali halife olmak istemediğini dile getirmesine rağmen yine aynı istekle ona yönelmişlerdir. Hz. Ali onlara: "Ömer, mübarek bir adamdı. O, bu işi şûraya bırakmıştı." Onlar, "Sen de şûradansın. Biz seni seçtik." demişler. Hz. Ali kendinden başkasını halife seçmelerini söylemiş fakat onlar yine aynı isteklerinde ısrar etmiştir. Hz. Ali, "Biliniz ki hilafete seçtiğiniz kimseye en fazla kulak vereniniz ben

⁵⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, çev. Hikmet Akdemir, 3/32; İbn Kesir, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/364.

⁵⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2016), 1/495.

olacağım.” Onlar da “Biz seni seçtik.” deyince Hz. Ali, Talha ve Zübeyir’in yanına giderek durumu izah etmiş ve “İkinizden birinize biat edeyim.” demiştir. Talha ve Zübeyir, “Hayır! İnsanlar seni seçtiler.” diyerek halifelik teklifini kabul etmemişlerdir. “Allah’ın Kitab’ı ve Resûlullah’ın sünneti üzerine sana biat edelim. Eğer bunu yerine getirmezsən, sana biat yoktur.” dediklerinde Hz. Ali, “Evet.” demek zorunda kalmıştır.⁶⁰ Hz. Osman’ın öldürülmesinden sekiz⁶¹ ya da üç gün sonra Hz. Ali’ye biat edildi. Bu sırada halka namaz kıldırarak Gâfîkî b. Harb olmuştur.⁶²

Hz. Ali’nin halife seçilmesi hakkında farklı görüşler serdedilmiştir. Bu görüşlerden biri de Hz. Osman şehit edilince Resûlullah’ın (s.a.v) ashabı, Muhacirler ve Ensar, aralarında Talha ve Zübeyir’in de bulunduğu kalabalık bir cemaat halinde Hz. Ali’ye gelerek ona şöyle demişlerdi. “İnsanlara mutlaka bir imam, yani devlet başkanı gerekiyor.” Hz. Ali onlara: “Benim bu işinize herhangi bir müdahalemler olmaz, siz kimi uygun görür ve seçerseniz ben de ona razı olurum.” diye karşılık vermiştir. Onlar: “Biz senden başkasını seçmeyiz” demiş, ona defalarca gidip gelerek bu isteklerini belirtmişler ve en sonunda şöyle demişlerdir: “Biz bu işe ehil olarak senden daha iyisini ve senden daha hak sahibi bir kimseyi göremiyoruz. Resûlullah’a (s.a.v) olan yakınlığın ve akrabalığın herkesten üstündür.” Ancak o yine şöyle cevap vermiştir: “Sakın böyle bir şeye tevessül etmeyiniz, benim vezir olmam emir olmamdan daha çok hayırlı olur.” Ancak onlar “Vallahi biz sana biat etmedikçe başka hiçbir şey yapmayız” diye ısrar etmişlerdi. Onların bu ısrarı üzerine Hz. Ali, “Bana yapılacak biatin gizli olmaması için bu iş mescitte olsun.” demiştir. Çünkü o sırada bu konuşmalar onun evinde yapılmıştır. Başka bir rivayette ise Amr b. Mebzuloğullarına ait bir duvarın kenarında geçtiği söylenmiştir.⁶³

Hz. Osman’ın katlinden sonra halkın Hz. Ali’ye biat etmek istemesine onun tepkisi *Nehcu’l-Belâğa*’da şöyle geçmektedir:

“Beni bırakıp, başkasını bulun. Çünkü karşı karşıya kaldığımız işin çeşitli yönleri ve renkleri var. Böyle bir işte gönüller kararlı olamaz, akıllar sebat edemez.

⁶⁰ Ebû’l-Hasen Kâdî’l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, çev. M. Şerif Eroğlu & Ömer Aydın (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 536.

⁶¹ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, çev. M. Şerif Eroğlu & Ömer Aydın, 536.

⁶² ed-Dîneverî, *el-Ahbâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 192.

⁶³ İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/195.

Ufuklar, boydan boya kara bulutlarla kaplanmış, yol görünmez olmuştur. Bilin ki, eğer kabul edersem, size bildiğim gibi davranırım. Söyleyenin söylemesinden, ayıplayanın kınamasından çekinmem. Eğer bana bu sorumluluğu vermekten vazgeçerseniz, o zaman içinizden biri gibiyim. Buyruk sahibi yapacağınız kişinin emrini sizden daha fazla dinleyip itaat edeceğimi umuyorum.”⁶⁴ Hz. Ali halife olmak istemediğini halife olursa da kimseden çekinmeyip görevini gerektiği gibi yapacağını söylemiştir. Başkası yönetici seçilirse de o kişiye uyacağını belirtmiştir.

Asiler, Hz. Ali, Zübeyr ve Talha dışındaki birini de halife yapmayı düşünmüşlerdir. Halifelik teklifini Sa’d b. Ebi Vakkas’a sunmuşlardır. Ondan olumlu bir cevap alamayınca bunu İbn Ömer’e teklif etmişlerdir. İbn Ömer teklifi kabul etmeyince Hz. Ali’nin yanına gidip teklifi kabul ettirmeye çalışmışlardır. Hz. Ali’nin elini Eşter tutarak biat etmiştir.⁶⁵

Hz. Osman’ın öldürüldüğünün ertesi günü Medine’de Hz. Ali’ye biat edilmiş. Ona biat edenler, Talha, Zübeyir, Sa’d b. Ebû Vakkâs, Sa’îd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Ammâr b. Yâsir, Üsâme b. Zeyd, Sehl b. Huneyf, Ebû Eyyûb el- Ensârî, Muhammed b. Mesleme, Zeyd b. Sâbit, Huzeyme b. Sâbit, Medine’de bulunan ashab ve diğerleri olmuştur.⁶⁶

Bir süre sonra Talha ve Zübeyir isteyerek biat etmediklerinin açıklamışlardır. Hz. Ali, Talha ve Zübeyir ile aralarında biat konusuyla ilgili tavırları hakkında hutbesinde şöyle geçmektedir:

“Azı hoş görmediniz, çoğu elde etmediniz. Söyleyin bana hangi şey hakkınızdı da onu size vermedim yahut hangi hak için Müslümanlardan biri bana başvurdu da onu yerine getirmekten aciz kaldım; bilmedim yahut da yanlış bir hüküm verdim? And olsun Allah’a ki halifelğe rağbetim yoktu. Buyruk yürütmeye ihtiyacım yoktu. Siz beni bu işe çağırdınız. Siz onu bana yüklediniz. Bu iş bana verilince da Allah’ın Kitabına uydum bize ne emretmişse onu hükmettim. Ona tabi oldum. Peygamberin bize sünnet olarak bıraktığına iktida ettim. Bu hususta ne sizin re’yinize kapıldım, ne de başkalarının dileklerine. Bir hükümde bilgisizliğe düşmedim. Böyle bir şey olsaydı sizden de yüz çevirmezdim, başkalarından da.

⁶⁴ Radî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Kadri Çelik, 146.

⁶⁵ İbni Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/366.

⁶⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, çev. Hikmet Akdemir, 3/32.

Herkese eşit verişime, kimseyi kimseden üstün saymayışına gelince bu kendi re'yimle, kendi hükmümle yaptığım bir iş, kendi dileğime uyup verdiğim bir hüküm değil ki!”⁶⁷ Hz. Ali kendisini halife seçip ardından biatlerinden dönen Talha ve Zübeyir’e kızmıştır. Hz. Ali, Resûlullah’ın (s.a.v) verdiği şeriatın hükmüne uyduğunu söylemiştir. Allah’ın verdiği hükümde kimsenin değiştirme yetkisi olmayacağını ifade etmiştir. Hz. Ali, Allah’tan kendisi için sabır dilemiştir.

Hz. Ali üzerinde uzun bir elbise, başında ipekten bir sarık bulunduğu, nalınları elinde olduğu halde bir yaya dayanarak mescide çıkıp gitmiş ve Müslümanlar da ona hilafet biati ile biat etmişlerdir. Hz. Ali’ye ilk biat eden kişi Talha b. Ubeydullah olmuştur. Biata ilk olarak Talha’nın başladığını gören Habib b. Züeyb: “İnna lillah! Bu biata ilk başlayan çolak bir el oldu. Bu iş herhalde hayırla sona ermez!” diye söylenmişti. Arkasından Zübeyir biat etmiştir. Hz. Ali, Talha ve Zübeyir’e istedikleri takdirde kendilerine biat edebileceğini söylemiştir. Bir süre sonra Zübeyir ve Talha: “Biz öldürülmekten korktuğumuz için biatı yaptık. Aslında onun bize biat etmek istediğini bilmiyorduk.” demiştir.⁶⁸ Hz. Ali, Abdullah b. Ömer’den gecikmeli de olsa biat almıştır. Hicretin 35 senesi Zilhicce ayının 25. günü biat işi tamamlanmıştır.⁶⁹

Talha ve Zübeyir’in hilafete olan meylini Hz. Ali öğrenince onların aralarında meydana gelebilecek olayların üzerinde durmuştur. Hz. Ali, Talha ve Zübeyir’in hilafete geçmesi durumunda yaşanabilecek olayı aktarmıştır:

“Her ikisi de (Talha ve Zübeyir) idareciliği üzerine almak, öbürüne vermeyip kendine mal etmek ister. Onlar ne sağlam bir ilâhi ipe sarılmışlar ve ne de ona erişmekte bir vesile edinmişlerdir. Her biri diğerine kin güder durur. Pek yakında üzerinden perde kalkacak. Allah’a andolsun, ikisinden biri idareciliğe erişse ya mutlaka bu öbürünün canını alır ya da öbürü bunu helak eder. Asiler grubu ayaklandı. Sevap kazanmak isteyenler nerede?”⁷⁰ Hz. Ali, Talha ve Zübeyir’in arasında yönetici seçmek için bir uzlaşma sağlanamayacağı, aralarında tartışma çıkacağını söylemiştir. Kendisine karşı çıkan asi gruba karşı yanında kimlerin olacağını sorgulamıştır.

⁶⁷ Radî, *Nehcül Belâğa*, çev. Abdülbâki Gölpinarlı, 232-233.

⁶⁸ İbnü’l-Esir, *el- Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/195-196.

⁶⁹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihi Taberî Tercemesi*, 3/166.

⁷⁰ Razî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Kadri Çelik, 217.

“Zübeyir, Ali’ye eliyle biat ettiğini, gönlüyle etmediğini sanmaktadır. Biatını ikrar ettiği halde kalbinde bunun aksini gizlediğini iddia etmektedir. Öyleyse ya bunu ispat eden bir delil getirsin ya da çıktığı biatine geri dönsün.”⁷¹

Hiz. Ali, Talha b. Ubeydullah hakkında ise şöyle demiştir:

“Bir kişiyim ben ki, kimse beni savaşıla korkutamamıştır, vuruşla ürkütmemiştir. Ben Rabbimin bana vadettiği yardımı beklemekteyim. And olsun Allah’a ki o, Osman’ın kanını, korkusundan istemeye girişti; Çünkü Osman’ın kanını, dökenlerden sanılanlardandı o. Toplumun içinde Osman’ın aleyhinde bulunanlar arasında ondan daha ileri giden yoktu. Onun için işi yanıltmak, halkı şüpheyeye düşürmek için bu işe kalkıştı. Vallahi Osman hakkında şu üç şeydan başka bir şey yapmaya hiç kimse için imkân kalmamıştı: Osman zalimse ki o, böyle sanıyordu; onunla savaşanlara katılmak, onlara yardım etmek gerekti yahut ona yardım edenlerden ayrılmak, onları kendi hallerine bırakmak icap ederdi. Yok, eğer mazlumsa ona saldıranları men’etmek, Osman’ın mazur olduğunu ispat eylemek gerekirdi. Bu da değil de zalim yahut mazlum olduğunda şüphe ediliyorsa bir kenara çekilmek, bir şeye karışmamak, halkı onunla baş başa bırakmak lazım gelir. Oysa bu üç şeyden hiçbirini yapmadı; bir işe girişti ki yolu yordamı bilinmez, yaptığına dair bir özrü de kabul edilmez.”⁷²

Hiz. Ali, kendisine biat ettikten sonra biatlerinden dönen Talha ve Zübeyir’in tavrından dolayı üzüntü duymuştur. Çünkü kendisi halkı yönetmek için yeterli derecede duyarlılığa sahip olduğunu ve bir konu hakkında karar alınacaksa önce Allah’a sonra Resûl’üne danışacağını belirtmiştir. Hiz. Osman’ın katlinden Hiz. Ali’yi sorumlu tutan Talha ve Zübeyir’in ithamına karşı *Nehcü’l-Belâğa*’da şöyle bir hutbe yer almaktadır:

“Duyun ve bilin ki şeytan zulmü yurtlarına döndürmek ve batılı aslına çevirmek için taraftarlarını topladı. Harekete geçirdi. Allah’a andolsun ki onlar benden hiçbir kötülük görmediler, benimle kendileri arasında insafli davranmalıdır. Onlar gerçekte benden, terk ettikleri bir hakkı istemekteler ve döktükleri bir kanı dilemekteler. O kanın dökülmesinde onlarla ortak olmuşsam, kendilerinin de onda payı var. Yok, eğer o kanı onlar döktülerse, benden değil kendilerinden

⁷¹ Razî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Kadri Çelik, 50.

⁷² Radî, *Nehcü’l-Belâğa*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, 237.

istemelidirler. En büyük delilleri kendi aleyhlerinedir.”⁷³ Hz Ali, Talha ve Zübeyir’in, Hz. Osman’ın kan davasını gütmeliklerini, bidati canlandırmak istediklerini söylemiştir. Hz. Ali onlarla isyan ettikleri takdirde savaş yapmaktan kaçınmayacağını vurgulamıştır. Ayrıca kendisini savaşla tehdit etmelerine öfkelenmiştir.

Hz. Ali, Hz. Osman’ın katili olduğu iddia edildiğinde verdiği bir başka hutbesi şöyledir:

“(Osman’ın katli için) Emretseydim elbette katil olurum. Engelleseydim elbette yardım etmiş olurum. Ama ona yardım eden (Mervan b. Hakem ve Ümeyyeoğullarından bir grup) kimse, “Ben ona yardım etmeyenden daha hayırlıyım.” diyemez. Yardım etmeyen (Muhacir ve Ensar’dan) bir grup kimse de “Ona benden daha hayırlı kimse yardım etti” diyemez. Ben size Osman hakkında kısaca söyleyeyim ki Osman kendi başına buyruk hareket etti ve böyle yapmakla da kötü etti. Siz de sabırsızlandınız ve böyle yapmakla da kötü ettiniz. Tek başına hareket eden başına buyruk kimsenine de, sabırsızlık gösteren (ve onu katleden) kimsenin de hükmü Allah’a mahsustur.”⁷⁴

Hz. Ali, Resûlullah’a yakınlığı ve onun ahlâkıyla ahlaklandığı, onun ilmiyle donandığı için halife olmak istemiştir. Onun halife olma isteği önceki halifelere karşı hoşnutsuz olduğu anlamına ulaşılması mümkün değildir. Hz. Ali’nin hilafete bakışı ve kendisine biat edilmesi hakkındaki düşüncesi Hz. Ali’ye aidiyeti tartışmalı *Şıkkıyye* hutbesinde şöyle anlatılır:

“Allah’a and olsun ki, falan kimse, hilafette yerimin, değirmen taşının mili gibi olduğunu bildiği halde, hilafeti bir gömlek gibi giyindi. Oysa sel benden akar ve hiçbir kuş benim uçtuğum yerlere uçamazdı. Ben de hilafetle arama bir perde çektim, ondan yüz çevirdim. Başladım düşünmeye; kesilmiş elimle atağa mı geçeceğim yoksa kapkaranlık körlüğe sabır mı edeyim? Öyle bir karanlık ve körlük ki bu, büyüğü tamamıyla yıpratır, küçüğü tümüyle ihtiyarlatır, mümin kimse de Rabbine ulaşınca dek bu karanlık körlükte zahmetten zahmete düşer. Gördüm ki sabretmek akla daha yatkın, sabrettim. Ama gözümde diken vardı, boğazımda kemik. Mirasımın

⁷³ Razî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Kadri Çelik, 61-62.

⁷⁴ Razî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Kadri Çelik, 74.

yağmalandığını görüyordum. Ta ki birincisi yolunu tamamlayıp, onu kendinden sonraki falana verdi gitti. Hz. Ali, A'sa'nın beyiti ile konuşmasına devam etmiştir.

“Cabir’in kardeşi Hayyan nezdinde yaşadığım hayat ile

Şimdiki hayatım arasında ne benzerlik var!”⁷⁵

Ne kadar ilginç! Yaşarken halkın kendisini bırakmasını isterdi. Ama ölümden sonra yerine öbürünün geçmesini sağladı. Bu iki kişi hilafeti devenin iki memesi gibi kendi aralarında paylaştılar. Hilafeti öyle sert ve kaba bir yere attı ki sertliği insanı derinden yaralar, oldukça kaba davranırdı. Hilafeti boyunca oldukça düştü, sürçtü, habire sürçtükçe özür diledi. Hilafet sahibi, huysuz bir deveye binmişe benzerdi. Öyle bir deve ki yularını çekse burnu yırtılır, yaralanırdı, dizginlerini salsa nefsinin yokluğa, helake atardı. Allah’ın bekasına (varlığına) andolsun ki insanlar onun zamanında ihtilafa düştü, huysuzlaştı, renkten renge büründü ve birbirlerini suçladı. Ama ben bu uzun zaman boyunca birçok zahmet, mihnete düşmeme rağmen yine de sabrettim. Derken o da yolunu kat etti ve hilafeti bir topluluğa bıraktı ki benim de o topluluktan biri olduğumu sanıyordu. Allah’ım sana sığınırım, ne şûraydı bu! Benim hakkımda birincisiyle ne zaman şüphe hâsıl oldu ki bu tür kimselere denk tutuldum ben! Ama buna rağmen (kuşlar gibi) inerlerken onlarla indim, uçarlarken onlarla uçtum. İçlerinden biri (Sa’d b.Ebi Vakkas) haset ve kininden ötürü doğru yoldan saptı, öbürü (Abdurrahman b. Avf da) damadı olduğundan ona meyletti, öbürleride aynı şeyler yaptılar ki söylenmesi, anılması bile çok çirkin...Derken onların üçüncüsü iki yanı şişmiş bir halde kalktı. Yediği yerle kirlettiği yer arasında yaşadı. Onunla beraber babasının oğulları da (mensubu olduğu Ümeyyeoğulları da) işe giriştiler. Allah’ın malını devenin ilkbaharda otları, çayır, çimen yiyip hazmettiği gibi yiyip hazmettiler. Sonunda onun da ipleri çözüldü. Amelleri işini bitiridi. Karnının dolgunluğu, onu yere serdi. Derken halk sırtlanın boynundaki kıllar gibi (yoğun bir şekilde) her taraftan etrafıma üşüştüler, neredeyse izdihamdan Hasan ve Hüseyin ayaklar altında kalacaktı. İki tarafımda çizikler, yaralar oluştu. Koyunların ağla üşüşmesi gibi çevreme toplandılar. Ama işi elime alınca bir bölük hemen biatten döndü, ahdini bozdu. Başka bir bölük ok yaydan fırlar gibi fırladı, çıktı. Öbürleri de zulme saptılar. Sanki onlar her türlü noksan sıfatlardan münezzeh olan

⁷⁵ Bu beyitte anlatılmak istenen; Hz. Ali’nin Resûlullah (s.a.v) ile en yakın, saygı duyulan birisi iken şimdi hilafet konusunda benimle ilgilenen yok. bk. Razi, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Kadri Çelik, 43.

Allah'ın “İşte ahiret yurdu; biz onu yeryüzünde yücelik ve bozgunculuk dileyemeyenlere verimiz.”⁷⁶ ve “Akibet takva sahiplerinindir.”⁷⁷ buyurduğu duyulmamıştır. Evet, andolsun Allah’a ki elbette duydular ve anladılar da. Ama dünya gözlerine süslenmiş, bezenmiş bir şekilde göründü, onun bezentisi, süsü hoş geldi onlara. Evet, tohumu yarana ve insanı yaratana andolsun ki eğer bu topluluk biat için toplanmasaydı, yardımcılarının varlığıyla hüccet ikame edilmeseydi ve Allah zalimlerin çatlayasıya doyarken, mazlumların açlıktan kırılmasına (mani olması) hususunda âlimlerinden söz almasaydı hilafet devesinin yularını sırtına atar, terk ederdim. Hilafetin sonunu ilk kâsesiyle suvarırdım. (Önceden peşinden koşmadığım gibi şimdi de koşmadım ve terk ettim) Sizler de biliyorsunuz ki, şu dünyanın değeri bir keçinin aksırığından daha değersizdir bence.”⁷⁸

Bu sözlerin Hz. Ali’ye ait olduğu konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Çünkü Hz. Ali kendisinden önceki üç halifenin hilafetinden memnun olmamış olsaydı halifelerin dönemlerinde duyduğu bu rahatsızlığı dile getirirdi. Ayrıca Hz. Ali bu isteğini açıkça söyleyebilecek kadar cesur ve açık yüreklidir. Her zaman hakkı savunmuş ve hakkın yanında yer almıştır. Belki Hz. Peygamber’e (s.a.v) yakınlığı dolayısıyla halife olmayı istemiş olabilir. Ama Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın halifeliğini desteklemiş ve karşı çıkan bir tavır içine girmemiştir. Aksi bir durumda Hz. Ali ilk üç halifenin yanında yer almaz ve karşılarında dururdu. Fakat Hz. Ali halifelere biat etmiş ve onları desteklemiştir. Hz. Ali, Resûlullah’ın (s.a.v) terbiyesi altında yetişmiş ve onun ahlakıyla ahlaklanmaya çalışmıştır. Kendisinden önceki halifelere karşı kötü söz söylemesi mümkün değildir. Hz. Ali’ye dayandırılarak uydurulan bu metnin Hz. Ali’ye ait olamayacağı açıktır. Hz. Ali hayatı boyunca ümmetin birliği ve istikrarı için mücadele etmiştir. Hiçbir vakit toplumun içine fitne tohumunun atılmasına izin vermemiştir. En doğrusunu Allah bilir. Nitekim Kâdı Abdülcebbâr’ın, Hz. Ali’den yapmış olduğu şu nakil de Hz. Ali’nin kendinden önceki halifeler için olumsuz sözler sarfetmeyeceğinin bir delilidir. Buna göre Hz. Ali’nin Kûfelilere irad ettiği konuşma şöyledir:

⁷⁶ el-Kasas 28/83.

⁷⁷ el-Â’raf 7/128.

⁷⁸ Razî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Kadri Çelik, 42-43-44-45-46.

“Ey insanlar! Resûlullah (s.a.v) vefat ettiği zaman Ebu Bekir’e biat ettiniz; ben de biat ettim ve razı oldum. Sonra Ömer’e biat ettiniz; ben de biat ettim ve razı oldum. Sonra Osman’a biat ettiniz; ben de biat ettim ve razı oldum. Osman göçüp gittikten sonra, siz hep birlikte benim etrafımı sardınız; siz, benim elime uzandıkça ben elimi geri çektim, kendinize başkasını seçmenizi söyledim ve bana biat etmenize karşı çıktım. Ne zaman ki topluluk çoğaldı, hesaplar birleşti ve gömlek dar geldi; bana yapılan biatin mutlaka Resûlullah’ın (s.a.v) minberinde ve mescidinde açıkça herkesin gözü önünde yapılması için direkttim. Bu şekilde herkes bana biat etti. Karşı çıkan hiç kimseyi görmedim. Fakat siz beni hilafete getirdikten sonra bana biat edenlerden bazıları biatlerini bozdular ve biatlerine devam edenler etti. Ben, isyan edenlerle savaşmaktan ve Allah’ın Kitabı’na saldıranlarla davalaşmaktan başka çare bulmadım. Kendisine imamet akdi yapılan bir kimsenin imameti, ancak bir hükümde zulüm yapması, bir haddi iptal etmesi veya imamet görevini yerine getirmede zaaf göstermesi durumunda reddedilebilir. Vallahi ben, hiçbir haddi iptal etmedim, hiçbir hükümde zulüm yapmadım ve halifelik işlerinde asla zaafa düşmedim. O halde siz, benden önce Ebu Bekir, Ömer ve Osman’a –Allah onlara rahmet eylesin- karşı yerine getirdiğiniz vecibelerinizi bana karşı da yerine getirin.”⁷⁹

Görüldüğü üzere bu nakilde Hz. Ali, kendinden önceki halifelere razı olarak biat ettiğini dile getirmiştir. Halife görevini yerine getirmediği ve halka eziyet ettiği durumlarda halifeye biatin red edilebileceğini söylemiştir. Hz. Ali kendisinden önceki halifeleri desteklemiş, ümmetin arasında ihtilaf çıkmasını engellemeye çalışmıştır. Hz. Ali, kendisinden önceki halifelere nasıl biat edildiyse kendisine de o şekilde biat edilmesini istemiştir.

2.Biat Sonrası Halka Sesleniş

Hz. Ali halifelik makamına seçilince çeşitli hutbeler irad etmiştir. Onun hutbelerinden bazılarını nakledeceğiz. Biati aldıktan sonra Hz. Ali’nin yaptığı söylenen ilk konuşması şu şekildedir:

“Münezzeh olan Allah, hayrı ve şerri açıklayan, doğru yolu gösteren kitabı indirdi. Hidayete ermek için hayır yolunu tutun ve adil olmak için de şer cihetinden yüz çevirin. Farzlara, farzlara dikkat edin! Onları Allah için eda edin ki sizi

⁷⁹ Kâdî Abdülcebâr, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, çev. M. Şerif Eroğlu & Ömer Aydın, 538.

(neticede) cennete götürürler. Allah bilinmez olmayan şeyleri haram, aybı olmayan şeyleri de helal kılmıştır. Müslümanın hürmetini (dokunulmazlığını) bütün hürmetlerden üstün kıldı. Müslümanların haklarını yerinde, ihlas ve tevhit ile güçlendirdi. ‘Müslüman, haklı olması müstesna, Müslümanların elinden ve dilinden selamette olduğu kişidir.’ Gereksizce bir Müslümana eza etmek helal olmaz. Hepinize teker teker gelip çatacak olan genel ölüme koşunuz. İnsanlar (veya korku) önünüzde, kıyamet ise ardınızdan sizi sürüp durmaktadır. Yükünüzü hafifletin de kervana katılın; çünkü ilk gideniniz, son geleni beklemektedir. Kulları ve beldeleri hakkında Allah’tan korkun. Çünkü yerlerden ve hayvanlardan bile sorumlusunuz. Allah’a itaat edin, O’na isyan etmeyin, hayrı gördüğünüz zaman onu alın, şerri gördüğünüzde onu terk edin.”⁸⁰

Hiz. Ali konuşmasında halka Allah’ın razı olacağı şekilde yaşamayı tavsiye etmiştir. Hiz. Ali halka ilk seslenişlerinde ahlâki değerlere değinmiştir. Müslümanların dikkat etmesi gereken hususlar üzerinde durmuştur.

Hiz. Ali’nin halka hitabları arasında başka bir rivayet ise şudur:

“(Hamdele ve salveleden sonra) Allah biliyor ki siz bu hususta görüş birliğine varıncaya kadar ben, hiçbir zaman Muhammed’in (s.a.v) ümmetine emir olmak istemiyordum. Ben Resûlullah’ın (s.a.v) şöyle dediğini işittim: ‘Benden sonra idareye atanan herhangi bir yönetici, sıratın kenarında durdurulur ve melekler onun sahifesini açarlar. Eğer adil ise, Allah onu adaleti sebebiyle kurtarır. Şayet zalim ise sırat, eklemleri birbirinden ayrılincaya kadar onu silkeler. Sonra sırat yarılr. Ateşten korumaya çalıştığı şey burnu ve yanakları olacaktır.’ Ancak siz görüş birliğine vardığınız zaman sizi terk edemedim. Ben, işittiğiniz şeyi söylüyorum. Kendim ve sizin için Allah’tan istiğfar ediyorum.”⁸¹

Hiz. Ali bu hutbesinde halka halifelik makamında gözünün olmadığını, halife seçilecek kişinin adaletle hükmedebilme özelliğine sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. Hiz. Peygamber’in adil yöneticinin ahiretteki durumu hakkındaki verdiği bilgiyi aktarmıştır.

İbn Kesir’de geçen Hiz. Ali’nin halka yapmış olduğu ilk hutbelerinden birinde, Hiz. Ali, Allah’a hamd ettikten sonra Allah’ın Kitab’ındaki emir ve yasaklara

⁸⁰ Razî, *Nehcü’l Belâğâ*, çev. Kadri Çelik, 250-251.

⁸¹ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbîtu Delâili’n-Nübüvve*, çev. M. Şerif Eroğlu & Ömer Aydın, 538.

uyulmasını istemiştir. Belli şartlar dışında Müslümanın kanı diğer Müslümanlara haram olduğunu ve insanların haklarına riayet etmenin gerekliliğinden bahsetmiştir.

“Dünya mallarından ne kadar hafif yükler yüklenirseniz diğerlerine o kadar çabuk ulaşırsınız. İnsanlar, kendilerini izleyen en sonuncuları bile bekleyip duruyorlar. Şu yeryüzünde Allah’ın kullarının hakları konusunda Allah’tan korkunuz. Her türlü ufak şeylerde, hayvanlara karşı olan davranışlarınızda bile sorumlu olacaksınız. Her konuda Allah’a itaat edin ve ona isyan etmeyin. Bir yerde hayır gördüğünüz zaman onu mutlaka alın. Şer gördüğünüz zaman da ondan uzak olmaya çalışın. *“Yeryüzünde az sayıda olduğunuzu ve zayıf sayıldığınızı hatırlayın.”*⁸² (el-Enfâl 8/26.)

Hiz. Ali’nin konuşması bitince Mısırlılar şöyle demiştir: Sen bu sözlerine kendin uy ve tedbirli ol, ey Hasan’ın babası! Biz yönetimi, yular tutar gibi elimizde tutarız. Aslan gibi hücum ederiz. Elde kılıçlarla süt kalıntısı gibi oluruz. Kementlerle yumuşakça hükümdarı vururuz. Hiç yorulmaksızın hedefe ulaşırız. Hiz. Ali onlara cevaben, Eğer aciz kalır ve kendimi savunamazsam. Ondan sonra akıllıca davranır ve tutumumu sürdürürüm. Yerde sürümekte olduğum eteğimi kaldırır ve dağınık işleri toplayıp düzeni sağlarım. Eğer başkalarınca desteklenmeyen ve tez elden ortaya çıkmayan fitne beni meşgul etmezse ya da üzerime gelen silahlar karşısında beni savunmasız bırakmazlarsa, düzeni sağlarım.⁸³

Dîneveri’nin eserinde Hiz. Ali’nin biat aldıktan sonra halka şöyle bir konuşma yaptığı zikredilir:

“Ey insanlar! Benden öncekilere biat ettiğiniz şeyler üzere bana da biat ettiniz. Seçim hakkı biat gerçekleşmeden önceydi. Artık biat gerçekleşti ve seçim hakkı kalmadı. Artık halifeye doğru yolda olmak, halka da ona itaat etmek düşer, bu umumî biattır ve bunu reddeden İslam dininden yüz çevirmiş olur, çünkü bu âniden olan bir durum değildir.”⁸⁴

Hiz. Ali halka kendisinden önceki halifelere hangi şartlarda biat etmişler ise kendisine de aynı şartlar dâhilinde biat ettiklerini açıklamıştır. Toplumun geneli tarafından alınan biate karşılık azınlığın yaptığı itirazı hoş görmediğini belirtmiştir.

⁸² İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/366-367.

⁸³ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/367.

⁸⁴ Dîneverî, *el- Ahbâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 192.

Hz. Ali'nin Medine halkından biat aldıktan sonra yaptığı konuşma,

“Ben sözüme kefilim, söylediklerimi yapacağım. Önündeki bela ve olaylarda ibret alan kimseyi şüpheli şeylere düşmekten takva alıkoyar. Bilin ki mihnet ve bela Allah'ın Nebisini (s.a.v) gönderdiği günkü şekliyle aranızda geri dönmüştür. Peygamber'i hak üzerine gönderene and olsun ki, büyük imtihandan geçecek, sınanma kalburundan elenip ayrılacak ve kazandaki yemeğin alt-üst olduğu gibi alt-üst olacaksınız. Sonunda en aşağısınız, en yüce makama erecek ve en yüceniz en aşağı makama alçalacaktır. Geri kalmışlar ilerleyecek, öne geçecekler, İslam'da herkesi geçenler, ileri gidenler ise geri bırakılacaklardır. Allah'a yemin olsun ki, hiçbir sözü gizlemedim ve asla yalan söylemedim. Peygamber tarafından daha önce bu makamdan (biat edeceğinizden) ve bugünden (biat için toplanacağınızdan) haberdar edilmişim.”⁸⁵

Hz. Ali konuşmasının devamında günah ve takva üzerinde durmuştur. Hak ve batıl olmak üzere iki yolun varlığından bahsetmiş ve orta yollu olmanın önemi üzerinde durmuştur. Allah'ın Resûlu'nun yolu orta yol olduğundan Müslümanlardan mutluluk arayanlar da bu yolu tutmalıdır. Hakkı inkâr eden helak olacağını bundan sakınmak için Allah'a hamd ve tevbe etmelerini tavsiye etmiştir.

Hz. Ali, Medinedeki başka bir hutbesinde,- insanlara, yaptığı işleri ve verdiği hükümleri araştırmalarını emrederek- şöyle demiştir:

“Allah, hakkı görüp ona yardımcı olan, zulmü görüp de onu reddeden ve hakka muhalefet edene karşı hakka yardım eden kimseye rahmet etsin.” Oğlu Hasan (r.a) da, Kufe halkını babasına yardım etmeye davet ederken şöyle demiştir: “Ey insanlar! Emiru'l-mü'minin diyor ki: Ben bu yola, zalim veya mazlum olarak çıktım. Ben, Allah'ın hakkını gözeterek sefere çıkan bir adama Allah'ı hatırlıyorum. Eğer mazlum isem, Allah bana yardım edecektir. Şayet zalim isem, Allah cezası verecektir.”⁸⁶

Hz. Ali'nin halifelik makamına seçilmesi konusunda haklı olan tarafın yanında onu makama layık görmeyen bir kesim de bulunmuştur. Halkın tavrına karşılık Hz. Ali halifelik makamı hakkında şayet haksız ise cezasını, haklı ise Allah'ın yardımını alacağını belirtmiştir. Hz. Ali'nin *Nehcü'l Belâğa* da ve diğer

⁸⁵ Razî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Kadri Çelik, 53-54-55.

⁸⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve*, çev. M. Şerif Eroğlu & Ömer Aydın, 540.

kaynaklarda geçen hutbelerin benzer mahiyette olduğu gör÷lmektedir. Halifelik konusundaki tavrı, dünya ve ahiret hayatı hakkındaki tavsiyeleri yöneticinin halkı hayra sevk ettiğinin göstergesidir.

3.Hz. Ali'nin Halifeliği

Hiz. Ali halkın çoğunluğu tarafından halife seşilerek y÷netime getirilmiştir. Sahabilerden çok azı biat etmemiş ya da biatını geciktirmiştir. Tarihi kayıtlara göre Hassan b. Sabit, Ka'b b. Malik, Mesleme b. Muhallid, Ebu Sa'id el-Hudri, Muhammed b. Mesleme, Nu'man b. Beşir, Zeyd b. Sabit, Rafi b. Hudeyc, Fudale b. Ubeyd, Ka'b b. Ugra biat etmemiş veya biatlarını geciktirmişlerdir.⁸⁷ Hiz. Ali, Sa'd b. Ebî Vakkâs'a, Abdullah b. Ömer'e ve Muhammed b. Mesleme'ye birilerini gönderip kendisine biat etmelerini istemesine rağmen bunlar biat etmeyeceklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Hiz. Ali, Üsâme b. Zeyd'in kendisine biat etmesini isteyince; Üsâme "Biat işine gelince sana biat ediyorum. En fazla sevdiğim ve diğerlerine tercih edeceğim kişi de sensin. Senin uğrunda savaşmaya gelince ben Rasûlullah'a *lâ ilâhe illallâh* diyen hiç kimseyle savaşmayacağıma dair söz verdim."⁸⁸ demiştir.

Hiz. Ali'nin halifeliğinden memnun olmayan kesim tarafından halkın arasında Hiz. Osman'ın kanını talep etme fikrini atarak onun halifeliğine isyan etmenin yolunu aramışlardır. Hiz. Ali'ye biat tamam olduktan sonra Talha ve Zübeyir Hiz. Osman'ın kanının yerde kalmamasını istemişler ve katledenlere had uygulanmasını istemişlerdir. Hiz. Ali ise henüz bu işi gerçekleştirebilecek bir güce sahip olmadığını söyleyince Talha Basra valiliğini Zübeyir ise Kûfe valiliğini istemiştir.⁸⁹ Bu bölgelerden asilere ve Haricilere karşı kuvvet olabilecek bir kitle oluşturmayı amaçlamışlardır. Hiz. Ali bu isteklerini yerine getirmenin erken olduğunu söyleyerek onları red etmiştir.

Hiz. Ali, 'İmran el-Husayn el-Huzâ ile Talha ve Zübeyir'e gönderdiği mektup şöylerdir:

"Gizleseniz de biliyorsunuz ki insanlar beni istemedem ben onları istemedim; bana biat etmeden biatlerini kabul etmedim. Sizler ise beni isteyip biat

⁸⁷ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/365.

⁸⁸ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l- Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, 422.

⁸⁹ Taberî, *Tarihi Taberî Tercemesi*, 3/167.

edenlerdensiniz. Halk bana ne galip bir otorite ne de hazır bir meta için biat etti. İtaat ederek biat ettiyseniz dönün ve yol yakinken Allah’a tövbe edin! İstemeyerek bana biat ettiyseniz, itaat izhar edip isyanı gizlemeniz sebebiyle bana, size karşı bir yol kıldınız. Ömrüme yemin ederim ki, takıyye ve gizlemede Muhacirlerin en çok hak sahibi olanı değilsiniz. Ona girmeden bu işi reddetmeniz, sizin için onu ikrar ettikten sonra ondan çıkmanızdan daha rahat olurdu. Osman’ı benim öldürdüğümü iddia ettiniz. Benden ve sizden geri duran Medineliler aramızda hakemlik yapsınlar; sonra her kişi yüklendiği kadarıyla yükümlü tutulsun. Ey yaşlı kişiler! Görüşünüzden dönün! Utanç ve ateş bir araya gelmeden önce, şimdi işinizin en büyüğü utançtır. Vesselam...”⁹⁰

Halk arasında bir takım kimseler Hz. Osman’ın kanını talep ettiğini iddia ederek toplumun arasına fitne tohumu ekmişlerdir. Halife işi tamam olduktan sonra, “Osman’ı öldürenleri cezalandırsaydın” diyen arkadaşlarına şunları söylemiştir:

“Kardeşler! Bildiklerinizden habersiz değilim. Fakat benim ne kuvvetim var ki! Bu işte eli olanlar son derece güçlü; bize hükmediyorlar, biz onlara hükmedemiyoruz! İşte bu toplum coştı, köleleriniz de onlarla beraber coştular. Bedevileriniz de onlara katıldı. Onlar aranızda karıştı. Size, diledikleri eziyeti ediyorlar. Dilediğinizi yapma gücünü kendinizde görüyor musunuz? Bu iş cahiliye işlerindendir. Bu toplumun yar ve yardımcıları var. İnsanlar bu iş için harekete geçirildiğinde ayrılığa düşüyorlar; bir bölük sizin gördüğünüzü, öbürü sizin görmediğinizi, diğerleri ise ne bunu ne de öbürünü görüyor. O halde halk sakinleşinceye, gönüller yatışınca, haklar kolaylıkla alınınca kadar sabredin. Sakin olun, size vereceğim emirlerimi bekleyin. Kuvveti zayıflatacak, kudreti giderecek, gevşekliğe ve zillate düşürecek işlere kalkışmayın. Mümkün olduğu kadar bu işi iyilikle halletmeye çalışacağım. Eğer başka çare bulamazsam, son çare yarayı dağlamaktır.”⁹¹

Hz. Ali, Hz. Osman’ın kanını talep etme konusunu cahiliye dönemindeki işlere benzetmiştir. Arkadaşlarına bu konunun çözülebilmesi için sabır ettikleri takdirde çözüme ulaşabileceklerini söylemiştir. Ayrıca Hz. Ali, Hz. Osman’ın

⁹⁰ Radî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 329-330.

⁹¹ Razî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Kadri Çelik, 251-252.

katillerini vermemesindeki amacın toplum içinde daha fazla kaosu oluşmasını engellemek istediği anlaşılmaktadır.

3.1. Hz. Ali'nin İlk İcraatı: Yeni Vali Atamaları

Hz. Ali'nin halife olur olmaz yapmış olduğu ilk icraat Hz. Osman döneminin en büyük şikâyet konusu olan valileri azlederek yerine yeni valiler atamak olmuştur. Hz. Ali, halkın huzurunu sağlamak için eşraf ve ahalinin görüşlerini önemsemiştir. Atanacak valinin bölge halkı tarafından benimsenecek bir kişi olabilmesine dikkat edilmiştir. Hz. Ali halkın taleplerini göz önünde bulundurarak vali tayinlerinde bulunmuştur. Hicri 36. yılının girmesiyle birlikte Hz. Ali, Hz. Osman'ın atadığı valileri azledip kendisi bu bölgelere yeni valiler atamıştır.⁹² Basra, Kûfe ve Mısır gibi şehirlere valiler atayarak destek sağlamıştır.⁹³

Hz. Ali, Basra'ya Osmân b. Huneyf'i (ö. 41/661) göndermiştir. Ancak Basra'nın mevcut valisi Abdullah b. Âmir b. Küreyz (ö.59/679), Hz. Osman'ın şehit edildiğini halka duyurmuş ve Hz. Osman'ın kanını talep etmeleri gerektiği konusunda halkı galeyana getirmiştir. İbn Âmir, Medine'ye Talha ve Zübeyir'in yanına gitmiş ve istedikleri takdirde yüz bin kişilik ordu ve istedikleri kadar mal temin edeceğini bildirmiştir.⁹⁴

Hz. Ali'nin, Abdullah b. Âmir'e yazdığı mektubu şöyledir:

“Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla! Allah'ın kulu ve Müminlerin Emîri Ali'den Abdullah b. Âmir'e! Allah nezdinde insanların hayırlısı hak ve vecibelerinde Allah'a en çok itaat edendir. Acı da olsa hakkı söyleyendir. Zira yer ve gökler hak ile kurulmuştur. İçin muhakkak dışın gibi olsun. Hükmün bir, gidişatın istikamet üzere olsun. Basra şeytanın indiği yerdir. Onlardan hiç kimsenin eliyle ne biz ne de senin kapatamayacağımız bir kapıyı açma. Selam ile.”⁹⁵

Hz. Ali, Kûfe'ye Umâre b. Hassân b. Şihâb 'ı göndermiştir. Yolda karşılaştığı bir adam halkın vali olarak Ebû Musa el-Eş'ari'yi istediğini söyleyince Umâre Medine'ye dönmüştür. Halk arasında fitne ortaya çıkmış, ülkenin birlik ve

⁹² Taberî, *Tarihi Taberî Tercemesi*, 3/168.

⁹³ Robert Mantran, *İslâmın Yayılış Tarihi*, çev. İsmail Kayaoğlu (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), 99.

⁹⁴ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, 426.

⁹⁵ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 100.

beraberliği bozulmuştur. Ebu Musa, Hz. Ali'ye bir mektup göndererek halkın çoğunluğunun biat ettiğini bildirmiştir.⁹⁶

Yemen'e Ubeydullah b. Abbas'ı (ö.58/678) atamıştır. Ya'lâ b. Münebbih'i azletmiştir.⁹⁷ Ubeydullah hiçbir sorunla karşılaşmamıştır.⁹⁸ Yemen halkından bazıları Hz. Osman'ın kanını talep ettikleri için Hz. Ali'ye biat etmemişlerdir. Bu istekleri gerçekleşmeyince Tahkim'den sonra Muaviye ile irtibata geçmelerine rağmen istedikleri başarıya ulaşamamışlardır.⁹⁹

Fitne hadisesinde en önemli şehirlerden olan Mısır'a ise meşhur sahabi Sa'd b. Ubâde'nin oğlu Kays b. Sa'd'ı (ö.60/680) atamıştır.¹⁰⁰ Kays b. Sa'd, yanında yedi arkadaşıyla birlikte Mısır'a gitmiştir. Camide minbere çıkıp Hz. Ali'nin yazdığı mektubu cemaate okumuştur. Hz. Ali mektubuna Allah'a hamd Resûlüne salat ve selam getirerek başlamıştır. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in (s.a.v) döneminden bahsetmiş ve halifelere değinmiştir. Mektupta Hz. Ali'nin ilk halifeye ve fitne hadisesine yaklaşımı net bir şekilde verildiği için mektubu burada nakletmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Mektup şöyledir:

“Müslümanlar, Muhammed'in (s.a.v) irtihalinden sonra iki salih kimseyi emir ve halife seçtiler. Bu iki halife, Kitab'a göre hareket ettiler. Güzel bir gidişat sergilediler. Sünnetin dışına çıkmadılar. Sonra Allah, bunların da hayatlarını noktaladı, vefat ettirdi. Allah, bu ikisine rahmet etsin. Bunlardan sonra bazı hadiseler meydana getiren bir kimse halife seçildi. Muhammed ümmeti, onun aleyhinde söylenecek şeyler gördü. Sonra da ondan intikam aldılar. Saldırganlık gösterdiler. Onu öldürdükten sonra bana gelip biat ettiler. Ben de Allah'tan dilerim ki, beni kendi yoluna iletsin, bana hidayet versin. Allah'tan, beni kendisine karşı gelmekten sakındırması için yardım diliyorum. Dikkat edin, Allah'ın kitabı ve Resûlu'nün sünnetine göre amel etmemiz, sizin bizden isteyeceğiniz bir hakkınızdır. Sizin gıyabınızda da olsa Allah'ın kitabı ve Resûlu'nün sünnetine göre hakkınızda hüküm vermemiz ve size öğüt vermemiz icab etmektedir. Kendisinden yardım dilenilen

⁹⁶ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/370.

⁹⁷ Taberî, *Tarihi Taberî Tercemesi*, 3/168.

⁹⁸ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l- Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, 425.

⁹⁹ Muhammed Ali Sallâbî, *Hz. Ali (ra) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, çev. Şerafettin Şenarlan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 377.

¹⁰⁰ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l- Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, 425; İbnü'l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/275.

sadece, Allah'tır. O, bize yeter, O, ne güzel vekildir. Ben, size Kays b. Ubade'yi vali olarak gönderdim. Ona destek olun. Ona yaklaşın. Hak hususunda ona yardımcı olun. Ben de kendisine iyilikte bulunulmasını emrettim. Ben de size iyilik yaparım. Sizi kuşkuyla düşürenlere karşı katıyım. Genel veya özel olarak tamaminize merhamet ve şefkatle muamele ederim. Kays b. Sa'd gidişatından memnun olduğum bir kimsedir. Salih bir kimse olacağını ve size nasihatta bulunacağını ümit ederim. Allah'tan bize ve size temiz ameller yapmamızı nasip etmesini, bol sevaplar ve geniş rahmetler ihsan etmesini diliyorum. Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.”¹⁰¹ Mısır halkı gruplara ayrılmış, kimisi Kays'a biat ederken kimisi Hz. Osman'ın kanını talep etmiştir.¹⁰²

Şam'a da Sehl b. Huneyf'i (ö.38/658) vali olarak atamış ve Muaviye'yi azletmiştir. Vali Sehl, Tebuk'e ulaşınca Muaviye'ye ait bir süvari birliği ile karşılaşmıştır. Sehl'i Medine'ye gitmesi gerektiği konusunda uyarmışlardır.¹⁰³ Sehl b. Huneyf geri Hz. Ali'nin yanına dönmüştür.¹⁰⁴

Mekke'ye Ebu Katade el-Ensari'yi vali olarak tayin etmiştir. Ebu Katade'nin valiliği kısa sürmüştür. Hz. Ali, Medine'den Irak'a gitmek istediği sırada Mekke'ye Kusem b. Abbas'ı tayin etmiştir.¹⁰⁵

Medine'de halifenin kendisi bulunduğu için devlet işlerini ve diğer işleri kendisi yerine getirmektedir. Halifenin bulunmadığı sırada yerine bir kişi naib olarak atanmaktadır. Hz. Ali'nin Sehl b. Huneyf el-Ensari'yi atadığı nakledilmektedir.¹⁰⁶

Nehcu'l-Belâğa'da Hz. Ali'nin valilerine gönderdiği bazı mektuplar şunlardır:

Medine halkından bazılarının Muâviye tarafına katılmasıyla ilgili Medine valisi Sehl b. Huneyf el-Ensari'ye gönderilen mektup şöyledir:

“Yanıdakilerden bazı adamların Muâviye'nin yanına sıvıştıkları haberini aldım. Onların sayılarından kaçırdığın ve desteklerinden kaybettiğin şeyler için üzülme. Hidayetten ve haktan kaçmaları, körlüğe ve cehâlete koşmaları onlara günah, sana onlardan şifa olarak yeter! Onlar, dünya ehlidirler; ona gidiyorlar,

¹⁰¹ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/406-407.

¹⁰² İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/370.

¹⁰³ Dîneverî, *el-Ahbâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 192.

¹⁰⁴ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/370.

¹⁰⁵ Sallâbî, *Hz. Ali*, çev. Şerafettin Şenaslan, 375.

¹⁰⁶ Sallâbî, *Hz. Ali*, çev. Şerafettin Şenaslan, 376.

koşuyorlar. Adaleti bildiler, gördüler, işittiler ve ezberlediler; insanların bizim yanımızda hakta eşit olduklarını öğrendiler; ancak kayırılmaya kaçtılar. Defolsunlar! Allah’a yemin olsun ki, onlar herhangi bi zulümden kaçıp adalete sığınmadılar. Biz, Allah’ın bu işin zorluklarını bizim için hakir kılmasını ve engebelerini kolaylaştırmasını arzuluyoruz. İnşaallah. Vesselam...”¹⁰⁷

Benzer bir rivayete göre; Hz. Ali (r.a) Medine valisi Sehl b. Huneyf’e şunu yazdı: “Bana ulaştığına göre Medineli bazı insanlar Muaviye’ye katılmak üzere Medine’den çıkıyorlar. Onlara üzülmeye. Aptallık olarak bu, onlara yeter. Onların haktan ve hidayetten kaçıp körlük ve cehalete girmeleri de seni onlardan rahatlatmıştır. Onlar dünya ehlidir ve ona yönelmişlerdir. Onlar, insanların hakta örnek birine uyduklarını gördüler. Bundan dolayı kibir ve gurura koştular. Onlara yazıklar olsun. Kabirler içindekileri dışarı attığı, göğüstekiler ortaya çıktığı, hasımlar toplandığı ve Allah’ın, kullar arasında adaletle hükmettiği zaman, onlar yaptıklarının karşılığını göreceklerdir. Bana mektubun geldi. Yanıma gelmek için izin istiyorsun. Dilersen gel. Allah bizi de sizi de bağışlasın ve’s-selam.”¹⁰⁸

Hz. Ali’nin Eş’as b. Kays’a gönderdiği mektup şu şekildedir:

“Sana verilen görev, arpalık olarak verilmiş değildir; o boynunda bir emanettir. Sen üstündeki kimse tarafından güdülen birisin. Emrindekilere karşı istibdatla bulunmaya hakkın yoktur. Delil olmadan iş yapma. Elinde, Aziz ve Celil olan Allah’ın malından bir mal var. Onu bana teslim edinceye kadar o malın hazinedarlarındansın. Sana karşı kötü yöneticilerden olmamayı umuyorum. Vesselam.”¹⁰⁹

Hz. Ali, Bahreyn’e vali olarak atamış olduğu Ömer b. Ebî Seleme’yi bir süre sonra yanında Irak’ta bulunması için azletmiştir. Ona azliyle ilgili gönderdiği mektubu şudur:

“en-Nu’mân b. ‘Aclân ez-Zurekî’yi Bahreyn’e atadım. Seni yermeden ve eleştirmeden görevden alıyorum. Sana verilen görevi güzel bir şekilde ifa edip emaneti yerine getirdin. Zan altında olmadan, azarlanmamış, itham edilmemiş ve suçlanmamış olarak gel. Şamlıların zâlimlerine karşı harekete geçmek istiyorum.

¹⁰⁷ Radî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 341-342.

¹⁰⁸ Belâzürî, *Ensâbu’l-Eşrâf*, çev. Hikmet Akdemir, 2/426.

¹⁰⁹ Radî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 270.

Senin de benimle beraber olmanı arzu ettim. Sen -Allah'ın izniyle- düşmanla cihatta ve dinin direğinin ayakta tutulmasında dayanacağım kişilerdensin.”¹¹⁰

Hiz. Ali, *Nehcü'l-Belâğa*'da ve diğer kaynaklarda geçen mektuplardan hareketle, valilerine gönderdiği mektuplarda hak edene hak ettiğı cevabı verdiğini, valilerden görevini ifa edenleri onurlandırdığı anlaşılmaktadır. Valileri halkın hakkına girilmemesi konusunda uyarmıştır. Hiz. Ali yönetici olarak emri altında bulunanları denetlemeyi ihmal etmemiştir. Halkı hoş tutmak, toplum arasında fitneye mahal verecek yanlış anlaşılmalara oluşmasına imkan vermemek için çalışmıştır.

3.2.Hiz. Ali ve Muâviye Arasındaki Mektuplaşmalar

Daha önce de ifade edildiğı üzere Hiz. Ali halife olur olmaz Şam'a da vali tayininde bulunmuş ve oraya Sehl b. Huneyf'i atamıştır. Ancak tedbirli davranan Şam valisi Muaviye, Tebük'e öncü birlik çıkararak Sehl'in Medine'ye geri dönmek zorunda bırakmıştır.

Hiz. Ali, halifeliğinin önündeki en büyük engel olarak görmüş olduğı Muâviye ve Şam halkından kendisine biat etmelerini istemiş ancak bu isteğı karşılık bulmamıştır. Zira Şam, Hiz.Osman'ın şehit edilmesi sonrası ortaya çıkan krizi lehine çevirmek için uğraşmıştır. Biat öncesi Hiz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını ön şart olarak ileri sürmüştür. Nitekim Numan b. Beşir, Hiz. Osman'ın kanlı gömleğini ve hanımı Naile'nin parmaklarını Şam'a Muaviye'ye götürmüş ve bir camide sergileyerek Hiz. Ali'ye karşı halkı tahrik etmiştir. Bu anlamda Hiz. Ali'yle Muâviye arasında mektuplaşmalar olmuştur. Bu mektuplarda Hiz. Ali bir taraftan Muâviye'yi biate davet ederken diğer taraftan kendisinin Hiz. Osman'ın katlinde bir dahlinin olmadığını ancak Muâviye'nin ise bunu istismar ettiğini vurgulamıştır.

Nehcü'l-Belâğa'da yer alan mektuplardan bazıları şunlardır:

“Ebu Bekir'e, Ömer'e ve Osman'a biat eden topluluk, bana da onlara biat ettikleri şartlarla biat etti. Hazır olanın tercihte bulunma ve hazırda olmayanın da reddetme hakkı yoktur. Danışma, muhacirlerle ensarındır. Eğer bir kişi üzerinde birleşip onu imam olarak isimlendirmişlerse bu, Allah'ın da razı olduğudur. Biri, kararlarına karşı çıkarak ya da bidatle onların emrinden çıkarsa, onu çıktığı şeye geri çevirirler. Eğer reddederse, müminlerin yolunun dışında izlediğı şeyden dolayı

¹¹⁰ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 306-307; krş. Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, çev. Hikmet Akdemir, 2/426-427.

onunla savaşırlar. Allah, üstlendiği şeyden onu sorumlu tutar. Ey Muâviye! Ömrüme yemin ederim ki, arzunu bir yana bırakıp aklınla bakarsan, benim Osman'ın kanından en uzak kimse olduğumu görür, ona karşı uzlet içinde olduğumu bilirsin. Ancak sen beni cinayete itham edip sana aşikâr olanı gizliyorsun. Vesselam.”¹¹¹

Hiz. Ali, Muâviye'ye muhacir ve ensar halkının çoğunluğundan biat aldığını ve aynı hal üzere de kendisini biat etmeye çağırıştır. Toplumun geneli tarafından seçilen yöneticiye azınlık tarafından isyan edilmesi halinde savaşın gerekli olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde Hiz. Ali, Muâviye'nin kendisine biat etmediği takdirde savaşmanın hak olduğunu söylemiştir. Çünkü Müslümanların çoğunluğundan biat alarak halifelik makamına getirilmiştir.

Kendisine biat edildiğinde Muaviye'ye gönderdiği bir mektup:

“Müminlerin emiri Allah'ın kulu Ali'den Muâviye b. Ebî Süfyân'a...Kaçınılmaz olan ve engellenemeyen hâdiseler meydana gelince kadar sizin hakkınızdaki mazeretimi ve sizden uzaklaştığımı biliyorsun. Hikâye uzun, söz ise çoktur. Geçen geçti, gelen geldi. Yanına gelene biat et ve adamlarından bir heyetle bana gel!”¹¹²

Bir rivayete göre Muâviye, Hiz. Ali'ye şu mektubu yazmıştır: “Yeminle söylüyorum, sana biat edenler Osman'ın kanından beri olduğun hâlde sana biat etselerdi, Ebu Bekir, Ömer ve Osman gibi olurdun. Ancak sen muhacirleri Osman'a karşı kıskırttın, ensarın onu zillate terk etmesini sağladın. Cahiller sana uydu ve zayıf olanlar seninle güç buldu. Osman'ın katillerini teslim edinceye kadar Şamlılar sana karşı savaşacaklar. Eğer katilleri teslim edersen hilafet meselesi Müslümanlar arasında şûra marifetiyle çözülecektir. Hicaz ehli insanlara hükmediyorlardı ve hak ellerindeydi. Hakkı terk edince hâkimiyet Şamlıların eline geçti. Yemin ederim ki Şamlıların aleyhine ileri sürdüğün deliller, Basralılar aleyhine, Talha ve Zübeyir aleyhine ileri sürdüğün deliller gibi değildir. Zira Basralılar sana biat etmişken Şam'dan sana hiç kimse biat etmedi. Talha ve Zübeyir sana biat ettiler ama ben sana biat etmedim. İslâm'daki üstünlüğün ve Peygamber'e (s.a.v) yakınlığına gelince onu ne reddederim ne de inkâr ederim.”¹¹³

¹¹¹ Radî, *Nehcû'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 270.

¹¹² Radî, *Nehcû'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 344.

¹¹³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 150-151.

Muâviye, Hz. Ali'yi, Hz. Osman'ın öldürülmesinde etkisi olmasaydı kendisinden önceki halifeler gibi biat edileceğini belirtmesine rağmen bu işi şûra ehline bırakmak istediği de söylenmektedir. Ayrıca halife şûra tarafından seçilmiş olsa dahi Muâviye biat etmemek için farklı nedenler öne sürebilirdi. Muâviye'nin Hz. Ali'ye karşı itaatsizliğinin nedeni yönetimin başına geçmektir. Hz. Osman'ın katl mevzusunun savunuculuğu yapması, isyanında haklı olduğunu ispatlamak içindir. Halbuki Hz. Osman'ın hakkını aramak Muâviye'ye gelene kadar Hz. Osman'ın en yakınlarına düşmektedir.

Muâviye, Hz. Ali'ye gönderdiği bir mektubunda onu ilk üç halifeye haset etmekle suçlayıp özellikle de Hz. Osman'ın ölümüne sebep olmakla itham etmiş, kendisinden önceki halifelere biatında geciktiğini, biat ettiğinde ise istemeyerek biat ettiğini iddia etmiştir. Muâviye, üç halife içinde en çok hased edilenin Hz. Osman olduğunu söylemiştir. Hz. Ali'yi, Hz. Osman'ın katlini engellemediği gibi katillerini de teslim etmemekle suçlamıştır. Muâviye, Hz. Ali'ye, Hz. Osman'ın katlinde kendisinin suçsuz olduğunu söylediği takdirde katillerin kendisine teslim edilmesini istemiştir. Aksi halde kendisine savaş açacağını, katilleri buluncaya kadar mücadele edeceğini söylemiştir.¹¹⁴ Hz. Ali'nin buna cevabı son derece manidar olmuştur. İslam'ın ilk dönemlerinde Mekkelilerin Rasûlullah'a zulümlerinden bahsetmiş, Şi'b-i Ebi Talip'teki üç yıllık muhasarayı anlatmış bu günlerde Rasûlullah'ın (s.a.v) yanında sadece Hâşimoğullarının olduğunu anlatmıştır. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e geç biat etmesinin normal olduğunu ancak herşeye rağmen onları sevdiğini, faziletlerini takdir ettiğini söylemiştir. Onlara biatını geciktirmesinin ise normal olduğunu zira Kureyş'in Sakife'de Ensar'a karşı öne sürmüş olduğu "Muhammed bizdendir, bu sebeple emirlik daha çok bizim hakkımızdır," deliline karşı ensarın bunu kabul etmesi de göstermektedir ki Resûlullah'a yakın olanlar bu işe daha layıktır. Ancak fitne çıkmasın diye bu işe ses çıkarmadığını ve biat ettiğini söylemiştir. Hz. Osman'la ilgiliyse kendisinin uzlete çekildiğini ve bir suçunun olmadığını belirtmiştir. Mektubun sonunda Muâviye'ye babası Ebu Süfyan'ın Hz. Ebu Bekir'e biat edilmesi üzerine kendisine gelip bu işin kendilerinin hakkı olduğunu söylediğini hatırlatarak bari baban kadar olsun hakkımızı bil diye

¹¹⁴ Mektubun tam metni için bk. Ek1.

hatırlatır.¹¹⁵ Aynı ithama karşı *Nehcü'l-Belâğa*'da yer alan mektupta ise Hz. Ali, Muâviye'ye muhacirlerin faziletliilerinin kim olduğunu belirlemek sana mı kaldı diyerek onun tulekadan oluşunu hatırlatarak kimlerle denk tutulduğuna hayıflanmıştır. Hz. Ali pek çok yönden üstün olduklarını vurgulamıştır. Hz. Ali diğer halifelere karşı haksızlık ettiği ithamına karşılık Muâviye'ye eğer bir haksızlık varsa bu haksızlığın kendisine karşı olmadığını, bunun için de kendisinden özür dilemenin gereği olmadığını söylemiştir. Muâviye'ye Hz. Osman'ın akrabası olmak bakımından konuşmaya hakkı olduğunu söylemiş bile bile gücü yettiği halde Hz. Osman'a yardım etmeyip sonucunu beklemekle itham etmiştir. Hz. Ali, Muâviye'ye kendisini itham etmeye devam ederse savaşımaya geleceğini vurgulamıştır.¹¹⁶

Hz. Ali, Muâviye'ye gönderdiği benzer bir mektupta da onun menfaati söz konusu olunca Hz. Osman'a yardım ettiğini, Hz. Osman'ın yardıma ihtiyacı olduğunda ise onu yüz üstü bıraktığını ifade eder:

“Allah'ı tenzih ederim! Gerçekleri kaybetmekle,- Allah'ı arzulayan ve kullarına delil olan- vesikaları reddetmekle sonradan ortaya çıkarılan arzulara ve yorucu şaşkınlığa, ne kadar da şiddetle uyuyorsun! Osman ve onu öldürenler hakkında çok çekişmene gelince, yardımın sana faydası varken Osman'a yardım ettin; yardımın ona faydası varken onu yardımsız bıraktın. Vesselam...”¹¹⁷

Sonuç olarak Hz. Ali'yle Muâviye arasında birçok mektuplaşma olmuştur. Bu mektupların kiminde Hz. Ali, ona geçmişini hatırlatarak Hz. Peygamber'in yanında oluşlarını kendilerinin ise ona düşmanlık yaptıklarını İslam'a bilerek düşmanlık yaptıklarını ama istemeden Müslüman olduklarını hatırlatmakta¹¹⁸ kiminde ise ona Allah'tan korkmasını ve nefsinin peşine takılmamasını tavsiye etmektedir.¹¹⁹

Hz. Ali Şamlılarla savaşmak için Mısır valisi Kays bin Sa'd'a mektup yazarak kendisine taraftar toplamasını istemiştir. Kûfe valisi Ebu Musa el-Eş'ari ve Osman b. Huneyf'e de mektup göndererek insanları silahaltında toplamasını ve Şamlılara karşı savaşmaya ikna etmesini söylemiştir. Ordu Medine'den yola çıkmış ve yerine de Kusem b. Abbas'ı tayin etmiştir. Ancak Şam için hazırlıklarını yapan

¹¹⁵ Hz. Ali'nin cevabi mektubu için bk. Ek2.

¹¹⁶ İlgili mektup için bk. Ek3.

¹¹⁷ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 303.

¹¹⁸ Mektubun tamamı için bk. Ek4.

¹¹⁹ Ahlaki öğütlerin yer aldığı mektup örnekleri için bk. Ek5.

Hız. Ali, Şam yerine Basra'ya hareket etmek zorunda kalmıştır. Zira Hız. Âişe, Talha ve Zübeyr liderliğinde Mekke'de filizlenen muhalefet hareketi Basra'ya doğru harekete geçmiştir.

4.Cemel Olayı'na Doğru Yaşanan Süreç

Tarihte Müslümanlar arasında ölümle sonuçlanan ilk büyük olay olan Cemel'e nasıl gelindiği, sürecin nasıl işlediği üzerinde durulacaktır. Mesûdî'ye göre, Hız. Ali'ye yapılan biat ile Basra'da meydana gelen Cemel Vakası arasında beş ay, yirmi bir gün müddet bulunur.¹²⁰ Bu üzücü hadisede bir taraf meşru halife olan Hız. Ali iken karşı tarafta ise Hız. Âişe başta olmak üzere Talha ve Zübeyir gibi bazı önde gelen sahabilerdir. Hız. Ali ve Hız. Âişe cephesinde yaşananlar ele alınacaktır.

4.1.Hız. Âişe, Talha ve Zübeyir Tarafı

Hız. Osman'ın şehit edilmeden önce mü'minlerin anneleri fitnelerden uzak durabilmek amacıyla Medine'den uzaklaşıp Mekke'ye hacca gitmişlerdir. Hac görevini ifa edip Medine yoluna çıktıklarında Hız. Osman'ın şehadet haberi duyulunca tekrar Mekke'ye dönmüşlerdir. Hız. Âişe, Osman'ın mazlum olarak katledildiğini söyleyince yanında bulunan Ubeyd ona "Osman için kâfir oldu, onu öldürünüz diyen sen değilmiydin?!" deyince Hız. Âişe "O tövbe etti, benim son söylediğim söz ilk söylediğimden daha hayırlıdır,"¹²¹ demiştir. Hız. Âişe ve beraberindekiler Mekke de olanı biteni takip etmişlerdir. Halifelik görevine Hız. Ali getirilmiş ve kısmen biat alınmıştır. Medine'de bulunan önde gelen ashab ve Ümeyye oğullarından bazı kimseler Mekke'ye gelmişlerdir. Talha ve Zübeyir de Hız. Ali'ye biat ettikten sonra Mekke'ye umre yapmak için ondan izin almışlardır. Talha ve Zübeyir arkalarına takılan kalabalık bir toplulukla Mekke'ye yönelmiştir. Bu sırada Hız. Ali de Şamlılarla savaşmak için Medinelilerin kendisine katılmalarını istemesine rağmen Medinelilerden beklediği desteği alamamıştır. Hız. Ali, Abdullah b. Ömer'den de kendisinin yanında olmasını istemiş fakat Abdullah, Mekke'ye gitmiştir.

Mekke'de Hız. Âişe etrafında önde gelen sahabiler ve valiler toplanmıştır. Talha ve Zübeyir, Hız. Âişe'ye kendilerine uydukları takdirde Osman'ın kanını talep

¹²⁰ Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî el-Hüzelî, *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 210.

¹²¹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/210. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 90.

edeceklerini bildirmiştir. Hz. Âişe, Osman'ın kanını kimden talep edeceklerini sorunca Talha ve Zübeyir bu kimselerin Hz. Ali ve onun etrafında toplanan kimseler olduğunu söylemiştir. Hz. Âişe'yi Hicaz halkıyla Basra'ya gitmeye ve orada kendilerine taraftar toplamaya ikna etmişlerdir.¹²²

Hz. Âişe'ye, Hz. Osman tarafından Yemen'e vali tayin edilen Ya'la b. Ümeyye, Yemen'den Mekke'ye 600 deve ve 600.000 dirhem para ile gelmiştir.¹²³ Bir rivayette Yâlâ b. Münebbih'in 600 deve getirdiği nakledilmektedir. Yemen'den "Eşkar"¹²⁴ adlı deveyi seksen altına almıştır.¹²⁵ Yâlâ b. Münebbih'in getirdiği deve sayısının 400 olduğu da rivayet edilmiştir.¹²⁶ Basra'dan Hz. Osman'ın atadığı vali olan Abdullah b. Âmir de birçok mal temin ederek Mekke'ye gelmiştir.

Hz. Âişe, topluluğa Hz. Osman'ın kanını talep eden bir konuşma yaparak insanları savaşıma teşvik etmiştir. "Ey insanlar! Biliniz ki muhtelif şehirlerden gelen bir sürü ayak takımı ile Medine'den gelen bir sürü kölemsi kimseler bu zulmen öldürülen adamın etrafını çevirmiş, yaşının gereği yapmış olduğu bazı uygulamaları reddetmişlerdir. Hâlbuki o kendinden önceki arkadaşlarının yaptıklarını tekrarlamıştır. O koruması gereken şeyleri korumuş ve uzaklaşması gereken şeylerden de uzak durmuştu. Bu adamlar herhangi bir delil ve özür bulamayınca ona düşmanlık etmeğe başlamış ve nihayet haram bir kanı haksız yere dökmüş, haram beldede, haram bir ayda, kendilerine haram olan mallara el koymuştur. Vallahi Osman'ın bir tek parmağı bu tip insanların yeryüzünü dolduran sayısız benzerlerinden çok daha hayırlıdır. Vallahi onların ileri sürdükleri hususlarda ve ona düşmanlık ettikleri konularda o günah işlemekten tamamen arınmış ve altının içinde bulunan yabancı maddelerden temizlenmesi veya bir elbisenin yıkanıp kurutulması gibi bu türlü kötülüklerden tamamen uzaklaşmıştı."¹²⁷ Hz. Âişe'nin bu uğurda yapacağı her şeye katılacaklarına dair biat vermişlerdir. "Sen nereye gidersen biz de seninle geliriz."¹²⁸ İçlerinden bir grup Şam'a gitmeyi diğer bir grup da Medine'ye gitmeyi uygun görmüştür. Başka bir grup da Basra'ya gidip Osman'ın

¹²² Dîneverî, *el- Ahbâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 196. Taberî, *Tarihi Taberî Tercemesi*, 3/171.

¹²³ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/372.

¹²⁴ Asker adıyla da geçmektedir.

¹²⁵ Taberî, *Tarihi Taberî Tercemesi*, 3/171.

¹²⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 99.

¹²⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/210-211.

¹²⁸ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/372.

katillerini öldürmekle başlamayı istemiştir. Basra, Medinelilere karşı daha güçsüz ve sayıları az olduğu için oraya gitmeyi uygun bulmuşlardır.¹²⁹ Basra'ya gitme meselesi üzerinde ittifak sağlanınca Hz. Âişe dışındaki Mü'minlerin anneleri onlarla birlikte hareket etmekten vazgeçmişlerdir. Hz. Ömer'in kızı ve aynı zamanda Mü'minlerin annesi olan Hafsa, Hz. Âişe ile birlikte Basra'ya gitme kararı almış halde iken kardeşi Abdullah b. Ömer onu bu kararından menetmiştir.¹³⁰

Rivayetlere göre Medine ve Mekke'den 900 süvari diğer bölgelerden katılan süvarilerle birlikte 3.000 kişi Hz. Âişe'nin yanında yer almıştır. Hz. Âişe, Ya'la b. Ümeyye tarafından alınan devenin mahfeline yerleşmiştir.¹³¹ Zatü Irk'a kadar Hz. Âişe'ye Hz. Resûlullah'ın (s.a.v) hanımları eşlik etmiştir. Ağlaşarak birbirlerine veda etmişlerdir. Orada bulunan herkesin ağlamasından dolayı bugüne ağlaşma günü (yevmü'n-nahîb) denmiştir.¹³² Hz. Âişe'ye, Ya'la b. Ümeyye seksen dinara almış olduğu *Asker* adlı devesini vermiştir. Deveyi verenin Ureyne kabilesinden biri olduğu da rivayet edilmektedir.¹³³ Basra yolunda cemaate namazı Hz. Âişe'nin kız kardeşinin oğlu Abdullah b. Zübeyir kıldırmıştır. Mervan b. Hakem ise cemaate ezan okumuştur. Hav'eb denilen su kuyusuna vardıklarında köpekler ulumaya başlamıştır. Hz. Âişe uluma seslerini duyunca nerede olduklarını sormuştur. Hav'eb denilince Hz. Âişe ellerini birbirlerine vurarak "İnnâ lillah ve innâ ileyhi raciun. Ben döneceğim" demiştir. Niçin döneceği sorulunca Resûlullah'tan (s.a.v) kadınlara şöyle derken işittiğini söylemiştir: "Hav'eb köpeklerinin hanginize uluyacağını keşke bilseydim."¹³⁴ Hz. Âişe deveyi yere ıhtırmış ve kendisinin Hav'eb sahibesi olduğunu söyleyerek geri dönmek istemiştir. Zübeyir, Hz. Âişe'ye, "Dönecek misin? Belki de Allah azze ve celle senin vesilenle insanların arasını ıslah edecek", demiştir.¹³⁵ Develer ıhtırılarak bir gün bir gece beklemişlerdir.¹³⁶ Rehber bulundukları konum sorulmuştur. Bölgenin Hav'eb olup olmadığı konusu hakkında bilgi alınan rehberin

¹²⁹ Sallabî, Hz. Ali, çev. Şerafettin Şenaslan, 443.

¹³⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/212.

¹³¹ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/373. İbn Hibbân, *es-Sîretü'n- Nebeviyye ve Ahbâru'l- Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, 431.

¹³² İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/373. İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/213.

¹³³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/214.

¹³⁴ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/373. Benzer bir rivayet için bk: İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 103.

¹³⁵ Sallabî, Hz. Ali, çev. Şerafettin Şenaslan, 448.

¹³⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 103.

konumu şaşırmış olması mümkündür. İnsanlar, “Kurtuluşa gelin, kurtuluşa gelin, işte Ebu Talib oğlu Ali’nin ordusu geliyor.”¹³⁷ diyerek Basra’ya doğru yola çıkmışlardır. Ahnef b. Kays ile birlikte Hz. Âişe diğer liderlere Basra’ya geleceğine dair mektup göndermiştir.

Basra’ya yaklaştıklarında Umeyr b. Abdullah et-Temimi, İbn Âmir’i Basra’ya göndermesini, insanları kendilerine tabi olmaları için gerekli açıklamayı yapmalarını istemiştir. Abdullah b. Âmir, Basra’ya gönderilmiştir. Ahnef b. Kays, Sabra b. Şeymân ve diğerlerine Hz. Âişe’nin yazdığı mektuplar iletilmiştir. Hz. Âişe “el-Hafir” adı verilen bölgede Basra halkından gelecek olan cevabı beklemiştir.¹³⁸

Hz. Ali’nin atamış olduğu Basra Valisi Osman b. Huneyf, İmran b. Husayn ile Ebu Esved ed-Düeli’yi¹³⁹ Basra’ya niçin geldiklerini sormak için göndermiştir. Hz. Âişe, Hz. Osman’ın intikamını almak için geldiğini, Talha’nın Hz. Ali’ye zorunlu olarak biat ettiğini ve Hz. Osman’ın kanını talep ettiğini söylemiştir. Zübeyir de benzer bir cevap vermiştir. Bunları duyan Osman b. Huneyf, “İnnâ lillâh ve innâ ileyhi raciun. Ka’be’nin Rabbine and olsun ki, İslam’ın değirmeni ters dönmeye başlamıştır. Bakınız, bundan sonra ne gibi bozukluklar meydana gelecek, görünüz.”¹⁴⁰ demiştir. İmran devesinin üzerinde oturup bekleyeceğini söylerken Huneyf ise insanları silahlarını kuşanmaya çağırmış ve mescitte toplanmışlardır. Mescide gelenler arasında konuşmadan sonra ayrılanlar olunca Hz. Âişe’nin taraftarları olduğu gerekçesiyle onlarla mücadele etmekten geri durmuştur.

Hz. Âişe ve taraftarları Basra yakınlarında bulunan Mirbede’de konaklamıştır. Huneyf ve ordusu da Mirbede’ye gidince iki ordu karşı karşıya gelmiştir. Ordunun sağ kanadında yer alan Talha, Hz. Osman’ın intikamının alınması gerektiğini söylemiştir. Zübeyir de Talha’yı destekler mahiyette konuşmasını tamamlamıştır. İki taraf birbirleriyle atışarak cevap vermiştir. Hz. Âişe gür bir sesle Allah’a hamd ettikten sonra konuşmasına başlamıştır. “Bir zamanlar Müslümanlardan bazıları Osman’a gelip valilerin yaptıklarından şikâyet ediyorlar ve bizi Medine’de ziyaret ederek istişarede bulunup bu valilerin yaptıkları uygulamaları

¹³⁷ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/373.

¹³⁸ İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağrakça, 3/214-215.

¹³⁹ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, 225-226. Osman b. Huneyf’in, Hukeym b. Cebele el-Abdî’yi Hz. Âişe tarafına gönderdiği nakledilmektedir. Ez-Zâbüka’da yapılan savaşta Hukeym b. Cebele ve Mücaşi’ b. Mesud es-Sülem’i de öldürülmüştür.

¹⁴⁰ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/374.

anlatıyorlardı. Biz de olaylara bakıp değerlendirmeler yapıyor ve gerçekten Osman'ın bu işlerden uzak olduğunu, tertemiz ve vefalı olduğunu anlıyor, diğer taraftan bu haberleri getiren adamların facir, gaddar ve yalancı olduklarını görüyorduk. Onlar gerçekten bize söylediklerinin dışında başka işler çevirmek istiyorlardı. Ancak güçlendiler, çoğaldılar ve nihayet gelip Osman'ın evini kuşatarak haram olan bir kanı haram olan bir ayda ve haram olan şehirde haksızca ve hiçbir özürleri olmaksızın akıttılar. İşte size düşen tek bir şey varsa o da Osman'ın kanını talep etmek ve katillerini yakalayarak Allah'ın kitabının hükümlerini uygulamaktır.”¹⁴¹ demiş ve ayeti kerimeyi okumuştur: “Kendilerine Kitap'tan pay verilmiş olanlara baksana, aralarında hakem olması için Allah'ın kitabına çağırıyorlar da, içlerinden bir grup yüz çevirip gerisin geri gidiyor.”¹⁴² Hz. Âişe orduyu savaşa teşvik eden konuşmasından sonra Huneyf'in ordusundan Hz. Âişe'nin ordusuna geçenler olmuştur.

Haris b. Kudame es-Sadi,¹⁴³ Hz. Âişe'ye gelerek “Ey mü'minlerin annesi! Allah'a yemin ederim ki, senin evinden çıkıp bu deve üzerinde silahlara hedef olarak buraya gelmen, Osman'ın öldürülmesinden daha önemli ve büyük bir hadisedir. Eğer sen gönüllü olarak buraya yanımıza gelmişsen tekrar evine geri dön. Eğer zorlayarak buraya getirilmiş isen evine dönmek için buradaki halktan yardım iste.”¹⁴⁴ demiştir. Beni Sa'd kabilesine mensup bir kişi, Talha ya da Zübeyir'e, siz Peygamberin havarilerisiniz, Peygamberle sohbet ettiniz fakat hakkına riâyet etmediniz. Kendi hanımlarınızı perde içinde saklayıp peygamberin hanımını savaşın içine sürüklediniz, mahiyetinde konuşunca kimseden ses çıkmamıştır.¹⁴⁵

Osman b. Huneyf'in ordusunun komutanı Hâkim b. Cebel hamle ile savaşı başlatmıştır. Hz. Âişe'nin ordusu ellerini silaha sürmek istemeseler de Hâkim b. Cebele onlara saldırınca iki taraf çarpışmaya başlamıştır. Beni Mazin kabilesi mezarlığına çekilen Hz. Âişe'nin ordusu akşamı burada geçirmiştir. Ertesi gün savaşın şiddeti artarak devam etmiştir. Hâkim b. Cebele Hz. Âişe'ye ağza

¹⁴¹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/217.

¹⁴² Âl-i İmran 3/23.

¹⁴³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/218. Cariye b. Kudama es-Sa'di şeklinde geçmektedir.

¹⁴⁴ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/375. Benzer bir rivayet için bk. Taberî, *Tarihi Taberî Tercemesi*, 3/173.

¹⁴⁵ Taberî, *Tarihi Taberî Tercemesi*, 3/174.

alınmayacak laflar söyleyince çatışma daha da şiddetlenmiştir. Hz. Âişe kötü söz duyduğu anda kadın erkek fark etmeksizin hemen öldürmüştür.¹⁴⁶

Zeval vaktine kadar devam eden çarpışmada en çok kayıp veren taraf Osman b. Huneyf olmuştur. İki taraf da barış çağrısında bulunarak savaşa son vermek istemiştir. Basra'dan kimin çıkacağı kararını alabilmek için Medine'ye Ka'b b. Süver'i elçi olarak göndermişlerdir. Şayet Talha ve Zübeyir, Hz. Ali'ye biat etmesi için zorlanmışsa Basra'dan Osman b. Huneyf çıkacak aksi halde Talha ve Zübeyir Basra'dan çıkacaktır. Cuma günü halka Talha ve Zübeyir, Hz. Ali'ye gönüllü mü yoksa tehdit altında mı biat etti diye seslenen Ka'b b. Süver'e öncelikle kimse cevap vermemiştir. Üsâme b. Zeyd, tehdit altında biat ettiler deyince, orada bulunanlardan bazıları onu dövmek isteseler de bir grup onu korumuştur.

Hz. Ali, Ka'b b. Süver ile Osman b. Huneyf'e, Talha ve Zübeyir'e bir mektup göndererek toplum içinde bir arada bulunmaları gerektiğini, halifelikten uzaklaştırılmak istenilmesi durumunda bunu gerektirecek bir sebebin bulunmadığı başka bir sebep bulunduğu takdirde değerlendireceğini belirtmiştir. Osman b. Huneyf ise bu durumun kendisini ilgilendirecek bir mevzu olmadığını söylemiştir. Talha ve Zübeyir, Osman b. Huneyf'i yanlarına çağrılarına rağmen Osman b. Huneyf onların çağrılarına icabet etmeyince Osman b. Huneyf'in yanına büyük camiye gitmişlerdir. Osman b. Huneyf'i camide bulamayınca bir takım ayak takımıyla aralarında kavga zuhur etmiş ve kırka yakın kişi öldürülmüştür. Osman b. Huneyf'i ele geçirdiklerinde saçını ve kaşını yolmuşlardır. Hz. Âişe'nin isteği üzerine Osman b. Huneyf'i serbest bırakmışlardır. Osman b. Huneyf, Zûkâr'da Hz. Ali ile karşılaşınca halini arz etmiştir. Hz. Ali, Allah'ım yaptıkları kötü işi kendilerine çevir mahiyetinde dua etmiştir.¹⁴⁷ Başka bir rivayette ise Osman b. Huneyf yakalanıp Hz. Âişe'nin yanına getirilince onun öldürülmesini istemiştir. Orada bulunan bir kadın Resûlullah ile arkadaşlığı olduğunu belirtince Hz. Âişe de hapsedilmesi talimatını vermiştir. Osman b. Huneyf'e kırk sopa vurup, saçını başını yolduktan sonra serbest bırakmışlardır.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Sallabî, *Hz. Ali*, çev. Şerafettin Şenaslan, 451.

¹⁴⁷ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/380.

¹⁴⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/220.

4.2.Hz. Ali'nin Kûfe Yerine Basra'ya Yönelmesi

Hiz. Ali, Muâviye'ye yazdığı mektuptan istediğı cevabı alamaması üzerine ensar ve muhacirden oluşan 900 süvariyle birlikte Medine'den ayrılmıştır. Medine'de yerine vekil olarak Kusem b. Abbâs'ı bırakmıştır.¹⁴⁹ Hiz. Ali'nin yanında oğulları Hasan, Hüseyin ve Muhammed vardır.

Hiz. Âişe, Talha ve Zübeyir ve taraftarları Mekke'den ayrılınca Abdullah b. Abbas'ın annesi Ümmü'l-Fazl, Cüheyne kabilesinden bir adamı Hiz. Ali'ye durumu bildirmek için göndermiştir. Ümmü'l Fazl adama çok hızlı bir şekilde ulaşmasını istemiştir. Haber Hiz. Ali'ye söylenmiştir. Hiz. Ali'de, Muhammed b. Ebi Bekir'e ablasının Talha ve Zübeyir'le birlikte savaşa çıktığını bildirmiştir. Muhammed, "Allah seninledir ve asla seni yardımından mahrum etmeyecek! İnsanlarda senin yanında!"¹⁵⁰ demiştir.

Hiz. Ali; Hiz. Âişe, Talha ve Zübeyir'in kendisine karşı bir araya geldiklerini duyunca kendisinin onlarla savaşmayacağını, onlar saldırmazlarsa saldırmayacağını, onların yaptıklarına aynısıyla karşılık vereceğini söylemiştir.¹⁵¹

Hiz. Ali, Talha ve Zübeyr'in Basra'ya doğru yola çıktıkları haberini alınca Medinelilerden Basra'ya doğru gitmelerini emretmiştir. Talha ve Zübeyir'in Basra'ya girmelerine engel olmalarını istemiştir. Hiz. Ali, "Bu topluluk, sizin aranızda planladıklarını yapmak Basra'ya gitmek için yola çıktı. Biz onların peşinden gidelim, belki oraya varmadan onlara yetişiriz. Şayet oraya varırlarsa, bütün halk onların tarafına meyledecektir."¹⁵² demiştir.

Medine'den Basra'ya giderken Hiz. Ali Kûfelilere mektup göndermiştir. "Müminlerin emiri Allah'ın kulu Ali'den yardımcılarını alnı ve Arapların zirvesi olan Kûfelilere... Olanları işitmek, görmek gibi olsun diye, size Osman'ın başına gelenleri haber veriyorum. İnsanlar onu karalarken ben muhacirlerden bir adam olarak onu daha fazla memnun ettim, daha az kınadım. Talha ve Zübeyir'in onun hakkındaki en basit gidişleri hızlı, en yumuşak şarkıları kabaydı. Âişe'den, ona karşı kızgınlıkta ifrat vardı. Bir topluluk, eline fırsat geçirip onu öldürdü. İnsanlar, mecbur edilmeden ve zorlanmadan, aksine itaat ederek ve muhayyer olarak bana biat ettiler.

¹⁴⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 93.

¹⁵⁰ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, 432.

¹⁵¹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/203.

¹⁵² Dîneverî, *el-Ahbâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 196.

Biliniz ki, hicret yurdu Medine, ahalisini söküp çıkardı, onlar da onu söktü attı. Kaynayanlar kaynadı, lidere karşı fitne ortaya çıktı. Emirimize süratle yönelin ve Allah'ın izniyle düşmanınızla cihat için acele edin!¹⁵³ Hz. Ali, Kûfelilerden kendisine yardım ettikleri takdirde burayı başkent yapacağını beyan etmiştir. Cemel olayından sonra başkenti Kûfe yapmıştır.¹⁵⁴

Hz. Ali, Medine'den Basra'ya giderken Kûfelilere gönderdiği bir mektubunda şunlar yazılıdır: “Bu memleketimden ya zâlim ya da mazlum, ya isyan eden ya da kendisine karşı isyan edilen olarak çıktım. Bu mektubumun ulaştığı kimseye, bana geldiğinde Allah'ı hatırlatırım. Eğer iyi yapıyorsam bana yardım eder; kötülük yapıyorsam kötülükten vazgeçmemi ister.”¹⁵⁵

Hz. Ali'ye bu yolculuğunda yardım etmek için Adî b. Hâtîm'in daveti üzerine Tay kabilesinden 13.000 süvari sefere çıkmıştır.¹⁵⁶ Adî b. Hâtîm'in kabilesinden katılanlar duyulunca Züfer b. Zeyd de kendi kabilesini Hz. Ali ile birlikte sefere çıkmaya çağırmıştır. Züfer'in kabilesinden bir grup davete iştirak etmiştir.¹⁵⁷

Hz. Ali'ye Kûfelilerin haberi ulaşınca Muhammed b. Ebu Bekir ve Muhammed b. Cafer ile onlara mektup göndermiştir.¹⁵⁸ Kûfe halkının Hz. Ali'nin yanında farklı bir yeri olduğunu, kendisine yardımcı oldukları takdirde barışı istediğini belirtmiştir. Medine'den gerekli silah ve ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra Hz. Ali halka hutbe vermiştir: “Doğrusu Allah, bizi İslâmiyet'le aziz kıldı. O sayede bizi yüceltti. Bizi İslâm bağı ile kardeş kıldı. Daha önce biz zelil idik. Az idik. Birbirimize düşmandık. Aramız açıldı. Ama İslâmiyet'i din olarak kabul etmelerinden, hak da aralarında uygulandıktan, kitap onlara rehber olduktan sonra insanlar bu şekilde kardeş olarak yücelmiş halde bir süre hayatlarını sürdürdüler. Nihayet şu adam (Hz. Osman), şeytan tarafından aldatılan ve ifsad edilen kimseler tarafından vuruldu. Bu ümmeti birbirine düşürmek için şeytan o asileri yoldan çıkarmıştı. Dikkat edin, daha önceki ümmetler nasıl birbirinden koptularsa bu ümmet

¹⁵³ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 267.

¹⁵⁴ Will Durant, *İslâm Medeniyeti*, çev. Orhan Bahaeddin (b.y.: Kervan Kitapçılık, ts.), 17.

¹⁵⁵ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 331.

¹⁵⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 97.

¹⁵⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 98.

¹⁵⁸ Hz. Ali'nin Kûfe halkına mektubu götüren kişiler ve mektupların içeriği hakkında eserlerde farklı nakiller mevcuttur. Bu çelişki belki mektupların farklı zamanlarda gönderilmiş olabileceğinin de göstergesi olabilir.

de birbirinden kopacaktır. Olacak şeylerin şerrinden Allah'a sığınınız." Hz. Ali konuşmasına şunları da eklemiştir: "Olacak olan şeyler mutlaka olacaktır. Dikkat edin, bu ümmet yetmiş üç fırkaya bölünecektir. Bu fırkaların en kötüsü, beni seven ama benim amelimle amel etmeyendir. Siz bu zamana kadar ulaştınız ve gördünüz. Dininize sarılın. Benim yolumdan gidin. Çünkü benim takib ettiğim yol, Peygamberimiz'in yoludur. Onun sünnetine tabi olun. Karşılaştığınız problemlerin çözümünü, Allah'ın kitabına havale edin. Kur'an'ın tarif ettiği yola sarılın. Onun hoş karşılamadığı şeyi reddedin. Rab olarak Allah'ı, din olarak İslâm'ı, peygamber olarak Muhammed'i, hakem ve önder olarak Kur'an'ı benimseyin." ¹⁵⁹

Basra'ya doğru yol aldıkları esnada Hz. Ali, "Gerçekten de Allah, emreden Kitap'la, ayakta duran bir emirle halkı doğru yola götüren Peygamber'i gönderdi; bunlara ancak hidayete uymayan karşı durur; bunlardan yüz çeviren, helak olur ancak. Din emirlerine benzetilen fakat sonradan meydana konan şeylerse, Allah'ın koruduğu kişiden başkalarını helak eden şeylerdendir muhakkak. Allah'ın kudretinde sizin işleriniz için suçtan kurtuluş vardır; usanmadan, kınanmadan, güçle değil dileyerek ona itaat edin. Bu itaatte bulunmazsanız Allah, sizden İslam kuvvetini alır, bunu sizden başkalarına verir; sonra da bu kudret bir daha size dönmez." ¹⁶⁰ Hz. Ali, karşı tarafın kendi aleyhine taraf olduklarını ve onlarla mücadele edeceğini söylemiştir. Kendisini Allah'a ve Resûl'üne uygun olarak çalışmakla sorumlu görmüştür.

Hz. Ali Rebeze'den Basra'ya doğru gitmek isterken Refa'a b. Rafi'nin oğullarından biri Hz. Ali'nin ne yapmak istediğini, onların tutum ve davranışlarına nasıl cevap vermeleri gerektiğini sormuştur. Hz. Ali fitneyi ortadan kaldırmak istediğini, onlar bu isteğe olumlu bir dönüş yapamadıkları takdirde bu hal üzere bırakacağını ve onlar savaşı başlatmadan savaşmayacağını söylemiştir. Konuşmalarını dinleyen Haccac b. Gazye el-Ensari, onun sözleriyle ikna olduğunu ve kendisini razı edecek hallerde bulunup yardımlarını esirgemeyeceklerini belirtmiştir. Rebez'de bulundukları esnada Tayy kabilesinden Hz. Ali'yi ziyarete gelenler olduğu gibi onun yanında savaşa katılmak isteyenler de olmuştur. Tayy

¹⁵⁹ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/379. İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/229.

¹⁶⁰ Radî, *Nehcü'l-Belâga*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, 239.

kabilesinden olan Said b. Ubeyd, söylemek istediği çok şey olmasına rağmen duygularını kelimelere dökemediğini, yanında savaşacağını belirtince Hz. Ali, dilinin her şeyi güzel bir şekilde ifade ettiğini, Allah'tan onun için razı olmasını dilemiştir.

Hz. Ali, Rebeze bölgesinde Allah'a hamd ederek hutbe irad etmiştir:

“Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah Muhammed'i (s.a.v) gönderdiğinde, Araplar arasında ne bir kitap okuyan, ne nübüvvet iddiasında bulunan, ne de vahiy geldiğini söyleyen vardı. O, kendisine itaat edenlerle beraber, isyan edenlere karşı savaştı ve onları ölüm gelip çatmadan kurtuluşlarının olduğu yere sevk etti. Böylece kendilerinden hayır gelmeyip helak olanlar dışında, yorgunları idare etti, düşkünleri himaye etti ve hepsini hedeflerine ulaştırıncaya kadar öylece çalışıp çabaladı, onlara kurtuluş yerlerini gösterdi ve onları uygun yerlerine yerleştirdi. Sonra değirmen çarkları dönmeye başladı, mızrakları düzeldi. (Hem dini ve iktisadi işleri düzeldi ve hem de askeri açıdan güçlendiler.) Allah'a andolsun, yenilgiye uğrayıp geri püskürtülünceye kadar da bu ordunun öncüsüydüm, zaafa düşmedim korkup ürkmedim. Ne ihanet ettim, ne de gevşedim. Allah'a yemin olsun, batılın böğrünü deşip oradan hakkı çıkaracağım!”¹⁶¹

Rebeze'den hareket etme kararı alan Hz. Ali, ordunun başına Ebu Leyla b. Ömer b. el-Cerrâh'ı yerleştirmiştir. Sancağı ise Muhammed b. Hanefiyye tutmuştur. Hz. Ali kırmızı renkli bir deve üzerindedir. “Feyd” bölgesinde Tayy ve Esed kabilelerinden de katılanlar olmuştur. Yolda Kûfe'den gelen Amir b. Matar eş-Şeybânî, Ebu Musa el-Eşari'nin sulhtan yana olduğunu savaş yapmak istemediğini nakletmiştir.¹⁶² Hz. Ali, “es-Sa'lebiyye” bölgesine geldiğinde Osman b. Huneyf'in başına gelenlerden haberdar olmuştur. “İs'ed” bölgesine ulaştığında ise Hâkim b. Cebele'nin de başına gelenler ulaşınca Hz. Ali söylenmiştir.

Kûfe'ye Ebû Mûsa'nın yanına giden Muhammed b. Ebu Bekir ile Muhammed b. Cafer aralarında çıkan anlaşmazlık nedeniyle tartışmışlardır. Ebû Mûsa, Hz. Osman'ın katilleri dışında kimseyle savaşmayacağını söylemiştir. Zûkâr'da bekleyen Hz. Ali'nin yanına dönen Muhammed b. Ebu Bekir ve Muhammed b. Cafer durumu ona anlatmıştır. Hz. Ali, bu sefer de Ebû Mûsa ile arası

¹⁶¹ Razî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Kadri Çelik, 160-161.

¹⁶² İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/231.

iyi olan Eşter'i göndermiş ve yanına İbn Abbas'ı da vermiştir. Kûfe'ye gidince Ebû Mûsa'ya karşı birkaç kişiyi de yanlarına almışlardır. Ebû Mûsa cemaate şöyle hitab etmiştir: “Ey insanlar! Muhammed’e arkadaşlık eden sahabiler, Allah ve Resulüne sahabe olmayanlara nisbetle daha iyi bilirler. Sizin bizim üzerimizde haklarınız vardır. Ben size bir öğüt vereceğim. Uygun görüş odur ki, Allah’ın otoritesini hafife almayasınız ve O’nun emrine karşı cüretkârlık yapmayasınız. İşte fitne kopmuştur. Bu fitne esnasında uyuyan kimse, uyanık olandan daha hayırlıdır. Uyanık olan da oturandan daha hayırlıdır. Oturan da ayakta durandan daha hayırlıdır. Ayakta duran da süvariden daha hayırlıdır. Süvari olan ise bineğini koşuşturandan daha hayırlıdır. Kılıçlarınızı kınlarına sokun. Mızraklarınızın başını ve yaylarınızın kışını koparın. Bu iş yatışincaya kadar haksızlığa uğrayanları ve mazlumlara barındırın ki, bu fitne ortadan yok olup gitsin.”¹⁶³ Eşter ve İbn Abbas, Hz. Ali’nin yanına gidip durumu anlatmışlardır.

Abdullah b. Abbas, Basra yakınlarındaki “Zûkâr” bölgesinde Hz. Ali’yi yırtık ayakkabısını dikerken görmüştür. Hz. Ali ayakkabısının ne kadar edeceğini sormuş Abdullah b. Abbas da hiçbir değeri olmadığını söylemiştir. Hz. Ali, ona: “Allah’a yemin olsun ki, bu ayakkabı sizlere baş olmaktan benim için daha sevimlidir. Sadece bir hakkı ikame edeyim veya bir batılı yok edeyim diye sizlere baş olmayı kabul ettim.” Ardından Hz. Ali halka şöyle seslenmiştir: “Şüphesiz Allah, Muhammed’i (s.a.v) gönderdiği vakit Araplar içinde ne bir kitap okuyan vardı ne bir peygamberlik iddia eden. (Daha sonra) Peygamber onlara kılavuzluk etti. Onları yurtlarına yerleştirdi. Huzura erdirdi. Böylece mızrakları doğruldu. Onların oynak taşı sükûnete ulaştı. Allah’a and olsun ki, ben onları (hidayet ve kurtuluşa) sevk edenlerin arasındaydım. Ta ki batıl tümüyle yüz çevirip kaçtı. Ben bu yolda ne aciz oldum ve ne de korktum. Benim bu gidişim (Basra halkıyla savaşa gitmem), peygamberle birlikte halkın hidayet ve kurtuluşu için gidişim gibidir. Şüphesiz hak içinden ortaya çıksın diye batılı yaracağım. Benim Kureys’le ne işim var?(Bu kadar düşmanlık etmelerinin nedeni nedir?) Allah’a and olsun onlar kâfirken de onlarla savaştım. Şu anda fitne fesada düşüp hak yoldan sapınca da onlarla savaşacağım.”¹⁶⁴ Hz. Ali hak

¹⁶³ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/381.

¹⁶⁴ Razî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Kadri Çelik, 77-78.

ile batıl ortaya çıkıncaya kadar onlarla mücadele etmekten geri durmayacağını söylemiştir.

Bu defa Hz. Ali, Kûfe'ye halkı ayaklandırması için Haşim b. Ebu Vakkâs'ın yanında Hasan'ı ve Ammâr b. Yâsir'i de göndermiştir. Kûfe valisi Ebû Mûsa, Hz. Hasan'ın geldiğini ve kendilerini Müslümanların arasındaki birliği sağlamak için müminlerin emirinin ordusuna davet ettiğini duyurmuştur.¹⁶⁵ Hz. Âişe tarafından da Zeyd b. Sûhân aracılığı ile hem valiye hem de Kûfe halkına mektup gönderilmiştir. Mektuplarda şunlar geçmektedir: “Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla! Müslümanların annesi Aişe'den Abdullah b. Kays el-Eş'a,rî'ye... Allah'ın selamı üzerine olsun! Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a hamdüsena ediyorum. İmdi! Osman'ın öldürülmesi olayını biliyorsun. Ben insanlar arasında sulhu tesis etmek için yola çıktım. Taraftarlarına evlerinde oturmaları ve en büyük arzuları olan Müslümanların idaresinin düzelmesi vaktine kadar huzuru ve sükûnu tercih edip bu savaşa katılmamaları talimatını ver! Çünkü Osman'ın katilleri cemaaten ayrıldılar/ birliğimizi bozdular ve kendilerini helaka sürükleyip/mahvuperişan ettiler.”¹⁶⁶ Hz. Âişe toplumda kargaşanın meydana gelmesi üzerine düzenin sağlanacağı zamana kadar savaşmamayı emrettiği görülmektedir.

Hz. Ali, Cemel olayından önce Zübeyir'e İbn Abbas'ı göndermiştir. İbn Abbas'a bu konudaki tavsiyesi,“Sakın Talha'yla görüşme, görüşürsen onun boynuzuyla süsmeye, vurmaya hazırlanmış bir boğa gibi olduğunu görürsün. Huysuz asi bir bineğe binmiş, bu binek huylu, ram olmuş diyor. Ama Zübeyir'le görüş, Zübeyir, yaratılış bakımından daha yumuşaktır. Ona de ki: “Dayının oğlu (Ali) diyor ki: Beni Hicaz'da tanıdın ama Irak'ta inkâr ettin. Seni, sana açık olan şeyden yüz çevirten şey nedir?”¹⁶⁷

Nehcü'l Belâğa'da geçen rivayet ile diğer eserler rivayetler arasında benzerliklerin olduğu görülmektedir. Hz. Ali Cemel olayı öncesi beldelerin durumunu araştırmıştır. Hz. Ali, Zübeyir'den önce biat edip sonra biatından vazgeçme nedenini öğrenmek istemiştir. Buradan anlaşıldığı üzere Hz. Ali onlarla

¹⁶⁵ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l- Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, 432.

¹⁶⁶ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l- Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, 432-433.

¹⁶⁷ Razî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Kadri Çelik, 74-75.

savaş yapmak için neden aramamış aksine neden onun yanından ayrıldıklarını öğrenme girişiminde bulunmuştur.

Abdulhayr el-Hayranî, Ebû Mûsa'dan Talha ve Zübeyir'in, Hz. Ali'ye biat edip etmediğini öğrenmek istemiştir. Ebû Mûsa tam olarak bilmediğini söyleyince kendisinin öğrenene kadar terk edeceğini belirtmiştir. Ebû Mûsa insanların dört gruba ayrıldığını söylemiştir.¹⁶⁸ Şam'da Muâviye, Talha ve Zübeyir Basra'da, Hz. Ali Kûfe civarında ve kimseye karşı mücadele girişiminde bulunmayan Hicaz ehliiden oluşmaktadır. Ebû Mûsa sonuncu grubun en hayırlı kimseler olduğunu söyleyince Abdulhayr da kendisinin aldanmış olduğunu ifade etmiştir. Orada bulunanlar arasında ne yapmaları gerektiği üzerine istişare etmişlerdir.

Benzer rivayette ise, Kûfe'de Ebû Mûsa camide kendisine biat ettikleri takdirde Arapların asillerinden olacağını, mazlumun sığınacağını, korkanın güven içinde bulunacağı bir topluluk olacağını söylemiştir. Fitnenin nereden geleceği belli olmayacağı, mızraklarını çıkarmalarını ve evlerinde oturmalarını fitneye karışmamalarını istemiştir. Hz. Hasan, Ebû Mûsa'nın bulunduğu büyük camiye gelip ona istediği yere gitmesini söyleyerek insanlara seslenmiştir. Kendilerinden asker istediklerini söyleyince orada bulunanlar darlıkta ve rahatlıkta istedikleri yere gideceklerini söylemişlerdir. Ertesi gün 9.650 kişi toplanarak Zûkâr'a Hz. Ali'nin yanına gitmişlerdir.¹⁶⁹ İbni Kesir'in eserinde 9.000 kişinin Hz. Ali'nin yanına gittiği geçmektedir. Başka bir nakilde ise Hz. Hasan ile 12.000 kişi Hz. Ali'nin yanına gelmiştir. Hz. Ali gelenleri karşılamış ve onlara "Ey Kûfe halkı, siz acem hükümdarlarıyla karşılaştınız, onların topluluklarını dağıttınız. Basralı kardeşlerimizin yanına bizimle beraber gelmeniz için çağırdım. Eğer geri dönerlerse ki, istediğimiz budur ne âlâ. Eğer ısrar ederlerse onlara yumuşakça muamele ederiz. Neticede onlar bize haksızlık yaparak zulüm başlatırlarsa o zaman gereğini yaparız. İçinde barış bulunan bütün çarelere başvurunuz. Islahatı fesada tercih ederiz. İnşallah bunu yaparız diyerek hitap etmiştir.¹⁷⁰ Hz. Ali savaş taraftarı olmadığını, haksızlık yapılmadığı sürece savaş yapmamayı tercih ettiğini ifade etmiştir.

¹⁶⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/236.

¹⁶⁹ Dîneverî, *el-Ahbâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 197.

¹⁷⁰ İbn Kesir, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/383-384.

Basra'dan gelen grupların liderleri arasında, el-Ka'ka b. Amr, Sa'd b. Malik, Hind b. Amr ve el-Heysem b. Şihab vardır. Çarpışmak isteyenlerin başında ise Zeyd b. Suhan, el-Eşter, Adî b. Hatem, Müseyyeb b. Necbe ve Yezid b. Kays bulunmaktadır.¹⁷¹ Hz. Ali, Basra'da bulunan Hz. Âişe'nin yanına iki tarafın arasında dostluk bağına sağlamayı ve barıştan başka bir isteği olmadığını göstermek amacıyla elçi olarak Ka'ka'yı göndermiştir. Ka'ka, Hz. Âişe, Talha ve Zübeyir'e buraya gelme nedenlerini sormuştur. Hz. Osman'ın kanını talep ettiklerini söyleyince Ka'ka onları kendilerine biat etmeye, işleri hayra çevirmeye davet etmiştir.¹⁷² Karşı çıkarlarsa da durumların şerre yöneltip hayrı ve iyiliği yok edeceğini söyleyerek onları hayra çağırmıştır. Hz. Âişe ve beraberindekiler Hz. Ali bu görüşlere uyarsa olayın barışla son bulacağını söylemiştir. Hz. Ali bu haberi duyunca sevinmiştir. Fakat bu barış haberinden hoşlanmayan bir kesim de olmuştur. İki tarafın sevinmesinin ardından Hz. Ali hutbe irad etmiştir. Savaş olmadan kendisinin bölgeden uzaklaşacağını bildirmiştir.

Nakledilenlere göre, Basra'dan iki fersah uzaklığı olan düz bir yerde Hz. Âişe, Zübeyir ve Talha ile karşılaşmıştır. Ubeydullah b. Ziyad'ın sarayında toplanmışlardır. İki tarafta farklı yerlerde üç gün boyunca kalmışlardır. Üç gün içinde de taraflar arasında yazışmalar devam etmiştir. Cemel olayı, cemaziyelâhir ayının on dördünden sonra gelen Cuma günü Basra'nın ez-Zâviye bölgesinde¹⁷³ meydana gelmiştir.¹⁷⁴ Hz. Ali, sabahın ışıkları gecenin karışmaya başladığı zamanda savaşın başladığını duyurmuştur.¹⁷⁵

5. Cemel Olayı

Hz. Ali Basra'ya yaklaştıklarında askerleri bölüklere ayırarak sancak ve bayraklar vermiştir. Abdullah b. Abbas'ı, Kureyşliler, Ensâr ve hicazdan savaşa katılanların başına geçirmiş ve bir bayrak vermiştir. Cündüb b. Züheyr el-Ezdî'yi piyadelerin başına vermiştir. Bu gruplar Cemel, Sıffin ve Nehrevan olaylarına da iştirak etmişlerdir.¹⁷⁶

¹⁷¹ İbnü'l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/238.

¹⁷² Sallabî, *Hz. Ali*, çev. Şerafettin Şenaslan, 460-461.

¹⁷³ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfe b. Hayyât*, çev. Abdulhalik Bakır, 226.

¹⁷⁴ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, 434.

¹⁷⁵ Dîneverî, *el-Ahbâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 197.

¹⁷⁶ Dîneverî, *el-Ahbâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 198.

Talha ve Zübeyir'in ordusunun düzeni ise, iki bölük oluşturmuşlardır. Süvarilerin başına, Muhammed b. Talha'yı yerleştirmiştir. Piyadelerin başına ise Abdullah b. Zübeyir'i koymuştur. Merkeze de Abdullah b. Talha yerini almıştır.¹⁷⁷ Abdullah b. Haram b. Huveylid'e büyük sancağı teslim etmişlerdir. Ka'b b. Sûr'a, Ezd sancağını vererek sağ kanada yerleştirmişlerdir. Abdurrahman b. Attâb el-Esîd'i, Kureyş ve Kinâne'nin başına geçirmişlerdir. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm'ı sol kanadına yerleştirmişlerdir.¹⁷⁸

Hız. Ali'nin sağ tarafında Eşter, sol tarafında Ammâr b. Yâsir var iken büyük sancağın başında ise oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye vardır. Hız. Ali oğlu Muhammed b. Hanefiyye'ye, "Dağlar yerinden ayrılrsa sen yerinden ayrılma, dışını sık başını Allah'a emanet et, ayağını yere bas ve diren, gözünü ordunun ta sonuna dik, gözünü kıs ve bil ki yardım ve zafer ancak şanı yüce olan Allah katındandır."¹⁷⁹ Hız. Ali oğlu Muhammed b. Hanefiyye'ye öleceğini bilse dahi yerini terk etmemesini telkin etmiştir.

Hız. Ali her iki tarafın birbirine yaklaştığı esnada iki tarafı bir birine barıştırmaya çalışmıştır. Basralılar sancakları altında bekliyor, Hız. Âişe ise devesinin üzerinde topluluğun önündedir. Hız. Âişe'nin tarafında 30.000 e yakın kişi vardır.¹⁸⁰

Hız. Ali'nin Cemel olayı öncesi verdiği hutbesinde şöyle buyurmuştur: "Ömrüm hakkı, için, hakka karşı duranlara, azgınlığa ayak basanlara karşı savaştan hiç çekinmem, hiç gem kasmam. Allah kulları, korkun, çekinin Allah'tan; Allah'a sığınan mekrinde; size apaçık duran, apaydın olan yola düşün, gitmeniz gereken yöne yönelin. Hemencecik üstünlüğe eremezseniz, ilerde erersiniz; Ali vadediyor bunu size; borçlu olsun size."¹⁸¹ Hız. Ali, *Nehcü'l Belâğa*'da geçen bu hutbesiyle savaşın gerekliliği üzerinde durmuştur.

Hız. Ali tarafında yer alan Mudar, Rabia, Yemenliler'in bir kısmı sulh sağlanacağı gerekçesiyle birbirlerine doğru ilerlemiştir. O gün iki taraf da anlaşarak yerlerine geri dönmüştür. Hız. Ali karşı tarafa Abdullah b. Abbâsı, Talha ve Zübeyir'in yanına göndermiştir. Talha ve Zübeyir de Muhammed b. Talha'yı Hız.

¹⁷⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 112.

¹⁷⁸ Dîneverî, *el-Ahbâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 199.

¹⁷⁹ Razî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Kadri Çelik, 51.

¹⁸⁰ İbnü'l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/248.

¹⁸¹ Radî, *Nehcü'l-Belâğa*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, 240.

Ali'nin tarafına gönderince iki taraf da geceyi huzurlu bir şekilde geçirmiştir. Hz. Osman'ı katledenler ise bu geceyi kötü geçirdiklerinden çatışmayı başlatmak için plan yapmışlardır. Gün aymadan kimse kimseyi görmediği bir anda Rabia kabilesinden olanlar Rabialılara, Mudar kabilesinden olanlar Mudarlılara, Yemenliler de Yemenlilere saldırıya geçmiştir. Talha ve Zübeyir, Rabialıların komutanı olan Abdurrahman b. Hars'ı sağ tarafa, Abdurrahman b. Attab'ı sol tarafa göndermiş, kendileri de merkezde yer almışlardır. Birbirlerine ne olduğunu sorunca Kûfeliler tarafından saldırı yapıldığı ve niyetlerinin kan dökmek olduğunu düşünmüşlerdir. Basralılar tarafından Kûfeliler geri püskürtülmüştür. Hz. Ali, ne olup bittiğini sorunca Basralıların aniden kendilerine hücum ettiğini söylemişlerdir. Abdullah b. Sebe ve taraftarlarının planları istedikleri gibi işlemeye devam etmiştir. Hz. Ali sağ ve sol tarafa komutan göndermiştir. Hz. Ali tarafı karşı taraf savaşmayı başlatmadan kendilerinin hiçbir şey yapılmamasını istemiştir.

Cemel olayının ilk merhalesinde Basra ordusu Talha ve Zübeyir'in komutasında devam etmiştir. Talha ve Zübeyir'in ölümü haberiyle Hz. Âişe'nin emri ile savaş komuta edilmiştir.¹⁸² Hz. Âişe savaşı durdurmak için zırhla kapanmış hevdeci içinde otururken çatışma etrafını sarmıştır. Ammâr b. Yasir, Zübeyir'i kollamıştır. Zübeyir, Ammâr b. Yasir'in isyancı bir grup tarafından öldüreceği hadisini hatırlayarak ona dokunmamıştır. İki taraf da karşılıklı olarak burun buruna yaklaşınca Hz. Ali onlara, "Savaş için hazırlıklısınız ama ahiret için hazırlandınız mı? Kanınızı koruma için başınıza geçtim ve benim kanımı helal kılan hadis var mı?" mealinde soru sormuştur. Talha, Hz. Ali'yi, Hz. Osman'a karşı kışkırtmakla itham etmiştir. Hz. Ali, "Sen hanımını evde gizlerken Resûlullah'ın (s.a.v) hanımını buraya getirdin, onu vesile ederek savaşıyorsun." demiştir. Talha kılıç zoruyla biat ettiğini söylemiştir. Zübeyir de kendisinin halifelige layık olduğu gerekçesiyle savaşta yerini almıştır. Zübeyir, Resûlullah'ın, 'Ali'de kibir yoktur ve sen onunla haksız yere savaşacaksın.' sözünü hatırlayarak savaştan çekilme kararı almıştır. Hz. Ali, Zübeyir b. Avvam ile bineklerinin boyunları birbirine değene kadar yaklaşmış ve Resûlullah'ın, Ali ile haksızlık ederek savaşacaksın sözünü hatırlatmıştır. Zübeyir b. Avvam da savaştan çekilmek istemiştir. Abdullah b. Zübeyir kendisinin durumunu

¹⁸² Sallabî, *Hz. Ali*, çev. Şerafettin Şenaslan, 468-469.

sormuştur. Ona Rasulüllah'ın, Hz. Ali ile ilgili sözünü hatırladığını söyleyince o da sen insanların arasının düzeltmek için geldin demiştir. Kendisinin Ali ile savaşmamak için ettiği yemini için de kölesi Serkisî başka bir rivayette Mekhûl'ü¹⁸³ azad etmiştir. İlk kanı Basralılar akıtmış ve kendilerine karşı Kur'ân'ı gösterme emrini alan Kûfeli birini öldürmüşlerdir.¹⁸⁴

Başka bir rivayette ise, Zübeyir, Ammâr b. Yasir'i karşı tarafta görünce aklına Resûlullah'ın (s.a.v) sözü gelmiştir: “Doğru Ammâr'la birlikteyim. Seni isyankâr bir topluluk öldürecek.”¹⁸⁵ Zübeyir'in işi şüpheyile dolmuş ve huzursuz olmuştur. Zübeyir ile Hz. Ali yan yana gelince Resûlullah'ın (s.a.v) Zübeyir'in, Hz. Ali ile savaşacağını söylediği sözü hatırlamışlardır. Zübeyir, oğlu Abdullah'a Resûlullah'tan (s.a.v) işittiği sözü söyleyip savaş meydanından ayrılmalari gerektiğini söylemiştir. Oğlu Abdullah ise savaşı asla terk etmeyeceğini belirtince Zübeyir kendi başına Hicaz'a gitmek için hareket etmiştir. Talha, Zübeyir'in savaş meydanından ayrıldığını duyunca o da ayrılmak istemiştir. Talha serseri bir okla ölmüştür. Başka bir rivayette Talha, Mervân b. Hakem tarafından atılan okla kan kaybından hayatını kaybetmiştir. Mervan, Talha'yı yaralayınca “Senden sonra asla Osman'ın katilini aramayacağım.”¹⁸⁶ demiştir.

Zübeyir, Basra'da Ahnef b. Kays'ın ve kavminin yanından geçerken Ahnef'in isteği üzerine Amr b. Cürmüz, Zübeyir'i takibe başlamıştır. Amr b. Cürmüz ile Zübeyir yolda sohbet etmişlerdir. Zübeyir savaştan ayrılma nedenini anlatmıştır. Amr b. Cürmüz ile birlikte Hureybiye'ye gitme kararı almıştır. Namaz vakti yaklaşınca Zübeyir namaz kılmak istemiştir. Amr b. Cürmüz de namaz kılacağını söylemiştir. Zübeyir, Amr b. Cürmüz kendisinin yanında güven içinde olduğunu söylemiş ama onun yanında güven içinde olup olmadığını sormuştur. Amr b. Cürmüz de Zübeyir'e kendisinin de güven içinde olduğunu söylemiştir. Zübeyir namazda secdede iken Amr b. Cürmüz kılıcıyla ona vurmuş ve öldürmüştür. Bir rivayette Amr b Cürmüz'ün Zübeyir'i Vadi'i-Siba'da öldürdüğü nakledilmiştir.¹⁸⁷ Amr b. Cürmüz,

¹⁸³ İbnü'l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/247.

¹⁸⁴ Julius Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret Işıltan, (İstanbul: Ankara Matbaası, 1960), 124.

¹⁸⁵ Dîneverî, *el- Ahbâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 199. İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/391. İbnü'l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/247.

¹⁸⁶ Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 187.

¹⁸⁷ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/403.

Zübeyir'in kılıcını savaş meydanında bulunan Hz. Ali'ye götürmüştür. Hz. Ali kılıcı görünce Zübeyir'e ait olduğunu anlamıştır ve Amr b. Cürmüz'ü ateşle müjdelemiştir. Amr b. Cürmüz de düşmanını öldürdüğüm için mi ateşle müjdelendim diyerek intihar etmiştir.¹⁸⁸ Savaşta Muhammed b. Talha b. Ubeydullah ve Abdurrahman b. Attab b. Esîd de öldürülmüştür.¹⁸⁹

Basralılar Abdullah b. Zübeyir'in komutanlığı altında savaşmaya devam ederken Muhammed b. el-Hanefiyye elinde sancakla öne çıkmıştır. Hz. Ali sancağı oğlunun elinden alıp saldırıya geçmiştir. İki tarafta iyice kızışmıştır. Basra kadısı olan Ka'b b. Sûr boynuna Mushaf asarak iki tarafı da Kur'an'ın emrine uymaya davet etmiştir.¹⁹⁰ Ka'b b. Sûr bu esnada Abdullah b. Sebe ve taraftarları tarafından öldürülmüştür. Oklar Hz. Âişe'nin mahfiline kadar gelmiştir. Hz. Âişe, hesap gününü hatırlamalarını söylemiş ve Osman'ın katillerine beddua ederek bağırıştır.

Savaşın gittikçe ciddileştiğini anlayan Hz. Ali Basralılarla doğru dürüst savaşmalarını emretmiştir. Basralılar ise Osman'ın katilleri karşımızda diyerek ordunun direncini arttırmıştır. Savaş yedi gün boyunca şiddeti artarak devam etmiştir.¹⁹¹ Hz. Ali yedi günün sonunda şiddetli bir saldırı yaparak karşı tarafı hezimete uğratmıştır. Talha ve Zübeyir'in öldürüldüğü haberi Hz. Âişe'ye iletilince devesini safın önüne getirmiştir. Beni Dabbe ile birlikte 12.000 kişi safın önünde toplanmıştır.¹⁹² Zübeyir ve Talha'nın öldürülmesi ordunun moralini bozduğu için Hz. Âişe onları motive edip savaşı şiddetlendirmiştir.

Hz. Ali, Talha ve Zübeyir'in öldürüldüğünü duyunca,

“Bugün artık beyan sahibinin konuşmayan dilini konuşturuyorum. (Hâlimi beyan eden bu sır dolu hutbeyi irad ediyorum.) Bana muhalefet eden kimselerin reyî yerin dibine batsın! Bana gösterildiğinden beri hak konusunda şüpheyi düşmedim. Musa nefsi için değil cahillerin ve batıl devletlerin hâkimiyetinden korkmuştu. Bugün hak yolla batılın karşı karşıya geldiği yerde araya gelmiş bulunuyoruz. Suya kavuşacağından emin olan (bana itaat eden) kimse hiç susamaz.”¹⁹³ Hz. Ali doğru

¹⁸⁸ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, 434.

¹⁸⁹ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfe b. Hayyât*, çev. Abdulhalik Bakır, 226.

¹⁹⁰ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, 434.

¹⁹¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 121.

¹⁹² Taberî, *Tarihi Taberî Tercemesi*, 3/186.

¹⁹³ Razî, *Nehcü'l-Belâğa*, çev. Kadri Çelik, 46-47.

yolu kendileriyle bulduklarını, hile ile de onların yollarından saptıklarını ve onların kılavuzları olmadığı için de yol alamadıklarını söylemiştir.

Hız. Ali'nin onları eleştirisi ise, "Gök gibi gürlediler, şimşek gibi çıktılar. Ancak korkuyla kalakaldılar, dağıldılar. Biz ise çakmadan gürlemeyiz, yağmadan akmayız."¹⁹⁴ demiştir.

Her yer toz duman altında kalmış ve bayraklar dışında etrafta hiçbir şey görünmemeye başlamıştır. Basralılardan karşı ordudan her önüne geleni öldüren Amr b. Eşref ile Hız. Ali'nin ordusunda bulunan el-Hârise b. Züheyr el-Ezdî karşı karşıya gelmiştir. İkisi de birbirini öldürmüştür. Hız. Ali, oğlu Hasan'a savaşın içinde olmaktansa yirmi yıl önce ölmüş olmayı isterim mealinde söz söylemiştir. Cemel savaşının şiddetini anlatan bir rivayette şöyle geçmektedir: Hayır! Vallahi Cemel vakası gibisini görmedim. Biz mızrakları onların göğsüne, onlar da mızrakları bize dayadılar. İnsanlar mızrakların üzerine yürüyebilirlerdi. Savaşa katılmamak için para bile verirdim.¹⁹⁵

Savaş bazen Basralıların lehine bazen de Kûfelilerin lehine dönerek çok sayıda insanın katline sebep olmuştur. Savaşta çok sayıda el ve ayak kesilmiştir. Bekir b. Vail, Beni Naciye ve Beni Dabbe kabilesi Hız. Âişe'ye sığınmıştır. Hız. Âişe savaş sırasında bir ara sağ kanadına Bekr b. Vail kabilesi, sol kanadına da Ezd kabilesi geçmiştir. Hız. Âişe onları savaşa teşvik edecek sözler söylemiştir. Hız. Âişe savaş meydanını gezerek Naciyeoğullarını, Dabbeoğullarını, Adî b. Abdimenatogullarını galeyana getirmiş ve büyük çarpışmalar yaşanmıştır. Ordunun moralleri yükselince yılmadan çatışmaya devam etmişlerdir. İki tarafta büyük kayıplar vermeye başlayınca savaşa son vermek için deveyi ok yağmuruna tutmuşlardır.

Hız. Ali savaşa son verebilmek için Hız. Âişe'nin üzerinde bulunduğu devenin ayakları kesilirse Basralıların savaşı kaybetmelerini sağlayacağını düşünmüştür. Bir adam devenin dizindeki kırışları keserek deveyi yere düşürmüştür. Bir rivayette, Mü'minlerin annesinin devesinin ayakları kılıçla vurulduğu sırada Hız. Ali tarafında bulunan birisi Muhammed b. Ebî Bekir ve Ammar b. Yasir, yarış yapar gibi koşup

¹⁹⁴ Razî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Kadri Çelik, 50.

¹⁹⁵ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfe b. Hayyât*, çev. Abdulhalik Bakır, 237.

semeri kesip Hz. Âişe'nin de içinde bulunduğu hevdeci taşımıştır.¹⁹⁶ Devenin yanına yaklaştırmamak için 70 Kureyşli canından oluncaya kadar savaş devam etmiştir. Devenin yularını tutup onu koruyan kimselerin arasında Muhammed b. Talha ve Ka'b b. Eşref vardır.¹⁹⁷ Devenin yularını her kim tutmuşsa ölmüştür. Hz.Âişe'nin kız kardeşi Esmâ'nın oğlu Abdullah b. Zübeyir devenin yularını tutmuş ve Malik el-Eşter onun karşısına çıkmıştır. Hz. Ali'nin isteği üzerine ikisi birbirinden ayrılmıştır. Hz. Âişe savaşı devesinin üzerinde yönettiği için İslam tarihinde bu olaya "Vak'atü'l-cemel" (Deve vakası) denilmiştir.¹⁹⁸ Cemel olayı 14 Cemâziyelâhir 36'da (9 Aralık 656 Perşembe) yapılmıştır.¹⁹⁹

Rivayetlere göre Cemel savaşında 20.000 kişi öldürülmüştür. Diğer rivayetler de ise 7.000 yahut 13.000 kişi öldürülmüştür. Hz. Ali tarafından 400- 500 ya da 2500 kişinin öldürüldüğü nakledilmiştir.²⁰⁰ Verilen bu rakamların abartıdan ibaret olduğu ve 100 kişi civarında ölen olduğu da söylenmektedir.²⁰¹ Sonuç olarak Cemel olayında ölenlerin sayısı hakkında birlik sağlanamadığı görülmektedir.

5.1.Cemel Olayı Sonrası Yaşananlar

Cemel olayı sonrasında verilen kayıplara iki taraf da aşırı derecede üzülmüştür. Hz. Âişe, Cemel olayı'nda yer aldığı için hayatının geri kalan kısmını pişmanlık içersinde geçirmiş ve bundan sonra siyasete katılmamayı tercih etmiştir. Savaş Hz. Ali'nin galibiyeti ile son bulmuştur.

Hz. Ali, Muhammed b. Ebu Bekir'i kız kardeşi Hz. Âişe'ye bakmasını istemiştir. Hz. Âişe'nin kolundan yaralandığını söylemiştir. Hz. Ali, Muhammed b. Ebu Bekir'e bir grup kadınla birlikte kız kardeşini Medine'ye bırakıp yanına gelmesini istemiştir. Hz. Ali, yol boyunca gerekli olan binek, azık ve eşya ihtiyacını karşılamıştır. Hz. Âişe tarafından Basra'dan dönmek isteyen kişilerin dönmesine izin

¹⁹⁶ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfe b. Hayyât*, çev. Abdulhalik Bakır, 237.

¹⁹⁷ İbnü'l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/257.

¹⁹⁸ Ethem Ruhi Fırlı, "Cemel Vak'ası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/321. Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991), 219.

¹⁹⁹ Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret Işıltan, 124. Sallabî, *Hz. Ali*, çev. Şerafettin Şenaslan, 477.

²⁰⁰ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfe b. Hayyât*, çev. Abdulhalik Bakır, 233. Benzer bir rivayet için bk. İbnü'l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/262.

²⁰¹ Sallabî, *Hz. Ali*, çev. Şerafettin Şenaslan, 473.

vermiştir. Tanınmış kırk kadını Hz. Âişe'nin yanına yol boyunca ona refakat etmesi için göndermiştir.²⁰²

Hiz. Âişe, Basra'ya gitmek için konakladığı evden çıkarken aranızda bizden dolayı serzenişte bulunmayın zira benimle Ali arasında kadın ve kayın arasında meydana gelen olay gibidir. Hiz. Ali de Âişe'nin sözlerini onaylamış ve onun Resûlullah'ın (s.a.v) dünya ve ahirette hanımı olduğunu söylemiştir. Hiz. Âişe Basra'dan hicri 36 senesinin Recep ayının başında ayrılmıştır.²⁰³ Hiz. Âişe o yılki hac görevini ifa etmek için Mekke'ye gitmiştir.

Hiz. Ali, Hiz. Âişe'ye iki adamın küfür ettiği haberi ulaşınca Ka'ka b. Amr'a o iki kişinin kıyafetlerinin çıkartılıp yüzer kırbaçla cezalandırılmasını istemiştir. Hiz. Âişe her iki tarafta savaşırken ölen kimselerin adlarını öğrenip onlar için dua etmiştir.

Cemel olayında esir düşen Mervan b. Hakem hakkında Hiz. Hasan ve Hiz. Hüseyin şefaathçi olarak bırakılmasını istemişlerdir. Mervan'ın Hiz. Ali'ye biat etmesini istemişlerdir. Hiz. Ali, Basra da onu serbest bırakınca, "Osman'ın öldürölmesinden sonra bana biat etmemiş miydi? Benim onun biatına ihtiyacım yok. Onun eli Yahudilerin eline benzer. Eliyle biat ederken kılıcıyla gaddarlık eder. Köpeğin burnunu yakalaması kadar bir müddet yönetime geçecektir. O dört koçun babasıdır. Ümmet ondan ve evlatlarının elinden kanlı günlerle karşılaşacaktır,"²⁰⁴ demiştir.

Hiz. Ali ordusuna kaçanı takip etmemelerini, yaralıyı öldürmemelerini, malları yağmalamamalarını, silahını bırakanın emniyette olduğunu, kapısını kapayan da güvende olduğunu söylemiştir. İçlerinden bir adam Hiz. Ali'ye Müslümanlarla savaşmamız helal iken onları esir almamız ve mallarını almamız neden helal değildir deyince Hiz. Ali, "Allah'ın birliğini kabul eden insanlar esir edilemezler, mallarından da kendisiyle savaştıkları silah ve bineklerinden başka ganimet alınmaz. Bilginiz olmayan konularla uğraşmayı bırakın da size emredileni yapın."²⁰⁵ demiştir. Hiz. Ali savaşta iki tarafında Müslüman olması halinde nasıl davranılması gerektiğini açıklamıştır.

²⁰² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 123.

²⁰³ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/398.

²⁰⁴ Razî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Kadri Çelik, 111-112.

²⁰⁵ Dîneverî, *el- Ahbâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 203.

Hız. Ali ölümlerln orada dolaşırken Kab b. Süver’in cesedlnl görünce savaşıa sefih ve kötü kimselerin gelmediğini, âlimlerin de geldiğini söylemiştir. Abdurrahman b. Attab’ı görmüş ve onun hakkında büyük başbuğ olduğunu, kavminin onun etrafında döndüğünü söylemiştir. Aynı zamanda bu kişi imam da olmuştur. Talha b. Ubeydullahı görünce Kureyşlilerin bu şekilde ölmüş olmasına gönlü razı olmadığını söylemiştir. Aralarında adil ve mücahit kimseler de öldürölmüştür. Hız. Ali, savaşta ölen Basralı ve Kûfelilerin tek tek cenaze namazını kıldırmıştır.²⁰⁶ Hız. Ali, Talha ve Zübeyir’in ölümünün ardından gözyaşı dökmüş, şeref ve mevkilerine uygun olarak toprağa vermiştir.²⁰⁷ Kureyşlilerden ölenlerin imamlığını da yapmıştır. Hicaz dışındakiler büyük kabristana defnedilmiştir. Askerler arasındaki eşyaları toplattırıp mescitte yakınlarına ait olan eşyalarını almalarına izin vermiştir. Silahlar devlet hazinesinde kalmıştır.²⁰⁸

Cemel Olayı, *Nehcu’l-Belâğa*’da şöyle ele alınır:

“Bir halayığı satın alıp oradan oraya götürür gibi, Rasûlullah’ın hürmetini hiçe saydılar, onu alıp Basra’ya yöneldiler; kendi kadınlarınıysa evlerinde sakladılar. Allah’ın salatı ona ve soyuna olsun Rasûlullah’ın zevcesini kendileri için, başkaları için meydana attılar. Hem de bir ordu içinde ki onlar, bana biat etmişlerdi; hem de dileyerek, isteyerek; zorla değil. Basra’daki valime, Müslümanların mallarına memur olanlara, onlardan başkalarına saldırdılar; bir bölüğünü tutup öldürdüler, bir kısmını düzenle, zulümle ele geçirdiler. Öylesine zulmettiler ki, vallahi Müslümanlardan birini bile suçsuz olarak zulümle, zorla öldürselerdi, yalnız onu öldüreni değil, bütün o orduyu öldürmek vacip ve helâl olurdu bana. Onlar, böyle bir zulümde bulurdular; yaptıklarını da inkâr etmediler; ne dilleriyle bu zulme karşı durdular, ne elleriyle; bırak ki onlar, kendilerinin sayısınca Müslüman öldürdüler.”²⁰⁹ Hız. Ali, Hız. Âişe’nin Cemel olayına dahil olma sürecini anlatmıştır. Onu savaşıa katan kişilerin bir zamanlar kendisine isteyerek biat eden kimseler olduğunu söylemiştir. Karşı tarafın Hız. Ali’nin valisinin maruz kaldığı durum ve Cemel olayındaki durum anlatılmıştır.

²⁰⁶ Taberî, *Tarihi Taberî Tercemesi*, 3/187.

²⁰⁷ Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989), 1/276.

²⁰⁸ İbnü’l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/261-262.

²⁰⁹ Radî, *Nehcü’l-Belâğa*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, 243.

Hiz. Ali, Cemel olayında galip gelince Basra’da büyük camiye gidip minbere çıkmıştır. Kıldırđı ilk Cuma namazının hutbesinde cemaate şöyle seslenmiştir:

“Bir kadının (Âişe’nin) ordusu oldunuz, bir hayvana (Âişe’nin devesine) uydunuz. (Devesi) Bağırđı, koştunuz; öldürüldüğünde de kaçtınız. Ahlâkınız kötülük, ahdiniz ayrılık, dininiz nifak, suyunuz tuzludur. Sizinle yaşayan günahının cezasına duçardır. Sizden ayrılan Rabbin rahmetine ermiştir. Mescidiniz sanki denizde yüzen bir gemi gibi... Allah da azap olarak üstten yağmur yağdırmada, alttan dalgalar denizi çoşturmada ve içindeki herkes boğulmaktadır.”²¹⁰ Hiz. Ali, Basra halkının Cemel olay’ındaki durumlarını anlatmıştır.

Benzer bir rivayette Hiz. Ali, Allah’a hamdetmiş, Peygamber’e övgüde bulunmuş ve salât etmiştir. Sonra şöyle demiştir:

“İmdi, şüphesiz ki Allah geniş rahmet ve elem verici bir azaba sahiptir. Kadının ordusu, hayvanın (devenin) tabileri Basralılar, hakkımdaki zannınız nedir? Deve böğürdü, siz savaştınız. Devenin bir bacağı kesildi, yenilgiye uğradınız. Ahlakınız dayanıksız, verdiğiniz söz, caymak imiş. Suyunuz acı, toprağınız suya yakın, gökyüzünden suya uzaktır. Allah’a and olsun ki öyle bir zaman gelecek ki sadece geminin direkleri gibi bu şehrin caminin minareleri görünecektir. Evlerinize dönünüz.”²¹¹

Hiz. Ali’nin verdiği diğer hutbeler ise şöyledir: Andolsun Allah’a şehriniz batacaktır. Hatta ben mescidinizi denizde bir gemi veya denizin ortasında çırpınan bir kuş gibi görüyorum... Mescidiniz büyük bir denizin dalgaları arasında yüzen bir kuş gibidir. Şehriniz Allah’ın beldeleri içinde toprağı en pis kokan, suya en yakın olan, göğre ise en uzağıdır. Şerrin onda dokuzu buradadır. İçinizde olan günaha duçardır. Sizden ayrılan Allah’ın affına kavuşur. Bu beldenizi sanki suyun üzerini kaplamış gibi görüyorum. Hatta mescidin en yüksek yeri dışında görünen bir şey görünmüyor. Sanki denizin ortasında çırpınan bir kuş gibidir.”²¹² Hiz. Ali’nin Basra halkını kınadığı konuşmasında, “Topraklarınız suya yakın, ama göklere uzaktır. Aklınız hafif, hilminiz gereksizdir. Atıcılar için hedef, yiyiciler için lokma,

²¹⁰ Razî, *Nehcü’l Belâğâ*, çev. Kadri Çelik, 51-52.

²¹¹ Dîneverî, *el- Ahbâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 203-204.

²¹² Razî, *Nehcü’l Belâğâ*, çev. Kadri Çelik, 52.

saldırganlar için bir avsınız.”²¹³ demiştir. Bu sözleri Basra halkının kötü özelliğine işaret ettiği gibi şehrin konumuna da işaret ediyor olabilir. *Nehcü'l Belağa*'da Basra halkının durumu ile ilgili olan hutbeleri ile diğer nakledilen rivayetler arasında mana bakımından benzerlikler olduğu görülmektedir.

Muâviye, Cemel Olayı'na katılmamıştır. Çünkü Cemel Olayı sonucunda oluşan zayıat onun menfaatine olacağı düşüncesi vardır. Ayrıca Muâviye, Talha ve Zübeyir'e, Hz. Ali'ye karşı ayaklanmaları için teşvik edici mektup göndermiştir.²¹⁴

5.2.Hz. Ali'nin Cemel Olayı Sonrası Atadığı Valiler

Hiz. Ali, Basra'nın fethinin ardından Kûfe'ye mektup yazmıştır. “Allah sizi, Peygamberinizin ailesinden dolayı, kendisine itaat edenlere ve nimeti için şükredenlere verdiği mükâfatın en iyisiyle mükâfatlandırsın. Dinlediniz ve itaat ettiniz; çağrıldınız ve icabet ettiniz.”²¹⁵ Hiz. Ali'nin bu mektubu ile Kûfe halkının Hiz. Ali'ye olan bağlılıkları neticesinde teşekkür mahiyetinde yazdığı anlaşılmaktadır.

Hiz. Ali Basra'da on beş gün kaldıktan sonra ayrılırken buraya vali olarak Abdullah b. Abbas'ı atamıştır.²¹⁶ Basra'ya vali olarak Abdullah b. Abbas'ı atadığında ona yaptığı bir tavsiyesi, “İnsanları yüzünle, meclisinle ve hükmünle kuşat! Sakın kızma! Kızgınlık şeytandan uğursuz bir faldır. Bilmiş ol ki, seni Allah'a yakınlaştıran şey, ateşten uzaklaştırır; seni Allah'tan uzaklaştıran şey ise ateşe yaklaştırır.”²¹⁷ Hiz. Ali, valisine görevini ifa ederken nasıl davranması gerektiği konusunda nasihatle bulunmuştur.

Hiz. Ali askeriyle birlikte Kûfe'ye gitmiş ve artık burada yaşamına devam etmiştir. Hiz. Ali, 12 Recep 36 / 4 Ocak 657 günü Kûfe'ye dönmüştür. Hiz. Ali'nin döndükten sonra Kûfe'de ilk Cuma hutbesinde Allah'a hamd, Resûl'une salat ve selam getirdikten sonra halka şöyle seslenmiştir:

“Ey Allah'ın kulları! Size Allah'ın kullarının birbirine tavsiye ettikleri en güzel şeyi, Allah rızasına en yakın ve Allah katında işlerin en hayırlı sonucu olan takvayı tavsiye ederim. Allah'tan sakınmakla emr olundunuz. İhsân için yaratıldınız.

²¹³ Razi, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Kadri Çelik, 53.

²¹⁴ İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 264-265.

²¹⁵ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 268.

²¹⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 132.

²¹⁷ Radî, *Nehcül Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 344.

Kendisinden uyardığı kadar Allah'tan korkun. Çünkü Allah, çok ağır bir felakete karşı uyarmıştır. Allah'tan öyle korkun ki özür olmasın. Riya için veya birileri duysun diye amel etmeyin, zira her kim Allah'tan başkası için amel ederse, Allah onu amel ettiği şeye havale eder. Her kim Allah'a samîmî bir şekilde ibadet ederse, Allah onu dost edinir. Ona niyetinin en üstününü verir. Allah'ın gazabından sakının. O, sizi boşa yaratmadı, hiçbir işinizi de boşa bırakmayacaktır. İzlerinizi isimlendirdi, sırlarınızı bildirdi, amellerinizi saydı, ecellerinizi yazdı. Dünya, sizi aldatmasın, O, ehlini çok aldatıcıdır. Aldanmış kişi, ona aldanmış olandır. O olduğu gibi fânidir. Ahiret ise, istikrar yurdu. Allah'tan şehitlerin cennetteki makamlarını, peygamberlerin dostluğunu, bahtiyar kimseler gibi yaşayışını isteriz. Biz onunlayız ve onun için yaşamaktayız.”²¹⁸ Hz. Ali hutbesinde halkı dünya ve ahiret ahvali hakkında bilgilendirmiştir.

Kûfe'yi artık başkent yapan Hz. Ali, Beytü'l-mâl'in başına Ziyâd'ı yerleştirmiştir.²¹⁹ Medâin, Cûhâ, el-Cebel, Isfahân, Sicistân, Horasan, Musul, Âmed, Miyâfâkirîn ve civar bölgelere vali atamaları yapmıştır. Şehirlere halifeye bağlılıklarını bildirmelerini istediği mektuplar yazmıştır.²²⁰

Hz. Ali, Hz. Osman'ın Hemedan amili Cerîr b. Abdullah el-Becelfî'ye Zahr b. Kays el-Cu'fî²²¹ aracılığıyla mektup yazmıştır: “Bir kavim kendini değiştirmedikçe Allah o kavmi değiştirmez. Allah bir kavim hakkında kötülük düşünürse onu değiştirecek kimse yoktur ve O'ndan başka onların yardımcıları yoktur. Sana, biatlerinden caydıkları ve amilim Osman b. Huneyf'e yaptıkları yüzünden üzerine gittiğimiz Talha ve Zübeyir'in toplandıkları gruplar hakkında seni bilgilendirmek isterim. Muhacir ve ensarla birlikte Medine'den yola çıktım. Uzeyb mevkiine vardığımızda Hasan b. Ali, Abdullah b. Abbâs, Ammâr b. Yâsir ve Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi Kûfe'ye gönderdim. Kûfe ehlini seferber olmaya davet ettiler. Onlar icabet etti. Ben de onlarla yola çıkarak Basra'nın önüne kadar geldim. Onlara çağrıda bulunarak kendilerine fırsat verdim. Hatalarının affedildiğini bildirdim. Tekrar biatlerini akdetmelerini söyledim. Ancak, bundan imtina ederek benimle savaşma

²¹⁸ Dîneverî, *el- AHBâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 204-205.

²¹⁹ İbnü'l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/263.

²²⁰ Bk.Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 23, 27-28; Dîneverî, *el- AHBâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 205-206.

²²¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 137. Mektubu götüren kişinin Züfer b. Kays olduğu geçmektedir.

isteğinde direndiler. Bunun üzerine onlara karşı Allah'ın yardımını diledim. Öldürülenler öldürüldü, geri kalanlar ise şehirlerine kaçtılar. Savaşta önce kendilerine yaptığım teklifi savaşta sonra benden istediler. Ben barışı kabul ettim ve kılıcı kaldırdım. Onlara Abdullah b. Abbâs'ı vali olarak tayin ettim. Ardından da Kûfe'ye döndüm. Size Zahr b. Kays'ı gönderiyorum. Ona sormak istediğini sorabilirsin.”²²² Cerîr gönderilen mektubu halka okumuş ve mektuba olumlu bir cevap yazmıştır. Ardından Cerîr, Hz. Ali'ye biat etmiştir.

Hz. Ali, Eş'as b. Kays el-Kindî'ye bir mektup yazmış ve Ziyâd b. Merhab vasıtasıyla göndermiştir: “Senin bazı sorunların olmasaydı bu işte sen başkalarına takdim edilecektin. Ancak, Allah'tan sakınırsan iyilik ve eksikliklerin birbirini dengeleyebilir. İnsanların bana biat ettiklerini haber almış olman gerekir. Talha ve Zübeyr de bana biat edenlerdendi. Ancak, aykırı bir davranışım olmamasına rağmen biatlerini bozdular ve Müminlerin Annesi'ni evinden çıkararak Basra'ya yürüdüler. Ben de Basra üzerine yürüdüm ve orada karşılaştık. Onlara çağrıda bulunarak ayrıldıkları yola tekrar geri dönmelerini istedim. Ancak reddettiler. Yine de güzel bir şekilde çağrılarımı yaptım ve geri kalanlar için güzel davrandım. Görevin senin için bir rızık kapısı değildir, belki bir emanettir. Elin altında olan, Allah'ın malıdır. O malı bana teslim edinceye kadar o malın haznedarisin. İstikamet üzere olduğun takdirde umarımki sana hükmedenlerin kötüsü olmayacağım. Kuvvet ancak Allah'tandır.”²²³ Eş'as gelen mektubu halka okuduktan sonra evine gitmiştir. Hz. Ali'nin mektubuyla hayal kırıklığına uğramış ve Muâviye'ye katılmak istemişse de son tahlilde Hz. Ali'ye biat ederek Benî Sa'd ve Rebîa kabilesi ile Kûfe'de birleşmiştir.

²²² Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 29-30.

²²³ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 33-34. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Cemalettin Saylık, 139.

İKİNCİ BÖLÜM

SIFFİN SAVAŞI VE HARÎCİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

Cemel Olayı bittikten sonra Hz. Ali, Kûfe'ye gelmiş ve civar bölgelerden kendisine biat etmeyenlerin biatlarını almıştır. Muâviye'ye de tekrar biat etmesi için elçi göndermiştir. Muâviye'nin yine biatı kabul etmemesi üzerine gelişen olaylar İslam tarihinde Müslümanlar arasında kısa sürede cereyan eden en büyük iç savaş olan Sıffın Savaşı'na yol açmıştır. Cemel Olayı'ndan yaklaşık 6 ay sonra Mayıs 657'de cereyan eden bu olay, 77 gün sürmüş en büyük çatışma ise 26-28 Temmuz 657'de yaşanmıştır. Şimdi Sıffın Olayı'na giden süreci ele alalım.

1. Savaşa Doğru

Yukarıda da ifade edildiği üzere Hz. Ali, Cemel Olayı bitince Kûfeye gelmiş ve kendisine biat etmeleri için Hemedan valisi sahabi Cerîr b. Abdullah el-Beceli ile Azerbeycan valiliğini yapan Eş'as b. Kays'ı yanına çağırarak biatlarını almıştır. Hz. Ali, Cerîr'i Recep 636/Ocak 657'de Muâviye'nin yanına göndermiştir. Eşter, Muâviye'nin yanına ilk olarak kendisi gitmek istemiştir. Hz. Ali ise Cerîr'i göndermiştir. Muâviye'ye yolladığı Cerîr b. Abdullah el-Beceli'ye gönderdiği mektup ise şöyledir:

“Bundan sonra mektubum sana varınca Muâviye'yi kesin bir hükme çağır, tam re'yini bildirmeye zorla. Ondan sonra da yerleri yurtları sahipsiz kılan savaşla yahut onu hor bir hale getirecek olan barış arasında muhayyer bırak. Savaşı kabul ederse ona karar ver; barışı kabul ederse biatini al. Vesselam.”²²⁴

Hz. Ali, valisi Cerîr kanalıyla Muâviye'ye biat etmesi için bir mektup göndermiştir. Bu mektubunda Muâviye'ye Medine'de kendisine biat edilmesinin Şam'ı da bağladığını; ilk üç halifeye biat edenlerin aynı şartlarla kendisine de biat ettiklerini, şuranın ancak muhacir ve ensar arasında olabileceğini söylemiştir. Talha ve Zübeyr'in biatlarını bozduklarını kendisinin de bu sebeple onlarla cihat ederek galip geldiğini anlatmıştır. Hz. Osman'ın katili olmak konusunda Kureys'in en masumunun kendisi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Muâviye'ye “tuleka”dan olduğunu

²²⁴ Radî, *Nehcü'l-Belâga*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, 353.

hatırlatarak şura ehlinde olmadığı ve hilafette hakkı bulunmadığını söylemiştir.²²⁵ Muâviye elçi Cerîr'i üç dört ay oyaladıktan sonra red cevabını göndermiştir. Bu süre zarfında Muâviye, Şamlıları toplayarak onlara kendisinin Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanında görevlendirildiğini, halife Hz. Osman'ın mazlumen öldürüldüğü için velisi olarak kendisinin söz hakkı bulunduğunu ifade eder. Böylece Muâviye, Hz. Osman'ın katilleri kendisine verilmedikçe biat etmeyeceğini yinelemiştir.²²⁶ Muâviye'nin, Hz. Osman'ın katillerini kendilerine teslim edilmediği sürece savaşa sözü Medine'ye yayılınca Mescid-i Nebevi'de bulunan cemaatin hepsi "Osman'ın katilleri biziz!" diye bağırarak nakledilmiştir.²²⁷ Hz. Ali, Muâviye'ye kendisinden daha faziletli kimse olmadığı halde nasıl olurda kendisinin ümmetin sorumluluğunu üzerine almaya çalıştığını söylemiştir. Hz. Ali, Muâviye ile mücadele etmeyi teklif ederken tarafları da savaş yapmaktan alıkoymayı istemiştir. Muâviye'nin İslâm'a istemeyerek girdiğini vurgulamıştır. Muâviye'nin, Hz. Osman'ın kanını kendisinden talep etmemesini, nerde öldü ise oradan talep etmesini söylemiştir.²²⁸ Hz. Ali, valilere haber gönderip savaş için hazırlık yapmalarını emretmiştir.

Hz. Ali, Şam üzerine yürümeden önce muhacir ve ensar ile savaş istişaresi yapmıştır. İstişare ettiği kimselerin arasında Hâşim b. Utbe, Ammâr b. Yâsir, Kays b. Ubâde, Sehl b. Huneyf vardır. Hz. Ali ile birlikte Sıffîn'de savaşmak isteyenler olduğu gibi onlara itiraz eden bir kesim de mevcuttur. Hz. Ali savaş için hutbe vermiştir: "Allah düşmanları üzerine gidin. Kur'an ve sünnet düşmanları, Ahzâb kalıntıları, Muhacir ve Ensarın katilleri üzerine gidin."²²⁹

Muâviye, Sıffîn olayından önce İbn Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Muhammed b. Mesleme el-Ensariye'ye kendisine biat etmeleri için mektup göndermiştir. Fakat bu kişilerden istediği cevabı alamamıştır.²³⁰ Ancak Muâviye, kendisi gibi zeki bir siyasetçi olan Amr b. el-Âs'ı yanına çekebilmeyi başarmıştır.²³¹ Muâviye'yenin

²²⁵ Mektubun metni için bk. Ek6.

²²⁶ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 42-43.

²²⁷ İsmail Yiğit, "Sıffîn Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/107.

²²⁸ Mektubun metni için bk. Ek7.

²²⁹ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 90.

²³⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 147-148-149.

²³¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 145.

daveti üzerine onunla görüşen Amr, Hz. Ali ile arasındaki davanın ancak savaşla çözülebileceğini eğer galip gelirse istediğine kavuşabileceği tavsiyesinde bulunmuştur.²³² Amr, Muâviye tarafında olma koşulu olarak Mısır'ı kendisine vermesini istemiştir. Muâviye haraç karşılığında Amr'a Mısır'ı vermiş ve aralarında ahitname imzalamışlardır.²³³

Hz. Ali, Amr b. el-Âs'ın Muâviye'nin safına geçmesi üzerine ona da bir mektup göndermiştir. İlgili mektup şöyledir:

“Dinini, günahı açık olan ve örtüsü açılmış bir adamın dünyasına tabi kıldın. Meclisinde seçkin olanı ayıplar; yumuşak huylu olanı ortaklığıyla sefih yapar. Onun izinden gittin. Köpeğin aslana tabi olup pençelerine sığındığı ve kendisine avının artığının atılmasını beklediği gibi onun artığını istedin. Dünyanı ve ahiretini kaybettin. Eğer doğruyu kabul etseydin istediğine nail olurdun. Allah bana, sana ve Ebû Sûfyan'ın oğluna karşı imkân verirse, size yaptıklarınızın cezasını vereceğim. Eğer bunu yapmama imkân vermeyip kalırsanız, önünüzde sizin için kötülük vardır.”²³⁴

Amr b. Âs'ın biatini alan Muaviye, Sıffin savaşına hazırlanmıştır. Muâviye Sıffin'e gitmeden önce Medine ehline mektup göndermek istemiştir. Hz. Ali taraftarlarına, Hz. Osman'ın sevenlerine ve tarafsız kalan kesime mektup göndermiştir. Yine Hz. Ali ile Muaviye arasında yazışmalar aracılar vasıtasıyla sürmüştür. Hz. Ali biat hakkında Muaviye'ye mektuplar göndermesine rağmen Muaviye'den bir türlü cevap alamamıştır. Bir keresinde Muaviye, Kubeysa aracılığıyla Hz. Ali'ye “Muaviye'den Ali'ye” yazan boş bir mektup göndermiştir. Kubeysa canından emin olduktan sonra Şam halkının Hz. Ali'den Osman'ın kanı için kısas istediklerini söylemiştir.²³⁵ Hz. Ali, Kubeysa'ya canının güvende olduğunun teminatını verince halkın tamamının intikam peşinde olduklarını, Hz. Osman'ın kanlı gömleğine bakıp 60.000 kişinin ağladığını söylemiştir.²³⁶ Muaviye halkı intikam

²³² Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, çev. Cemalettin Saylık, 47-48. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 146-147. Dineverî, *el- AHBâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 209-210.

²³³ Dineverî, *el- AHBâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 211.

²³⁴ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 304

²³⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 1/503.

²³⁶ İbnü'l-Esir, *el- Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/207.

almak için teşvik etmiştir.²³⁷ Hz. Ali, “Allah’ım! Ben Osman’ın kanından uzak olduğumu, bu işten uzak olduğumu sana arz ediyorum.”²³⁸ demiştir. Hz. Ali Kubeysa’yı yanından çıkarmıştır. Medine halkı Hz. Ali’nin Muaviye’ye karşı tutumunu merak etmiştir. Hz. Hasan ise babası Hz. Ali’nin evinden çıkmamasını ve savaşa karışmamasını istediği haberi Medine’ye yayılmıştır. Medine halkı Ziyâd b. Hanzala et-Temimî’ye Hz. Ali’nin yanına gönderip düşüncesini öğrenmeye çalışmıştır. Ziyâd, Müslümanlara geride kılıcın olduğunu bildirmiştir.²³⁹

Hz. Ali, Şam’a gitmek için herkese hazırlık yapması için emir vermiştir. Büyük bir ordu savaş için hazırlanmıştır.²⁴⁰ Bunun için Kûfe, Basra ve Mısır başta olmak üzere valilerine de hazırlanma talimatı vermiştir. Kûfe’den Nuhayle’ye giderek orada kampını kurmuştur. Muâviye’ye Hz. Ali’nin Nuhayle’de kamp kurduğu haberi ulaşınca Hz. Osman’ın kanlı gömleğini ve hanımı Nâile’nin kopan parmaklarını Dımaşk Mescid’inde²⁴¹ minbere asmıştır. Gömleğin etrafında pek çok insan gözyaşı dökmüştür. Muâviye minbere çıkıp halka kendisine yardım edilmesi için çağrıda bulunmuştur.²⁴²

2.Sıffîn Savaşı

Rivayetlere göre Hz. Ali, 36. yılın sonlarında/Mayıs-Haziran 657’de 100.000 veya daha fazla Irak askerleriyle harekete geçmiştir. Muâviye de 130.000 Şamlı askerleri ile ilerlemiştir.²⁴³ Rivayetlere göre Hz.Ali’nin ordusunda Bedir ehlinde 80 sahâbi ile Rıdvan biatına katılmış 150 sahâbi bulunmaktadır.²⁴⁴

Irak halkı on bir saf, Şam halkı on bir saf halinde savaşa hazır hale gelmişlerdir.²⁴⁵ Başka bir rivayete göre her grup sekiz saf halinde dizilmiştir.²⁴⁶ Hz. Ali öncü kuvvetin başına Mâlik b. el-Hâris el-Eşter en-Nehaî yi yerleştirmiştir.²⁴⁷ Sağ kanada Eş’as b. Kays’ı, sağ kanadın piyadelerinin başına Süleymân b. Surad el-Huzâî’yi komutan olarak yerleştirmiştir. Sol kanada Abdullah b. Abbas’ı, sol kanadın

²³⁷ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/368.

²³⁸ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/371.

²³⁹ İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağrakça, 3/208.

²⁴⁰ Sallabî, *Hz. Ali*, çev. Şerafettin Şenaslan, 525.

²⁴¹ Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, 1/276.

²⁴² Minkarî, *Vak’atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 118.

²⁴³ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/422.

²⁴⁴ İbn Kesir, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/411.

²⁴⁵ Minkarî, *Vak’atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 182.

²⁴⁶ Dîneverî, *el-Ahbâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 225.

²⁴⁷ Minkarî, *Vak’atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 140.

piyadelerinin başına ise Abdullah b. Budeyl b. Verkâ el-Hûzaî'yi atamıştır. Ziyâd b. Nadr'ı geri kalan kuvvetlerin başına tayin etmiştir.²⁴⁸ Muâviye'nin ordusu ise Şam halkından oluşan Hz. Ali'nin ordusuna yakın kişiden oluşmuştur. Muâviye sağ kanadın başına Habîb b. Mesleme el-Fihri'yi, sol kanadın başına Büsr b. Ertât'ı, piyadelerin başına da Müslim b. Ukbe'yi atamıştır.²⁴⁹ Öncü kuvvetin başına da Ebu'l-A'ver es-Sülemî'yi yerleştirmiştir. İki taraf birbirine ilerlerken Sıffîn yakınındaki Kunâsırîn'a gelmişlerdir.²⁵⁰ Muâviye'nin öncü kuvveti suyun kenarını tutunca Eşter, Ebu'l-Aver'in yanına gelmiştir. Nihayetinde Irak ordusu su kuyusundan men edildiği için aralarında çatışma çıkmıştır.

Savaşın yapılacağı, Rakka'nın doğusundaki Sıffîn Ovası'ndaki bu yerde Muâviye'nin ordusunun Fırat nehrine giden yolu kapayarak karşı tarafa su vermemeleri sebebiyle iki grup arasında 36 Zilhicce başlarında (Mayıs 657) çatışma çıkmış Hz.Ali'nin tarafı bu çatışmayı kazanarak suyollarının kontrolünü eline almıştır. Ancak Hz.Ali, Muâviye'nin aksine karşı tarafın sudan yararlanmasına izin vermiştir.²⁵¹

Sıffîn bölgesine 30.000'e yakın Irak ve Şam kurrâsı yerleşmiştir. Hz. Ali ordusunu su kenarına yerleştirirken, Muâviye de onların yukarısına yerleşmiştir. Kurrâ grubu Hz. Ali ile Muâviye arasında arabuluculuk yapmıştır. Önde gelen kurrâ, Abîde es-Selmânî, Alkame b. Kays en-Nehaî, Abdullah b. Utbe ve Âmir b. Abdilkays'dır. Muâviye'ye gidip ne istediğini sormuşlardır. Muâviye, Hz. Osman'ın kanını Hz. Ali'den talep ettiğini söylemiştir. Aracılar bu cevabın üzerine Hz. Ali'ye gidip Muâviye'nin iddialarını söylemişlerdir. Hz. Ali ne Hz. Osman'ı öldürdüğünü ne de öldürenleri koruduğunu söylemiştir. Halifelik görevini ise ensar ve muhacir'in isteği üzerine kabul etmek zorunda kaldığını beyan etmiştir. Kurrâ, Hz. Ali ile Muâviye arasında sürekli gelip gitmiştir. Üç ay boyunca iletişim elçi ve mektuplarla sağlanmıştır. Rebûlâhir ve Cemaziyel ayları içinde taraflar arasında çıkan seksen beş hadise kurrâ vasıtasıyla yatıştırılmıştır.²⁵²

²⁴⁸ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, 439.

²⁴⁹ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, 440.

²⁵⁰ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 140.

²⁵¹ Yiğit, "Sıffîn Savaşı", 37/107.

²⁵² Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 164-165.

Ebû Ümâme ve Ebu'd-Derdâ, Muâviye taraftarlarındadır. Hz. Ali ile Muâviye arasında arabulucuk yapmışlardır. Recep ayına girildiğinde Muâviye kurrânın Hz. Ali'nin tarafına geçebileceği düşüncesine kapılarak hile yapmaya karar vermiştir. Muâviye bir ok üzerine, "Sadık bir Allah kulundan uyarıdır: Size haber vereyim ki, Muâviye, Fırat'ı kampınıza akıtıp sizi sulara gömmeyi düşünüyor. Tedbirinizi alın."²⁵³ yazmıştır. Oku Hz. Ali tarafına atmıştır. Hz. Ali tarafından oku gören okumuştur. Aralarında "Bu sadık bir kardeştir. Size yazarak Muâviye'nin ne yapmak istediğini haber vermiştir."²⁵⁴ Muâviye'nin 200 adamı nehrin kenarını kazmaya göndermiştir. Hz. Ali, bu olanların Muâviye'nin oyunu olduğunu, yerlerini terk etmemeleri gerektiğini söylemiş olsa da Hz. Ali'yi dinlemeyip Irak halkı yerinden ayrılmıştır. Eş'as, Beni Kinde topluluğunu yanına alarak Muâviye ile bir saat boyunca çatışmışlardır. Muâviye tarafı üç fersah gerileyerek Benî Süleym tarafına çekilmiştir. Zilhicce ayına kadar iki taraf küçük gruplar halinde çatışmayı sürdürmüştür. Hz. Ali (r.a) süvari ve piyadeleriyle Eşter'i, Hucr b.Adî'yi, Şebes b. Rib'î et-Temîmî ve pek çok kişiyi mübarezeye çıkarmıştır. Muâviye ise Abdurrahmân b. Hâlid b. Velîd el-Mahzûmî, Ebu'l-A'ver es-Sülemî ve diğer kişileri karşılarına çıkarmıştır.²⁵⁵

Eşter, Muâviye tarafından bir adamla mübarezeye çıkmış ve adamı öldürmüştür. İki taraf Muharrem ayı boyunca çatışmama çağrısında bulunmuş ve elçiler göndermişlerdir. Hz. Ali tarafından gönderilen elçiler, Adî b. Hâtim, Şebes b. Rib'î, Yezîd b. Kays ve Ziyâd b. Hasafe'dir.²⁵⁶ Giden her elçi Muâviye'ye savaş yapmama çağrısında bulunsada Muâviye, Hz. Osman'ın katillerini talep etmede ısrarcı olmuştur.

Hicri 37. yılında Safer ayının girmesi ile Hz. Ali savaşın başladığını karşı tarafa bildirmek için bir grup göndermiştir. Önceden gönderilen elçiler vasıtasıyla sulh bir müddet için sağlanabilmiştir. Savaş için iki tarafında hazırlıkları başlamıştır. Muâviye ile Amr b. el-As askerleri hazırlayıp orduyu düzene sokmuş ve maneviyatlarını güçlendirmeye çalışmışlardır.

²⁵³ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 166.

²⁵⁴ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 166.

²⁵⁵ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 170.

²⁵⁶ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 171.

Sıffîn'de düşmanla karşılaşmadan önce Hz. Ali'nin askerlerine şu tavsiyede bulunumuştur:

“Onlar size saldırmadan onlarla savaşmayın! Allah’a hamd olsun ki, haklılığınıza dair elinizde deliliniz var. Size saldırmaya başlamalarından önce onları terk etmeniz, sizin onlara karşı bir başka delilinizdir. Allah’ın izniyle hezimete uğrarlarsa kaçanı öldürmeyin; size sığınanı vurmayın; yaralıyı öldürmeyin.”²⁵⁷ Hz. Ali, her zaman buna benzer sözleri askerine söylemiştir.

Ayrıca ordusuna şu sözleri de söylemiştir: “Ey Allah’ın kulları! Allah’dan korkun, gözlerinizi sakındırın. Seslerinizi alçaltın, az söz söyleyin. Kendilerinizin her türlü meşakatlere, savaşa, yokluklara, yorgunluklara ve ok atmağa, yakından çarpımalara, atların birbirine girip savaşın en şiddetli anına ve düşmanla göğüs göğüse gelmelere kendinizi alıştırm. Sonra ‘*Ey iman edenler, (savaştan) bir (düşman) topluluğuna çıktığınız vakit sebât edin ve Allah’a ve Onun Rasulüne itaat edin. Birbirinizle çekişmeyin, sonra korku ve zaafa düşersiniz. Rüzgârınız (kesilip) gider. Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.*’²⁵⁸ ayetlerini okuduktan sonra şöyle söylemiş: ‘Allah’ım onlara sabır ihsan et, onlara yardım eyle ve zafere ulaştırarak onlara en büyük ecir ver!’”²⁵⁹

Savaş h.37 yılının Safer ayının ilk Çarşambası başlamıştır. Kûfeli askerlerin başında Eşter, Şamlı askerlerin başında Habib b. Mesleme vardır. Gün boyunca şiddetli muharebe yaparak iki taraf birbirine zayıt vermiştir. İkinci gün Kûfeli askerlerin başına Hâşim b. Utbe çıkarken Şam ordusunun başına Ebu’l-A’ver es-Sülemî’yi çıkmıştır. Atlılar atlılara saldırarak gün boyu çatışmışlardır. Üçüncü gün Ammâr b. Yâsir ile Amr b. el-Âs kıyasıya yarışmıştır. Ammâr atlılarla hamle yaptırırken piyadelerle saldırarak Amr’ı yerinden etmiştir. Aynı gün mübareze için Ziyâd ve ana bir kardeşi Muâviye b. Amr el-Ukaylî çıkmıştır. Birbirlerinin kardeşi olduklarını anlayınca geri çekilince gün bu şekilde sonlanmıştır.

Dördüncü gün mübarezeye Muhammed b. el-Hanefiyye ile Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb çıkmıştır. Hz. Ali mübarezeye oğlunun çıktığını öğrenince Ubeydullahla kendisi mübareze yapmak istemiştir. Ubeydullah, Hz. Ali ile mübareze

²⁵⁷ Radî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 275. Benzer bir rivayet için bk: Minkarî, *Vak’atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 177.

²⁵⁸ Enfâl Suresi, 8/45-46.

²⁵⁹ İbnü’l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/299.

yapmaya gerek olmadığını söyleyerek geri çekilmiştir. Dördüncü gün de bu şekilde bitmiştir.

Beşinci gün mübarezeye Abdullah b. Abbâs ve Velîd b. Ukbe karşı karşıya gelerek şiddetli bir çatışma yaşanmıştır. Her iki taraftan aynı kabileye mensup olanlar birbirleriyle savaşmıştır. Altıncı gün Iraklılardan Kays b. Sa'd, Şamlılardan İbn Zilkila' şiddetli bir şekilde çatışmıştır. Yedinci gün Iraklılardan Eşter en-Nehaî ile Şamlılardan Habib b. Mesleme karşı karşıya gelmiştir. İki tarafta birbirine üstünlük sağlayamamıştır.

Hız. Ali artık topluca hücum etmenin vakti geldiğini düşünmüştür. Hız. Ali savaşa çıktığında bineğine binerken şöyle demiş: *'Bize olan nimet ve büyük ihsanından dolayı Allah'a hamd olsun. Bunu hizmetimize vereni teşbih ve takdis ederiz. Yoksa buna imkân bulamazdık. Muhakkak Rabbimize döneceğiz.'*²⁶⁰ Kibleye dönüp ellerini açarak şöyle dua etmiştir: "Allah'ım, adımlar senin için atıldı. Bedenler senin için yoruldu. Kalpler sana yöneldi. Eller sana açıldı. Gözler sana yöneldi. *'Rabbim kavmimizle aramızda hak ile hükmünü ver. Sen hüküm verenlerin en hayırlısıdır.'*²⁶¹ Allah'ın bereketi üzerine ilerleyin. Ardından Allahu ekber, Allahu ekber, lâ ilâhe illallahu vallahu ekber. Ya Allah, ya Ahad, ya Samed. Ey Muhammed'in Rabbi! Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Kudret ve kuvvet ancak Yüce Allah'tandır. (Hamd âlemlerin Rabbine. Ahiret gününün yegâne sahibi) Sana ibadet eder ve senin yardımını dileriz."²⁶² Allah'ım zalimlerin gücüne karşı bizi koru."²⁶³ Hız. Ali bu duanın dışında da farklı dualar yapmıştır. Hız. Ali güçlü bir kavim olabilmek için geceyi namazla, Kur'an okuyarak ve Allah'tan yardım, sabır dileyerek geçirmelerini istemiştir.

Sabah orduyu teşvik edecek konuşmalar yapmış, onlarla savaş meydanına kadar ilerlemiştir. Adamlarını cihada teşvik ettiği bir konuşması: "Allah, ödülü için yarışmanız amacıyla sizden şükürünü eda etmenizi, otoritesine sizi varis yapmayı, size hayat alanında sınırlı bir süre vermeyi istiyor. Önlüklerin ipini bağlayın, beldeki fazlalıkları katlayın. Azimetle ziyafet bir araya gelmez. Uyku, günün kesin kararlarını ne şiddetli bozuyor! Karanlıklar, niyetlerin hatırlanmasını nasıl da siliyor!

²⁶⁰ Zuhrûf 43/13-14.

²⁶¹ A'râf 7/89.

²⁶² Fâtiha 1/1-4.

²⁶³ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 197.

Allah'ın salâtı ve-pek çok- selamı ümmi Peygamber Efendimiz Muhammed'in, karanlığın kandilleri ve sağlam bağ olan ailesinin üzerine olsun!"²⁶⁴

Hız. Hasan, babası Hız. Alinin yavaş hareket etmesinden endişe duymuştur. Hız. Ali de oğlunun hızlı olmasına üzölmüştür. Sıffın savaşında bir gün Hasan'ın (r.a) savaş için acele ettiğini gördüğünde yaptığı bir konuşması "Bu çocuğu tutun; beni yıkmasın. Onların ölümlüyle Resûlullah'ın (s.a.v) soyunun kesilmemesi için bu ikisini ölümden sakınıyorum."²⁶⁵şeklindedir.

Karşılaşmalar iki tarafın kabileleri arasında devam edegelmiştir. Savaşın ilerleyen günlerinde Hız. Ali, Muâviye'yi kendisiyle mübareze yapmaya davet etmiştir. Muâviye ise kanının yere akacağı korkusuyla geri kaçarak Hız. Ali'nin karşısına çıkamamıştır. Bir rivayette Hız. Ali'nin şöyle seslendiği geçmektedir: 'Ey Müslümanlar! Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır. Kim size saldırırsa siz de ona misliyle saldırın. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah müttakilerle beraberdir.'²⁶⁶ "Ey Muâviye karşıma çık, insanlar ikimiz için öldürölmesin." Bunun üzerine Amr, Muâviye'ye, "Bu fırsatı değerlendir. Üç Arap kahramanını öldürdü. Umarım Allah seni ona karşı muzaffer eder," dedi. Muâviye Amr'a, "Ey Amr! Vallahi öldürölmemi istiyorsun ki benden sonra hilafet sana kalsın, İşine bak, benim gibisi kandırılmaz."²⁶⁷ demiştir. Muâviye, Hız. Ali'nin mübareze teklifine icab etmemesinin altında yatan nedenin hem Hız. Ali'ye karşı yenilmek hem de ölürse hilafet makamına yerleşememek olduğı görölmektedir.

9 Safer Perşembe günü Hız. Ali ordusuna teşvik konuşması yapmıştır: "Gelişmeleri göröyorsunuz. Karşı karşıya kaldığımız durum ortadadır. Onlara saldırdığınızda zırhlıları öne alın ve zırhsız muharipleri geride bırakın. Kalkanlı süvarileri saf halinde düzene sokun. Düzgün kesilmiş bıyık gibi düzgün şekilde vaziyet alın. Bir saatliğine kellelerinizi bize emanet edin. Ortada bir zalim ve mazlum vardır. Hak son sınırına gelip dayanmıştır. Hasımlarımız tekrar bir seferberlik içindedir."²⁶⁸ Hız. Ali orduyu bir sisteme göre yerleştirmiştir.

²⁶⁴ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 266.

²⁶⁵ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 240-241.

²⁶⁶ Bakara 2/194.

²⁶⁷ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 267.

²⁶⁸ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 247.

Hız. Ali ordusuna Şamlıların karşısında nasıl duracakları konusunda savaş taktiğı ve öğıüt vermiştir. Orduyu cihada katılmaya teşvik etmiş ve cihada katılanların ahiretteki durumunu anlatmıştır. Ordunun gerilemesini engellemek için şevklendirmiştir. Ayrıca Hız. Ali yönetici olarak halkın üzerinde hakkı olduğu gibi halkında yönetici üzerinde hakkı olduğunu söylemiştir. Hız. Ali, yönetici ve halk arasındaki bağ ne kadar kuvvetli olursa devlet de o derece güçleneceğini belirtmiştir. Yönetici ve halk birbirinin hakkına riayet ederse devletin refahı artacağını ve uzun ömürlü olacağını ifade etmiştir. Şayet yönetici ve halk birbirine karşı gelirse dinden sapmalar meydana gelip zulmün artacağını söylemiştir. Dinin emir ve yasaklarının yerini nefsin heva ve hevesinin alacağını vurgulamıştır. Bu durumda toplumda iyiler küçük görülmeye kötüler itibar kazanacağını belirtmiştir. Hız. Ali, insanları Allah'a itaat etmeye ve hakikate çağırmıştır.²⁶⁹

Muâviye, savaş süresince de karşı tarafı zayıflatmak için her türlü hileye başvurmaktan çekinmemiştir. Örneğın Hız. Ali'nin süvari komutanı Halid b. Mutemer'e kendisine katıldığı takdirde Irak valiliğini vereceğini vaad etmiştir.²⁷⁰ Halid'de Muâviyenin bu teklifini kabul etmiştir. Muâviye yönetimi ele geçirince onu Irak'a vali olarak atamış fakat Halid oraya gidmeden vefat etmiştir.

Tam bu noktada *Nehcu'l-Belâğa*'da Hız. Ali'nin hiçbir zaman hile ve aldatmaya başvurmadığıyla ilgili kendisini Muaviye'yle kıyasladığı ilginç bir yaklaşım söz konusudur:

“And olsun Allah'a ki Muâviye, benden daha akıllı, benden daha dahî değildir; fakat o gadretmeden, kötü işler işlemededir. Gadrin kötülüğü olmasaydı ben de halkın en dâhisi olurdum. Fakat her gadirde bir zulüm vardır, her zulümde bir küfür mevcuttur. Gadredenin bir bayrağı olur ki kıyamet gününde onunla tanınır, bilinir. And olsun Allah'a ki ben gadirden gaflette değilim. Onların zulmünü onlardan yeğ bilirim; fakat göz yumarım, kimse beni çetin işlerde bile kötülüğe götüremez; direnir, dayanırım.”²⁷¹

Hız. Ali'nin hayatının her anında ahlakiliğı esas alışıyla ilgili benzer bir davranışı yine Sıffın Savaşı'nda savaştan kaçan taraftarlarına amellerinin Allah için

²⁶⁹ Metnin tamamı için bk. Ek8.

²⁷⁰ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/429.

²⁷¹ Radî, *Nehcü 'l-Belâğa*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, 268.

olması gerektiği ve kendilerinin hak üzere olduğunu unutmamaları gerektiğini yine Muâviye ve Amr b. el-Âs üzerinden ifade edilmiştir. İlgili hitap şöyledir:

“Muâviye, onlara yardım veya atıyye vermeden, kaba ve avamdan insanları çağırdığında ona uyuyorlarken, İslâm’ın geride kalanları ve insanların bakiyesi olduğunuz halde sizi destek ya da atıyyenin bir kısmı için davet ettiğimde, yanımdan ayrılmanız ve bana muhalefet etmeniz şaşılacak bir şey değil mi? Emrimden, razı olduğunuz bir rıza ve etrafında toplandığınız bir öfke çıkmıyor. Karşılaşmayı en fazla istediğim şey ölümdür. Size Kitabı öğrettim; delilleri gösterdim; inkâr ettiğiniz şeyleri bellettim; yutamadığınız şeyler için size müsaade ettim. Karşımdaki kör olsaydı fark ederdi ya da uyuyan uyanırdı. Liderleri Muâviye ve eğitimleri Nâbiğa’nın oğlu²⁷² olan topluluk, Allah’ı bilme konusunda ne kadar da câhildir!”²⁷³

Sıffîn’de Iraklıların alameti beyaz kumaştır. Bu kumaşı başlarına ve omuzlarına takmışlardır. Iraklıların şiarı da “Ya Allah, ya Ahad, ya Samed, ya Rabbe Muhammed, Ya Rahmân, ya Rahîm”dir. Iraklıların sancakları, siyah, kırmızı, beyaz, sarı, kahverengidir. Bayrakları da siyah ve kahverengidir. Şamlıların alameti ise sarı bezdir. Onlar da sarı bezi başlarına ve omuzlarına takmışlardır. Şamlıların şiarı ise “Allah’ın gerçek kullarıyız, gerçek. Osman için intikam,”dır.²⁷⁴

Ammâr b. Yâsir muharabenin şiddetli bir gününde öldürülmüştür. Ammâr ölmeden önce çok susadığı için su istemiştir. Bir kadın ona süt içirmiştir. Ammâr sütü içtikten sonra “Cennet mızrakların altındadır.” demiş ve sözlerine şunları eklemiştir: Vallahi bizimle vuruşarak bizi hecer hurmalıklarına kadar geriletseler de yine biz Hak üzere, onlar ise bâtil üzere olduklarını bileceğiz. Ardından saldırmış. İbn Cevn es-Sekûnî ve Ebu’l-Âdiye de ona saldırmıştır. Ebu’l-Âdiye kılıçla vurmuş ve İbn Cevn ise başını kesmiştir.²⁷⁵Başka bir rivayete göre Ammâr’ı Ebu el-Gâziye öldürmüş, başını da İbn Hüveyy es-Seksekî adındaki birisi kesmiştir.²⁷⁶

Perşembe muharebesi denilen bu günde şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Kılıçlar başları kesmiş ve atların ayakları altında cesetler kalmıştır. Ortamda şiddetli sesler yükselmiştir. Bu halde iken Hz. Ali şöyle demiştir: “Lâ havle velâ kuvvete illa

²⁷² Amr b. el-Âs kastedilmiştir.

²⁷³ Radî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 193-194.

²⁷⁴ Minkarî, *Vak’atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 282.

²⁷⁵ Minkarî, *Vak’atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 290-291.

²⁷⁶ İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/314.

billah. Yardımını dilenecek olan yalnız Allah'tır.” Öğle vakti de şöyle demiştir: “Allah'ım, bizimle kavmimiz arasında hükmünü ver. Sen hüküm verenlerin en hayırlısıdır.”²⁷⁷ Hz. Ali de kılıcıyla gece boyunca dolaşmış ve ortamın sakinleşmesi gecenin sonunu bulmuştur. Huzeyme b. Sâbit ve Arapların büyüklerinin bu gecede öldürüldüğü söylenmektedir.

Amr b. el-Âs iki tarafında kıyasıya çarpıştığı biz zamanda elinde bayrakla saldırmıştır. Amr b. el-Âs'ı gören Hz. Ali ona kılıç çekmesiyle Amr yere düşmüştür. Amr yere düşünce ayağıyla kendini koruduğu esnada avret yeri açılınca Hz. Ali yüzünü çevirmiştir. Amr b. el-Âs'ın avret yerinin açılmasıyla Hz. Ali'nin elinden kurtulmuştur. Hz. Ali'nin, Amr b. el-Âs hakkında yaptığı bir konuşma:

“Nâbîğa'nın oğluna hayret! O, Şamlıların benim mizahçı ve oyuna dalmış bir insan olduğumu, insanlarla dalga geçtiğimi sanmalarını sağlıyor. Kuşkusuz o batılı söylemiş; günahkâr olarak konuşmuştur. Bilmiş olun ki, sözün kötüsü yalandır. O, konuştuğunda yalan söyler; söz verdiğinde sözünde durmaz; istediğinde ısrar eder; kendisinden istendiğinde ise cimri davranır. Ahde ihanet eder; akrabalık ilişkisini keser. Savaşta bulunursa, kılıçlar alacaklarını almayıncaya kadar, en fazla engelleyen ve emreden kendisidir. Böyle olduğunda ise en büyük hilesi, hasmına ayıp vereni bağışlamasıdır. Allah'a yemin olsun ki, ölümü hatırlamak beni oyundan, ahireti unutmaya ise onu hakkı söylemekten alıkoyuyor. O Muâviye'ye, kendisine bir atıyye vermesini ve dini terk etme pahasına küçük bir bağışta bulunmasını şart koşmadan biat etmemiştir.”²⁷⁸

Muâviye, barış yapmak için kardeşi Utbe b. Ebî Süfyân'ı, Eş'as b. Kays'a göndermiştir. Eş'as b. Kays, Irak ahalisi arasında söz sahibi olduğu gerekçesiyle Utbe onunla görüşmüştür. Utbe'nin barış çağrısına Eş'as, Muaviye bu konuda isterse Hz. Ali ile görüşebileceğini, kendisinin savaşı sonlandıracak bir yetkisinin bulunmadığını söylemiştir. Muâviye, Eş'as b. Kays'tan istediğini elde edemeyince Irak ahalisi içinde önemli bir yere sahip olan Abdullah b. Abbâs'a mektup göndermiştir.²⁷⁹ Abdullah b. Abbâs gelen mektubu Hz. Ali'ye duyurmuştur.

²⁷⁷ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 308.

²⁷⁸ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 89-90.

²⁷⁹ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 345-346.

Abdullah b. Abbâs, Muaviye'ye cevap mahiyetinde bir mektup yazmıştır. Muâviye ile Abdullah b. Abbâs arasında mektuplaşma bir süre devam etmiştir.

Muâviye, Mervân b. el-Hakem'den, Eşter ile çarpışmasını istemiştir. Mervân ise bu işte yanında olamayacağını söylemiştir. Mervân'dan olumsuz cevap alan Muâviye bu defa Amr b. El-Âs ile Eşter'i karşı karşıya getirmeyi başarmıştır. Fakat bu çarpışmadan Muâviye istediği sonucu alamamıştır. Hz. Ali ile Büsr b. Ertât mübareze yapmıştır. Çatışma esnasında yere düşen Büsr'ün avret yerinin açılmasıyla Hz. Ali onu serbest bırakmıştır. Muâviye, Hz. Ali ile mübareze etmeye cesaret edemediği için onun karşısına farklı adamlarını çıkarmış ve hepsinde de hezimete uğramıştır. Şamlılar Hz. Ali'nin karşısına çıkmaktan çekinir hale gelmiştir.

Muâviye savaşın giderek şiddetlenmesi ve orduda kayıplarının artması ile Hz. Ali'ye mektup yazarak durumu anlatmış ve Şam'ın kendisine verilmesini talep etmiştir. Hz. Ali, savaşmaktan vazgeçmeyeceğini ve Şam'ı bir kez daha kendisine veremeyeceğini belirtmiştir.²⁸⁰

Hz. Ali, 10 Rebiülevvel 37 tarihinde, başka bir rivayete göre de 10 Safer Salı günü henüz gün aydınlanmadan sabah namazını kıldırmıştır.²⁸¹ Irak ordusu ve sancakları altındaki birliklerle Şam ordusuna saldırıya geçmiştir. Şamlılarda saldırıya karşı saldırıda bulunmuştur. Her iki tarafta çok zayıat vermiş fakat Şamlıların zayıatı daha çok olmuştur. Savaş yapmaktan usanılmıştır. Eşter orduyu savaşmaya teşvik edecek konuşma yapmış ve Şam ordusuna saldırıya geçmiştir.²⁸²

Herîr Gecesi (Cuma gecesi), bir önceki gün ve gecelere benzemeden şiddetlenerek artmıştır. İki taraf taşlarla, oklarlar, demir çubuklarla birbirlerine saldırdıkları için etrafa korkutucu sesler yayılmıştır. Sabah namazından gece yarısına kadar savaşmaya devam etmişlerdir. Hz. Ali ölümüne biat almıştır. Savaşın şiddetini anlatan kişi şu sözleri nakletmiştir: “Üç gün üç gece savaştık. Çok kişi öldü. Oklar bitti. Kılıçlarımıza sarıldık. Gece yarısına kadar kılıçlarla çarpıştık. Daha sonra birbirimizle boğuşmaya başladık. Kılıçlarımız orağa dönmüştü. Sadece boğuşma sesleri duyuluyordu. Daha sonra birbirimize taş ve toprak atmaya ve birbirimizi ısırmağa başladık. Cuma günü sabah oluncaya kadar bu böyle devam etti. Güneş

²⁸⁰ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 397-398.

²⁸¹ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 400.

²⁸² Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 401.

yükselince savaşın tozundan başka bir şey görülmüyordu. Bayraklar ve sancaklar yere düşmüş, ordular bitkindi. Kollar kalkmıyordu, boğazlar kurumuştur.”²⁸³

Eşter sağ ve sol kanada sürekli gidip gelip talimat vermiştir. Şiddetli çarpışmadan namazlarını bile kılamamışlardır. Etrafı toz bulutu kaplamıştır. Hz. Ali merkezde, sol kanadı İbn Abbâs, sağ kanadı ise Eşter komuta etmiştir. Herîr gecesini olarak adlandırılan ve bir gün süren bu muharebede 70.000’e yakın ölü sayısı olmuştur. Muharebe kısa bir aradan sonra gecenin ikinci kısmında tekrar başlayıp ertesi gün kuşluk vaktine kadar devam etmiştir. Eşter kendi komutasındaki birliklere, “Bir mızrak boyu ilerleyin,”²⁸⁴ emrini vermiştir. Bu emirden sonra, “Bir yay boyu kadar ilerleyin,”²⁸⁵ demiştir. Ordu ilerlemekten yorulunca onları şevklendirecek konuşma yapmıştır. Onun konuşmasıyla ordu zafere ulaşmak için savaşımaya devam etmiştir. Eşter, Şamlıları karargâhın olduğu yere kadar şiddetli bir şekilde savaşarak ilerlemiştir. Sancağı taşıyan adam öldürülmüştür. Hz. Ali zaferin kendilerinde olduğunu anlayınca destek için Eşter’e asker göndermiştir. Hz. Ali ordusuna bir konuşma yapmıştır. Sabah vakti onları Allah’a havale ederek harekete geçeceğini söylemiştir.

Hz. Ali’nin herîr günü yaptığı duası şudur:

“Ya Allah, ya Rahmân, (ya Rahîm), ya Vâhid, (ya Ahad), ya Samed, ya Allah, ya ilâhe Muhammed! Allah’ım adımlar senin için atıldı. Kalpler sana yöneldi, eller sana açıldı. Boyunlar sana doğru uzatıldı. Gözler sana açıldı. Talepler sana arz edildi. Allah’ım Peygamberimiz’in (s.a.v) yokluğunu, düşmanlarımızın çokluğunu ve arzularımızın faklı farklı oluşunu sana arz ediyoruz. ‘Allah’ım, kavmimizle aramızda hak ile hükmünü ver. Sen hüküm verenlerin en hayırlısıdır.’²⁸⁶ Allah’ın bereketiyle yürüyüye geçin,” demiş ve ardından, ‘La ilâhe illâllâhu vellâhu ekber’ diyerek haykırmıştır.²⁸⁷

3. Savaşın Sona Ermesi ve Tahkimnâme

Amr b. el-Âs, Iraklıların üzerlerine gelmeye devam ettiği ve kendilerinin yenilmiş olduklarını hissedince Muâviye’ye şunu söylemiştir: “Sana bir hususu

²⁸³ Sallabî, *Hz. Ali*, çev. Şerafettin Şenaslan, 532.

²⁸⁴ Minkarî, *Vak’atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 402. İbnü’l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/320.

²⁸⁵ Minkarî, *Vak’atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 403.

²⁸⁶ A’râf, 7/89.

²⁸⁷ Minkarî, *Vak’atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 404-405.

hatırlatmamı ister misin ki o bizim aramızı birleştirsın, onları da ikiye bölsün ve aralarına tefrika soksun?” Muaviye: “Evet, isterim, nedir bu?” diye sormuştur. Amr: “Kur’an sayfelerini havaya kaldıralım ve onları Kur’an’ın hükümlerine davet ederek aramızda bu hükümlerin hakem olmasını talep edelim. Şayet onların bir kısmı bu hileye kanmaz da bu hükmü kabul etmezse onların bir kısmı buna yanaşmak isteyecek ve Kur’an hükmüne boyun eğmeyi kabul edecektir. Böylelikle aralarına tefrika girmiş olacak. Onlar Kur’an hükümlerine müracaat etmeyi kabul ederlerse biz bir müddet savaşmaktan nefes almış oluruz.” diyerek cevap vermiştir.²⁸⁸

Herîr günün sabahı Muâviye’nin isteği üzerine mızrakların ucuna Mushafı bağlamışlardır. İlk takılan mushaf beş mızrak üzerine takılan Dımaşk’ın mushafıdır. Yanlarında bulunan Mushafları mızrak ucuna takıp yola koyulmuşlardır.²⁸⁹ Ebu’l-Aver es-Sülemî beyaz bir atın üzerinde, Mushaf başının üzerinde taşıyarak gelmiş ve şöyle demiştir: “Ey Irak ehli! Allah’ın kitabı sizinle aramızda hakemdir.”²⁹⁰ ‘Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmedin mi? Aralarında hüküm vermesi için Allah’ın kitabına davet ediyorlar. Sonra onlardan bir grup yüzlerini çevirip ayrılıyorlar,’²⁹¹ ayeti okunmuştur. Iraklılardan bazı kişiler bu işin içinde hile ve tuzak olduğunu, onlara inanmamak gerektiğini söylemiştir.

Irak halkı mushafı hakem tayin ettiklerini işitince Hz. Ali’ye giderek, “Muâviye hakkı teslim etti ve seni Allah’ın kitabına davet etti. Onun davetini kabul et.”²⁹² demişlerdir. Hz. Ali onlara şöyle söylemiştir: “Vallahi bu Kur’an sayfelerini sırf sizi aldatmak ve size tuzak kurmak için havaya kaldırmıştır.”²⁹³

Mis’ar b. Fedekî, Zeyd b. Husayn ve Kurrâ’dan²⁹⁴ oluşan bir grup Hz. Ali’nin yanına gelerek tahkimi kabul etmediği takdirde Hz. Osman’ı öldürdükleri gibi kendisini de öldüreceklerini söylemişlerdir. Herîr gecesinin sabahında Eşter’in Muâviye’ye karşı üstünlük elde etmesi yakınken bu Harici olarak adlandırılan grubun isteğiyle Eşter geri çağırılmıştır. Eşter fethi gerçekleştirmesine az kaldığı gerekçesi ile geri dönmemiştir. Asi grup tarafından Hz. Ali sıkıştırılmaya

²⁸⁸ İbnü’l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/321.

²⁸⁹ Dîneverî, *el- Ahbâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 241.

²⁹⁰ Minkarî, *Vak’atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 408.

²⁹¹ Âl-i İmrân 3/23.

²⁹² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 168.

²⁹³ İbnü’l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/321.

²⁹⁴ Minkarî, *Vak’atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 416.

başlanmıştır. Eşter gelmediği takdirde Hz. Ali'yi azledeceklerini söylemişlerdir. Fitnenin çıkmasıyla Hz. Ali adamını göndererek Eşter'in savaştan dönmesini emretmiştir. Eşter geri dönerek asilerle konuşup ikna etmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Eşter ile asiler arasında tartışma çıkınca Hz. Ali araya girerek onları susturmuştur. Böylece Muâviye istediğini almış ve ateşkes sağlanmıştır. Savaş yaklaşık 77 gün sürmüştür.

Hz. Ali tarafında 'Allah'ın kitabının hakem' olması sözü üzerinde ihtilaflar yaşanmıştır. Adî b. Hâtim'in de içinde bulunduğu bir grup savaşın sürdürülmesini istemiştir. Eş'as b. Kays ise savaşın durdurulması fikrini öne sürmüştür. Savaşmayı ön planda tutan Eşter bu durumda sessiz kalmayı tercih etmiştir. Kabile liderleri de görüşlerini bildirmiştir. Adamları tahkim hususunda Hz. Ali'ye karşı çıkınca yaptığı konuşması şöyledir: "Ey insanlar! Savaş sizi bitkin düşürünceye kadar işim, sizinle sevdiğim şeylerine devam etti. Allah'a yemin olsun ki, savaş sizden aldı da, terk etti de... Fakat o, düşmanınız için daha çok bitkin düşürücüdür. Dün emreden idim; bugün emir alan oldum. Dün yasaklayan idim, bugün yasaklanan oldum. Hayatta kalmaktan hoşlandınız. O halde sizi hoşlanmadığınız bir şeye yöneltmeyeceğim."²⁹⁵

Tahkim hakkında yaptığı bir konuşma, "Biz insanları değil, Kur'ân'ı hakem tayin ettik. Kur'ân, iki kapak arasında satırlar halinde yazılıdır. O, herhangi bir dili konuşmaz; ona bir tercüman gerekir; onun hakkında insanlar konuşur. Topluluk bizi, aramızda Kur'ân'ı hakem olarak kabul etmeye dâvet edince, Yüce Allah'ın Kitab'ından yüz çeviren grup olamazdık. Münezzeh olan Allah, *'Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve Resûle götürün.'*"²⁹⁶ buyurmuştur. Allah'a götürülmesi, O'nun Kitab'ıyla hükmetmemiz; Resûle götürülmesi, onun sünnetine uymamızdır. Allah'ın Kitab'ında doğrulukla hükmedilirse, biz ona insanların en layığıyız; Resûlullah'ın (s.a.v) sünnetiyle hükmedilirse biz buna da onlardan evlayız. "Neden seninle onların arasında tahkim için belirlenmiş bir zaman kabul ettin?" sözünüze gelince, bunu câhil olan ortaya çıksın ve âlim olan ihtiyatlı davransın diye yaptım."²⁹⁷ Hz. Ali, Allah'ın yanında insanların batılı terk edip hakka yönelen

²⁹⁵ Radî, *Nehcû'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 241.

²⁹⁶ Nisâ 4/59.

²⁹⁷ Radî, *Nehcû'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 138-139.

kimsenin olduğunu söylemiştir. Hz. Ali, insanları kendisine isyan eden toplulukla savaşmaya çağırmış fakat insanların kendi yanında olmamasından da yakınmıştır.

Hz. Ali'nin Kur'an'ın hakemliğini kabul ettiğini Iraklılar aralarında yaymışlardır. Hz. Ali, Muâviye ve Amr b. el-Âs arasında mektuplar gidip gelmiştir. Eş'as b. Kays, Muâviye'ye giderek Mushafları mızraklara asarak ne istediklerini sormuştur. Muâviye de iki tarafta Allah'ın hükmüne dönmesini istediğini, iki tarafın bir hakem seçmesini söylemiştir. Seçilen bu hakemler aralarında Allah'ın kitabına göre hükmetleri neticesinde üzerinde ittifak edeceklerini belirtmiştir. Eş'as, Muâviye ile aralarında geçen konuşmayı Hz. Ali'ye anlatmıştır.

İki tarafın kurrâsı bir araya gelerek Kur'an'ın hükmü ile hareket edileceği üzerine ittifak etmişlerdir. Şamlılar kendi hakemleri olarak Müslüman Arapların siyasi dehâsı²⁹⁸ ünvanına sahip olan Amr b. el-Âsı tayin ederken Hâricî Kurrâ ise Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi hakem tayin etmiştir.²⁹⁹ Hz. Ali ise Ebû Mûsâ el-Eş'arî kendisinden ayrıldığı için onun hakem olmasını istememiştir. Onun yerine İbn Abbas'ı tayin etmek istemiştir. Hz. Ali, Abdullah b. el-Abbâs'ı kabul ettiremeyince Eşter'i hakem tayin etmek istemiştir. Asiler Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den başkasını hakem kabul etmeyeceklerini söyleyerek isteklerini zorla kabul ettirmişlerdir.

Ebû Mûsa savaşa katılmadığı için bir adamla haber gönderip çağırtmışlardır. Ahnef b. Kays, Ebû Mûsa'nın, Amr b. el-Âs karşısında masum kalacağını, onlara karşı koyamacağını söylemiştir. Ama asiler Ebû Mûsa'dan başka kimseyi hakem kabul etmemekte ısrar etmişlerdir.

Iraklılar ve Şamlılar arasında tahkim vesikası ile ilgili ihtilafların giderilmesi üzerine 37. yılın Safer ayının 17. Çarşamba günü (31 Temmuz 657) tahkim vesikası hazırlanmıştır.³⁰⁰

Tahkim vesikasında, insanlar Kur'an'a başından sonuna kadar uymakla sorumludur. Kur'an'da bulunmayan konular sünnete sorulacaktır. Her iki tarafta halkın sorunlarını çözmeye çalışırken onları hoşnut edecek, emniyette tutacaklardır. Her iki tarafta bu anlaşmaya bağlı kalacak ve emniyeti sağlayacaktır. Ümmet

²⁹⁸ Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, 1/278.

²⁹⁹ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 423-424. İbnü'l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/324.

³⁰⁰ İbnü'l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/327. Tahkim sözleşmesi metni için bk. Ek.9

arasında ayrılığa sebep olacak bir karar alınmayacaktır. Bu anlaşmaya karşı hareket eden kimselere karşı Allah'ın yardımı umulur mahiyetinde kararlar yer almıştır.

Bu tahkim vesikasına Hz. Ali tarafından, Eş'as b. Kays, Abdullah b. Abbâs, Sa'id b. Kays el-Hemedânî, Hicr b. el-Kindî, Abdullah b. et-Tufeyl b. el-Âmirî, Abdullah b. Mahl el-Acelî, Vekâ b. Sümei el-Becelî, Ukbe b. Zeydel-Ensârî, Yezîd b. Huceyye et-Teymî, Mâlik b. Evs er-Rehâ şahitlik etmiştir. Muâviye tarafından Ebü'l-A'ver es-Sülemî, Habîb b. Mesleme el-Fihri, el-Muharik b. el-Hâris ez-Zebîdî, Alkabe b. Yezîd el-Hadramî, Sübey' b. Yezîd el-Hadramî, Zemil b. Amr el-Uzri, Yezîd b. el-Harr el-Absî, Hamza b. Mâlik el-Hemedânî, Abdurrahmân b. Hâlid b. el-Velîd, Utbe b. Ebî Süfyân şahitlik etmiştir.³⁰¹ Eş'as b. Kays metni iki taraf arasında okumuştur. Bu esnada insanlar ölümlerini defnetmiştir.³⁰²

Hz. Ali'nin tahkimden sonra yaptığı bir konuşması şöyledir:

“Zaman, ağır durum ve büyük olay getirirse de Allah'a hamd ederim. Allah'tan başka ilâh olmadığına, sadece O'nun ortağı bulunmadığına, onunla beraber başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in (s.a.v) O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederim. Şefkatli, âlim ve tecrübeli nasihatçiye isyan etmek şaşkınlık doğurur; arkasından da pişmanlık gelir. Tahkim konusunda talebimi emretmiş; sizin için gizli görüşümü elemişim. Keşke Kasîr'in sözü dinlenseydi! Beni kaba muhalifler ve söz dinlemeyen isyankârlar gibi reddettiniz. Öyle ki nasihat eden kendi nasihatinden şüphe duydu. Çakmak çakışını kısıtı. Ben ve siz Hevâzin'in kardeşinin dediği gibi olduk:

“Mün'aricü'l-Livâ'da size emrimi verdim...

Nasihatın doğruluğunu ancak ertesi gün anladınız.”³⁰³

Tahkimnameyi duyan kabileler olumlu ve olumsuz yorum yapmışlardır. İki hakem Irakla Şam arasında bir bölge olan Dûmetü'l-Cendel'de buluşmak üzere anlaşmışlardır. Hz. Ali ve Muâviye ordularıyla Sıffin'den ayrılmışlardır. Bu dönemde ilk defa Haricîler hakem olayına karşı çıkmıştır. Bulundukları gruptan ayrılıp çöle doğru gitmişlerdir ve insanlara düşman gibi bakmaya başlamışlardır. Hz. Ali, Nuheyle'yi geçip Kûfe'ye doğru ilerlerken yaşlı bir adama denk gelmiştir. Yaşlı

³⁰¹ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, 443. Benzer bir başka rivayet için bk: Sallabî, *Hz. Ali*, çev. Şerafettin Şenaslan, 569.

³⁰² İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/446.

³⁰³ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 64.

adama tahkim olayını sormuştur. Adam bu duruma sevinen kimseler sana düşman olanlardır. Üzülen kişilerde senin iyiliğini isteyen kimselerdir mahiyetinde sözler söylemiştir.³⁰⁴

Hiz. Ali yolda karşılaştığı kişilere tahkim olayı hakkında düşüncelerini sormuştur. Hasan ve Hüseyin'in başına bir şey gelir düşüncesiyle tekrar savaşmadığını, gerekirse de savaşacağını söylemiştir. Hiz. Ali, birkaç kişiden oluşan bir kabristandan geçerken dua etmiştir. Sıfında yakınlarını kaybeden insanların seslerini duyunca onlara da dua etmiştir. Kûfe'ye ulaşınca kadar Allah'ı anarak gitmiştir.

Hiz. Ali, Şamlılardan düşen esirleri serbest bırakmış, yaralıların öldürölmesini yasaklamış ve kaçanların takip edilmemesini emretmiştir. Muâviye Iraklılardan esir düşenleri öldürmeyi düşünürken Hiz. Ali tarafından esirlerin serbest bırakıldığını görünce Muâviye de serbest bırakmıştır.

4.Hakem Olayı

Hiz. Ali, Dûmetü'l-Cendel'e Ebû Mûsa ile adamlarını göndermiştir. Muâviye de Amr b. al-Âs'ı adamları ile göndermiştir. Hicri 37 yılının Ramazan ayında iki tarafta Dûmetü'l-Cendel'de buluşmuştur.³⁰⁵ Ebû Mûsa el-Eş'arî, Amr b. el-Âs ile görüşmeye gitmeden önce Şüreyh b. Hânî, Ahnef b. Kays tavsiyede bulunmuştur. Muâviye hilafeti ele geçirirse Şam için iyi ama Irak halkı için hayırlı olmayacaktır. Hiz. Ali halife seçilirse hem Irak halkı hem de Şam halkı bu durumdan zarar görmeyeceğini söylemişlerdir. Kendisini başköşeye oturmaya davet ederse oturmamasını istemişlerdir. Muâviye de Amr'a tavsiyede bulunarak görüşme gününe hazırlamıştır. Her iki tarafta 400 kişiyi yanlarında göndermiştir.

Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr, Muğire b. Şube, Abdurrahman b. Haris b. Hişam el-Mahzumî, Abdurrahman b. Abdi Yağus ez-Zührî, Ebu Cehm b. Huzeyfe gibi önemli şahıslarda yanlarında bulunmuştur. Sa'd b. Ebi Vakkas'ın Dûmetü'l-Cendel'e gidip gitmediği hakkında kesin bir rivayet yoktur.³⁰⁶

Amr b. el-Âs ve Ebû Mûsa el-Eş'arî, Dûmetü'l-Cendel'de buluşmuşlardır. Amr, Ebû Mûsa'yı ayakta karşılayarak elini sıkmış ve onu başköşeye oturtmuştur.

³⁰⁴ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 450.

³⁰⁵ Sallabî, *Hiz. Ali*, çev. Şerafettin Şenaslan, 551.

³⁰⁶ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/453.

Amr sözü sürekli Ebû Mûsa'ya vererek saygı gösteriyormuş gibi yapıp kendini sempatik göstermeye çalışmıştır. Amr, tazim ve hürmette eksiklik göstermemiş adeta Ebû Mûsa'yı halka konuşmaları ilk güne hazırlamıştır. Halk karşısında da ilk söz hakkını Ebû Mûsa alacaktır. Hakemler Hz. Osman'ın katli meselesi üzerinde konuşmaya başlamışlardır. Görüşmeleri günler boyunca sürmüştür. Amr, Ebû Mûsa'nın kimi halife seçeceğini öğrenmeye çalışmıştır. Amr halifenin Muâviye olmasını isteyince Ebû Mûsa onun bu teklifini kabul etmemiştir. Amr iki halifeyi de azledip Abdullah b. Ömer'i seçebileceklerini söylemiş ve o gün Abdullah b. Ömer üzerine görüşleri birleşerek ayrılmışlardır.³⁰⁷

Abdullah b. Ömer üzerinde anlaştıkları rivayet üzerine olay şu şekilde geçmiştir: Ebû Mûsa halka konuşmasında, Allah'a hamd ve sena da bulunduktan sonra dedi ki: "Ey insanlar! İnsanlara en hayırlı olan kendi nefsinde iyi olandır. Ben başkasına iyiliğim dokunsun diye dinimi yok edemem. Bu fitne Arapları yiyip bitirdi. Ben ve Amr, Ali ile Muâviye'yi bulundukları pozisyondan almayı ve yerlerine Abdullah b. Ömer'i tayin etmeyi uygun gördük. Çünkü o bu savaşa ne eliyle ne de diliyle karıştı." Sonra Amr kalktı şöyle dedi: "Ey insanlar! Ebû Mûsa Müslümanların büyüğü, Irak ehlinin hakemi ve dini dünyaya değişmeyen bir kimsedir. O, Ali'yi görevinden almıştır. Ben de Muâviye'yi yerinde tutuyorum." Ebû Mûsa: "Sen ne yapıyorsun?"³⁰⁸ diye karşılık vermiş ve aralarında münakaşa etmişler. Bu olay üzerine iki taraf birbirinden ayrılmıştır.

Halife seçimini şûraya bırakacaklarına dair bir araya gelen taraflar, halkın huzuruna çıkmıştır. İlk konuşmasını yapmak üzere Ebû Mûsa halka Allah'a hamd ü senâ ettikten sonra Amr'la birlikte aldıkları kararda ittifak ettiklerini bildirmiştir. Amr onu doğrulamıştır. Bu esnada İbn Abbâs konuşmayı ilk sen yapma diye Ebû Mûsa'yı ikaz etmiştir. Ebû Mûsa konuşmasına ara vermeden Ali ve Muâviye'yi azletmeyi ve halife seçilmesi görevini şûraya bırakacaklarını bildirmiştir. Devamında Ebû Mûsa, Ali ve Muâviye'yi azlettiğini ve yeni seçilecek halifeyi şûra kararına bıraktığını söyleyip yerine geçmiştir. Amr b. el-Âs yerinden kalkarak Allah'a hamd ü senada bulunup konuşmasına başlamıştır. Ebû Mûsa, kendi adamını azletti ben de

³⁰⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 190.

³⁰⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 192.

onun adamını azlediyorum ve yerine adamım Muâviye’yi halife seçiyorum demiştir. Ebû Mûsa ile Amr arasında sözünde durmadığı gerekçesiyle tartışma yaşanmıştır.

Başka bir rivayette, Ebû Mûsa ve Amr b. el-Âs’ın ittifak ettiği hal üzere Ebû Mûsa ayağa kalkıp yüzüğünü parmağından çıkarıp şöyle demiştir: “Ey Müslümanlar, şu yüzüğü parmağımdan nasıl çıkarıyorsam Ali’yi ve Muâviye’yi hilafetten çıkardım ve hilafeti müslümanların kendilerine bıraktım. Kimi dilerlerse halife dikerler, deyip oturmuştur. Amr b. el-Âs da kalkıp şöyle demiştir: “Müslümanlar, siz şahid olun ki bu yüzüğü parmağımdan çıkardığım gibi Hz. Ali’yi de hilafetten çıkardım ve yüzüğü parmağına takıp, bu yüzüğü parmağıma takdığım gibi Muâviye’yi öylece halife diktim.”³⁰⁹ demiştir. Ardından Amr b. el-Âs ve Ebû Mûsa arasında tartışma yaşanmıştır. Bu durumda kaybeden Hz. Ali gibi görünse de Muâviye, hilafet makamında olmadığı için azledilmesi mümkün değildir.³¹⁰

İki hakem hakkında Hz. Ali’nin yaptığı bir konuşma, “Topluluğunuzun görüşü, iki adam seçmek üzere birleşti; onlara Kur’ân’ın yanında ikamet etmelerini, onun sınırlarını tecavüz etmemelerini, dillerinin onunla olmasını ve kalplerinin ona uymasını şart koştuk. Fakat onlar, Kur’ân’dan saptılar; gördükleri halde hakkı terk ettiler. Adaletsizlik, arzuları; eğrilik ise huyları oldu. Kararlarında adil olmaları ve hak ile amel etmeleri için onlara verdiğimiz istisnamız, kötü görüşlerini ve kararlarındaki adaletsizliği geçti. Doğru yola muhalefet ederlerse ve bilinmeyen ters bir hüküm getirirlerse nefislerimiz için güven, elimizdedir.”³¹¹

İki hakem’in durumu ve Şamlıların yerilmesi hususunda yaptığı bir konuşma şöyledir: “Bilmiş olun ki, kendileri için sevdiklerinden topluluğun en yakınını seçtiler; siz ise kendiniz için hoşlanmadıklarınızdan topluluğun en yakınını seçtiniz. Abdullah b. Kays’ı seçmenize gelince, dün “O, bir fitnedir. Yaylarınızın kışlarını parçalayın ve kılıçlarınızı kınlarına sokun!” diyordu. Eğer doğru söylüyor idiyse zorlanmadığı halde (hakem olarak çağrıldığında) geldiği için hata etmiştir. Eğer yalan söylediyse, töhmet altına girer. ‘Amr b. el-Âs’ın göğsünü Abdullah b. el-Abbas ile itin. Günlerin geniş vakitlerinde hazırlık yapın. İslâm’ın sınırlarını ihata

³⁰⁹ Taberî, *Tarihi Taberî Tercemesi*, 3/201-202.

³¹⁰ Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, 1/278.

³¹¹ Radî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 192.

edin. Memleketlerinize akınlar olduğunu ve elinizdekilere atış yapıldığını görmüyor musunuz?”³¹²

Muâviye, Ebû Mûsa’ya mektup yazarak isterse yanında kalabileceğini söylemiştir. Ebû Mûsa onun teklifini kabul etmemiş ve mektubuna verdiği cevap Hz. Ali’nin gönlünü ferahlatmıştır. Bunun üzerine Hz. Ali, Ebû Mûsa’yı yanına çağırması ve Allah’tan af dilemesini istemiştir. Ebû Mûsa Mekke’ye gidip hayatını orada idame ettirmiştir.

Muâviye, Amr b. el-Âs’ı söz verdiği üzere Mısır’a atamıştır. Amr b.el-Âs, Mısır’ın yönetimini ele alabilmek için Muhammed b. Ebu Bekir’in oğlu ile mücadele etmiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere Hz. Ali, Mısır’a ilk olarak atadığı valisi Kays b. Sa’d’ı azletmiş onun yerine Muhammed b. Ebu Bekir’i atamıştır. Hz. Ali, Kays’ı azletmiş olmanın üzüntüsünü yaşamıştır. Çünkü Kay b. Sa’d, Amr b. el-Âs’ın üstesinden gelebilecek güce sahiptir. Muhammed b. Ebu Bekir ise Amr ile yarışabilecek kuvvete sahip değildir.

Muhammed b. Ebu Bekir, Sıffin savaşına kadar Mısır’ı yönetmiştir. Muaviye’nin, Iraklılarla Osman’ın kanını talep için savaşacağı haberi Mısır’a yayılınca halk Muhammed b. Ebu Bekir’e isyan etmiştir. H. 37 yılında Muhammed b. Ebu Bekir, Mısır da vali iken ona halka nasıl davranması gerektiğiyle ilgili mektup yazmıştır. Hz. Ali, mektubunda Muhammed b. Ebu Bekir’e halka adaletli davranmayı, yumuşak huylu olmayı tavsiye etmiştir. Müttakilerin dünya ve ahiretteki durumu anlatmıştır. Ölüme hazırlanmayı, nefse uymamayı söylemiştir. Dini değerler üzerinde durmuştur.³¹³

Mısır’a, Muhammed b. Ebu Bekir’den önce vali olarak Eşter atanmıştır fakat yolda giderken vefat etmiştir.³¹⁴ Eşter, Muhammed b. Ebu Bekir’in vefatından sonra vali olarak atanmış yolda giderken öldüğü de söylenmiştir. Eşter’i Mısır’a vali tayin ederken Mısırlılara gönderilen mektup şöyledir: “Size, korku günlerinde uyumayan, ürküntü zamanlarında düşmanlardan çekinmeyen, günahkârlara karşı ateşin yakmasından daha şiddetli olan Allah’ın kullarından bir kulu gönderdim. O, Mezhic’in kardeşi Mâlik b. el-Hâris’tir. Onu dinleyin ve hakka uygun olan konularda

³¹² Radî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 264-265.

³¹³ Mektup için bk. Ek10.

³¹⁴ İbnü’l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/280.

emrine itaat edin. O, ağız körelmemiş ve hedefi ıskalamayan Allah'ın kılıçlarından bir kılıçtır. Kaçmanızı emrederse kaçın; yerinizde kalmanızı emrederse kalın. O, benim emrim olmadan saldırmaz, geri çekilmez, geciktirmez ve öne almaz. Ona ihtiyacım olduğu halde, size nasihat etmesi için ve düşmanınıza karşı direnmedeki şiddetinden dolayı kendisini göndermeyi tercih ettim.”³¹⁵ Başka bir rivayete göre Eşter'in yolda ikram edilen baldan yiyerek zehirlenip ölmesi üzerine haber Muâviye ve Hz. Ali'ye ulaştırılmıştır. Bu haber üzerine Muâviye mescide çıkarak halka hitapta bulunmuştur: “...Biliniz ki Ali'nin iki sağ kolu vardı. Birisi Sıffin'de öldürüldü (bununla Ammâr b. Yâsir'i kastediyordu), diğer kolu da bugün kesilmiş bulunuyor.”³¹⁶ (Bu diğer kol ile Eşter'i kastedmiştir. Hz. Ali ise Eşter'in ölümüyle burukluk hissetmiştir.

Mâlik el-Eşter, vali olarak atandığında onunla Mısırlılara gönderdiği bir mektup: “Allah'a yemin olsun ki, bütün yeryüzünü doldurmuş olsalardı ve onlarla tek başıma karşılaşmış olsaydım, ne aldırır ne de yalnızlık hissederdim! Ben, onların üzerinde bulundukları dalâletten ve benim üzerinde olduğum doğru yoldan, kendimden basiret ve Rabbinden yakîn üzereydim. Allah'la karşılaşmanın özlemini çekiyor; sevabının güzelini ümit ederek bekliyordum. Fakat bu ümmetin işinin başına, beyinsizlerinin ve günahkârlarının gelmesinden dolayı üzgünüm. Allah'ın malını elden ele geçen bir mal, Allah'ın kullarını köle, salih insanları savaşılan kişiler ve fasıkları taraftar haline getirdiler. Onlardan aranızda haram olanı içen, İslâm'da kendisine had cezası olarak sopa atılan kimseler vardır. Yine onlardan Müslüman olması için atıyyeler verilmeden Müslüman olmayan kimseler vardır.”³¹⁷ Hz. Ali devletin başına ehil olmayan kişilerin gelmesine dair duyduğu üzüntüyü paylaşmıştır. Hz. Ali, Mısır'ın elden çıkmasına izin vermemek için mücadele etmelerini istemiştir.

Hz. Ali, Muhammed b. Ebi Bekir'e, onu Mısır valiliğinden azledip yerine el-Eşter'i görevlendirilince üzüldüğünü, el-Eşter'in Mısır'a giderken yolda öldüğü haberi ulaşınca gönderdiği mektup, “el-Eşter'in senin görev'in için gönderilmesine üzüldüğün haberi bana ulaştı. Bunu, senin çabanı yeterli görmediğim için ya da

³¹⁵ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 303-304.

³¹⁶ İbnü'l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/362.

³¹⁷ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 334-335.

ciddiyeti arttırmak amacıyla yapmadım. Elinin altındaki otoritesini alırsam, hükümrانlık olarak seni zahmeti daha az olan ve daha çok beğeneceğin bir göreve getiririm.

Mısır valiliğine getirdiğim adam bize karşı samimi, düşmanımıza karşı şiddetli ve intikamcı birisiydi. Allah rahmet eylesin! Günlerini tamamladı ve ölümüyle karşılaştı. Biz ondan razıyız. Allah onu rızasına yaklaştırsın ve sevabını arttırsın. Düşmana karşı çık! Basiretin üzere git! Seninle savaşıya kadar savaşmak için kolları sıva! Rabbinin yoluna çağır! Allah'tan daha çok yardım dile! Seni endişelendiren şeyler için, O sana yeter; başına gelenlere karşı sana yardım eder inşallah.”³¹⁸

Muhammed b. Ebu Bekir de Hz. Ali'nin mektubuna karşılık şunları yazmıştır: “... Mektubun bana ulaştı ve mektubun muhtevasını da iyice anladım. İnsanlar arasında Allah'ın rızasını Müminlerin emirinden daha çok talep eden pek az kimse vardır ve düşmanına karşı ondan daha şiddetli olup kendi yakınlarına rahmet ve yumuşaklıkla davranan kimse yoktur. Ben hazırım. Şehrin dışına çıkıp karargâhımı kurdum, insanlara güvence sağladım, ancak bize karşı savaş açmış olanlara ve bize muhalefet edenlere böyle bir güvence ve emân vermiş değilim. Ben Müminlerin emirinin emrine tabiyim ve onun emrini sonuna kadar koruyacak kimseyim. Vesselam.”³¹⁹

Muaviye, Amr b. As'a biat etmesine karşılık Mısır'ın yönetimini vereceğinin sözünü vermişti. Amr b. el-As da Osman'ın intikamını almak isteyenlerin çoğunlukta olduğu 10.000 kişilik bir grupla Mısır'a doğru yönelmiştir. Çünkü Osman'ı Muhammed b. Ebu Bekir'in katl ettiklerini düşünmektedirler. Mısır'a doğru gelen gruptan haberdar olan Muhammed b. Ebu Bekir durumu Hz. Ali'ye bildirerek kendisine asker ve para yardımında bulunmasını istemiştir. Hz. Ali, Muhammed b. Ebu Bekir'in para ve asker yardımını göndereceğini bildirmesine rağmen Muhammed b. Ebu Bekir sabırsız davranarak halkı Amr b. el-As'ın ordusuna karşı savaşa çağırmıştır.

Muhammed b. Ebu Bekir, Kinane b. Bişr komutasında 2.000 kişilik bir orduyu savaşa göndermiştir. Kinane b. Bişr ve ordusu Amr b. el-As'ın ordusunun

³¹⁸ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 301.

³¹⁹ İbnü'l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/363.

karşısında hepsi şehit olmuştur. Muhammed b. Ebu Bekir'in emrinin altındaki diğer askerler bunu duyunca kaçmışlardır. Muhammed b. Ebu Bekir yalnız kalınca harabeye saklanmıştır. Amr b. el-As, onu bulması için Muaviye b. Hudeyc isimli birisini görevlendirmiştir. Muaviye b. Hudeyc, Muhammed b. Ebu Bekir'i susuzluktan ölmek üzere olduğu halde bulmuştur. Onun kafasını bedeninden ayırarak bedenini ölü bir merkebin içine yerleştirerek yakmıştır. Bu olay karşısında hüzne kapılan Hz. Ali şöyle buyurmuştur: "Mısır hükümetini Haşim b. Utbe'ye vermek istiyorum. Eğer (önceden de) Mısır hükümetini Haşim'e bıraksaydım, asla savaş meydanını boş bırakmaz ve onlara fırsat vermezdi. Ben Haşim'i övmekle Muhammed'i kınamak istemiyorum. O benim dostum ve üvey oğlum idi."³²⁰

Kardeşinin ölüm haberini alan Hz. Âişe, namazlarından sonra Muâviye ve Amr b. el-Âs'a beddua etmiştir. Muhammed b. Ebu Bekir'in ölümü hakkında farklı rivayetler de bulunmaktadır. Başka rivayete göre Muhammed b. Ebu Bekir'i, Amr b. el-Âs idam etmiştir.³²¹

Hz. Ali, hakem olayının başarısızlıkla sonuçlanması sebebiyle Muâviye ile tekrar savaşma kararı almıştır. Bunun için kendisi Kûfelilerden savaşa hazırlanmalarını isterken yakındaki valilerinden de asker istemiştir.

Hz. Ali, savaş hazırlığı sadedince irad ettiği hutbelerde Kûfelilere kendisi istemediği halde zorla kendileri tarafından ateşkesle zorlandığını ifade ettiği bu hutbeler şöyledir:

"Ben, bu hakem tayin edildiği ve hakemin görüşüne başvurmak istenildiği sırada sizi bundan alıkoymaya çalıştım. Fakat siz dinlememiş ve arzu ettiğinizi yapmak istemiştiniz. Benimle sizin durumunuz, Hevazin'in kardeşinin şu şiirinde ifade ettiği duruma benzemektedir:

'Ben kum tepesinin yamacında onlara öğütlerimi ve nasihatlarımı saçarak verdim. Onlarsa ancak ertesi günün kuşluk vaktinde doğru yolu bulabildiler.'³²²

Yine Kûfelilere irad ettiği bir başka hutbesi şöyledir:

"Şunu çok iyi biliniz ki eğer bu adamlar sizin başınıza geçecek olurlarsa size Kısra'nın ve Bizans imparatorlarının yaptıkları gibi muamale edeceklerdir. Haydi, şu

³²⁰ Razî, *Nehcül Belâğâ*, çev: Kadri Çelik, 107.

³²¹ Halîfe b. Hayyat, *Tarihu Halîfe b. Hayyât*, çev. Abdulhalik Bakır, 240.

³²² İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/460.

batı tarafındaki düşmanlarımız için savaşa hazırlanınız. Basra'daki kardeşlerimize haber gönderdik, onlar da bize yakında gelip katılacaklardır. Eğer bir araya gelerseniz Allah'ın izniyle hemen savaşa hazırlanınız. Şunu bilin ki Allah'ın emri dışında hiçbir şey yapmak ve her hangi bir adım atmak mümkün değildir. Bütün güç ve kuvvet Allah'ın elindedir.”³²³ Hz. Ali, cihadı terk eden kişinin uçurumdan düşebileceğini söylemiştir. Allah'ın dinine karşı savaş ilan edenlere cihadı emretmiştir. Dinin savunuculuğunu yapıp batılın yolunu kapatmak istemiştir.

5. Hâricîliğin Ortaya Çıkışı

Hz. Ali, Sıffin olayından sonra Kûfe'ye giderken askerlerinden 12.000 yahut 16.000 kişi ayrılmıştır.³²⁴ Bunlar tahkimi kabul ettiği için Hz. Ali'yi protesto etmişlerdir. Abdullah b. Abbâs onların yanına giderek yatıştırmaya çalışmıştır. İddalarına gereken cevabı verince isyan etmeyi bırakıp geri dönenler olduğu gibi isyanlarında ısrarcı olup savaşa kadar götüren bir grup da var olmuştur. Hz. Ali'nin ordusundan ayrılan bu gruba Hâriciler denmektedir.

Hâricî, “çıkmaq, itaatten ayrılıp isyan etmek” anlamına gelen bir topluluk ismi mahiyetinde Hâricîyye ve Havâric kullanılmıştır.³²⁵ Hâricî, toplumun görüş birliği ile aralarında seçtiği ve hak'tan ayrılmayan imama (devlet başkanına) karşı ayaklanan her insan bu isimle anılmıştır.³²⁶ Hâricîler'in ilk ortaya çıkışı, Sıffin Savaşı'ndan döndükten sonra Kûfe'de “Hüküm yalnızca Allah'ındır” diyen 12.000 kişi oradan ayrılarak Harûrâ'ya giden kimselerden oluşmuştur. Şebes b. Rıb'i el-Temimi savaş emîri, Abdullah b. el-Kevvâ' el-Yeşkeri namaz emîri olmuştur. Biat Allah'a yapılır ve yönetim işi istişare ile olur. Maruf emredilir, münker nehyedilir anlayışları vardır.³²⁷

Hâricîler, Hz. Ali ve Muâviye'ye ve hakemlere karşı olma şeklinde ortaya çıkan siyasi farklılaşma daha sonraları itikadi bir boyutta farklılaşma yaşamıştır.³²⁸ “Lâ hükme illâ lillâh” (hüküm yalnızca Allah'ındır) ifadesini slogan olarak ilk

³²³ İbnü'l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/347.

³²⁴ İbn Kesir, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/449.

³²⁵ Ethem Ruhi Fıglalı, “Hâricîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/169.

³²⁶ Ebu'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş- Şehristânî, *Milel ve Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 115.

³²⁷ İbnü'l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/332.

³²⁸ Hasan Onat, vd., *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 63.

kullanan Hâricîler'e Muhakkime-i Ūlâ (ilk tahkimciler) denilmiştir.³²⁹ Hâricîlerin, hoşgörüsüzlük, fanatiklik, kendinden olmayanlara kapıları kapatma ve amansızca zora başvurarak politikleşmeyi etkileyen belli başlı özelliklerindendir.³³⁰ Haricîlerin, Havâric, Harûriyye, Şurât, Mârîka, Muhakkime lakabları vardır. Hâricîler, Mârîka dışındaki diğer lakapları kabul etmişlerdir. Çünkü Mârîka, okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkmak anlamına gelmektedir. Bu lakab muhalifleri tarafından onlara verilmiştir. Havâric olarak isimlendirilmelerinin sebebi, Hz. Ali'ye karşı çıkmalarındandır. Muhakkime, tahkimi kabul etmemelerinden, Harûriyye ise ilk ayrıldıklarında Harûra bölgesine gitmelerindendir. Şurât lakabı da, nefislerini cennet uğruna sattıklarını söylediklerindendir.³³¹

İbn Hazm ilk Hâricîler hakkında şu bilgileri vermiştir: “Fakat Hâricîlerin ilkleri bedevî idiler; Allah Resûlu'nden (s.a.v) sahih olarak gelen hadisleri/ sünnetleri bütün inceliğiyle anlamadan önce Kur'an'ı okudular. Fakihlerden herhangi biri onların içinde olmadı. Ne İbn Mes'ud'un taraftarlarından, ne Ömer'in taraftarlarından, ne Ali'nin, ne Âişe'nin, ne Ebû Mûsa'nın, ne Muaz b. Cebel'in, ne Ebu'd-Derdâ'nın, ne Süleymân'ın taraftarlarından, ne de Zeyd'in, İbn Abbas'ın ve İbn Ömer'in taraftarlarından biri onların içinde bulundu. Bundan dolayı, fetvaların incelikleri ve detayları konusunda onlardan bazılarının diğerlerini tekfir ettiğini görürsün. Böylece bu topluluğun zaafı ve câhilliklerinin büyüklüğü ortaya çıkmış oldu.”³³² Burada Hâricîlerin Kur'an'ın zahirine göre hareket edip fıkhi donanımına sahip olmadan hüküm verdikleri sonucuna ulaşabiliriz.

İbn Hazm'ın tahkim konusundaki görüşünde, Hz. Ali'nin hakeme müracaat etmekle hata yapmadığını ifade etmiştir: “Ali (r.a), Allah'ın dini konusunda hiçbir kimseyi hakem olarak seçmemiştir. Böyle bir şeyden onu tenzih ederiz. Ancak o, yüce Allah'ın kendisine farz kıldığı gibi, O'nun kelâmını hakem olarak kabul etmiştir... Ali (r.a), Ebû Mûsa'yı ve Amr'ı (r.a), her biri kendi kavminin delilini

³²⁹ Mustafa Öz, “Muhakkime-i Ūlâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/398.

³³⁰ Fazlurrahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ & Mehmet Adın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 258.

³³¹ el-Eş'âri, Ebû'l-Hasen, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev. Mehmet Dalkılıç & Ömer Aydın (İstanbul: Kabcı Yayınları, 2005), 132.

³³² İbn Hazm, *el-Fasl, Dinler ve Mezhepler Tarihi*, çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017) 1/90-91.

ortaya koysun, iki grup adına tartışsın ve sonra da Kur’ân-ı Kerim’in gerekli kıldığı kimsenin lehine hükmetsinler diye hakem olarak tayin etti.”³³³

Hz. Ali, Ebû Mûsa ve beraberindekilerle Dûmetü’l-Cendel’e gönderdiği için Hâricîler isyana başlamıştır. Onu kâfir olmakla itham etmişlerdir. Tahkimname imzalandıktan sonra Hâricîler’den Zur’a b. el-Burc et-Taî, Hurkûs b. Züheyr es-Sa’dî, “Hüküm ancak Allah’ındır.” diyerek bağırmaya başlamışlardır. Haricîlerden olan Burc b. Misher et-Tâî’ye “Hüküm ancak Allah’ındır” dediğini duyduğunda şöyle söylemiştir: “Sus! Allah seni rezil etsin ey dişi düşük olan! Allah’a yemin olsun ki, hak ortaya çıktığında senin şahsın zayıf, sesin gizliydi. Ne zaman ki batıl böğürmeye başlayınca keçinin boynuzu gibi ortaya çıktın.”³³⁴

Hâricîler, Hz. Ali’nin yanına gelmiş, “Hakemlere rıza göstererek hata yaptık ve hatamızdan geri döndük sen de geri dön yoksa seni de terk ederiz.” demişlerdir. Hz. Ali ise verdiği sözden dönemeyeceğini söylemiştir. Hâricîler, Hz. Ali’den uzaklaşarak onun müşrik olduğunu iddia etmişlerdir.³³⁵ Bu kişiler halkın arasında protestoyu artırıp Hz. Ali’ye hakaret eden sözler söylemişlerdir. Hz. Ali bu sözleri duyunca aralarında hoş olmayan atışmalar yaşanmıştır. Hz. Ali, Harura bölgesine Abdullah b. Abbâs’ı göndererek onlardan bazılarının geri dönmesini sağlamıştır. Hz. Ali’nin İbn Abbas’ı onlara gönderirken ona: “Onlarla Kur’ân’la tartışma; zira Kur’ân, çeşitli vecihleri olan bir mana taşımaktadır. Sen söylersin; onlar söyler. Onlarla sünnetle tartış; sünnetten kaçış bulamazlar.”³³⁶ şeklindeki tavsiyesi son derece önemlidir.

Başka bir gün Hz. Ali mescidde hutbe irad ederken Hâricîler’in, Allah’ın hükmünü istediklerini yine duymuştur. Onların yanına giden Hz. Ali, “Hüküm ancak Allah’ındır” sözlerini işittiği esnada Hariciler için yaptığı konuşmasında şunları söylemiştir: “Kendisiyle batılın istendiği doğru bir söz! Evet! Gerçekten hüküm ancak Allah’ındır; fakat bunlar, “Emirlik ancak Allah’ındır” diyorlar. Kuşkusuz insanlara iyi ya da kötü bir yönetici gerekir. Mümin onun emirliğinde çalışır; kâfir ondan yararlanır. Allah, o emirlikte eceli gerçekleştirir. Onunla fey toplanır ve düşmanla savaşılr; yollar güvenilir olur; zayıfın hakkı kuvvetliden alınır. Böylece iyi

³³³ İbn Hazm, *el-Fasl*, çev. Halil İbrahim Bulut, 1/90.

³³⁴ Radî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 203.

³³⁵ Minkarî, *Vak’atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 441.

³³⁶ Radî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 344.

olan rahat eder; kötü olandan emin olunur. Hâricîlerden İbnü'l Kevvâ, Hz. Ali ile tartışmaya girmiş ve iki hakemin hükmüne başvurduğu gerekçesiyle onun küfre girdiğini söylemiştir. Ebû Mûsa'yı da kâfir olmakla itham etmiştir.³³⁷ Hz. Ali, Hâricîler'e yaptığı konuşmasında onlara: "Size kasırga isabet etsin! Sizden hurmayı aşılacak kimse kalmasin! Allah'a imanımdan ve Resûlullah'la beraber yaptığım cihattan sonra mı kâfir olduğuma şهادet edeceğim? İşte o zaman sapıtırım ve hidayete erenlerden olmam. En kötü yere dönün! Topuklarınız üzerine gerisin geriye dönün! Bilmiş olun ki, benden sonra kapsayıcı bir rezillikle, keskin bir kılıçla ve zâlimlerin size karşı âdet haline getirdikleri istibdatla karşılaşacaksınız."³³⁸ demiştir.

Tahkimi reddetmeye devam ettikleri sırada karargâhlarına gidip Hâricîlere yaptığı bir konuşması şöyledir:

"Müminlerin Emiri (r.a) onlara, "Hepiniz bizimle birlikte Sıffin'e katıldınız mı?" diye sordu. "Aramızda katılanlar da var, katılmayanlar da..." dediler. "İki gruba ayrılın. Her gruba söylemek istediklerimi söylemem için Sıffin'e katılanlar bir grup, katılmayanlarla bir grup olsun." dedi. İnsanlara hitap ederek şöyle dedi: "Kimden bir konuda şahitlik etmesini istersek, o hususta bildiğini söylesin." Sonra Müminlerin Emiri (r.a), onlara uzun bir konuşma yaptı.

"Mushafları hile, kandırmaca, oyun ve düzenbazlık olarak havaya kaldırdıklarında, "Kardeşlerimiz ve davamızın sahipleri bizi bırakıp Münezzeh olan Allah'ın Kitabına itimat ettiler. Doğru görüş, onların teklifini kabul etmek ve onları serbest bırakmaktır" demediniz mi? Size dedim ki: Bu zâhiri iman, bâtını düşmanlık; başlangıcı rahmet, sonu pişmanlık olan bir iştir. Haliniz üzere kalın ve yolunuza devam edin; azı dişlerinizle cihada yapışın; "Ona icâbet edilirse saptırır; terk edilirse hakir olur." şeklinde seslenene iltifat etmeyin. Bu eylem gerçekleşti ve sizin, ona bu şeklini verdiğinizi gördüm. Allah'a yemin olsun ki, ondan yüz çevirirsem farızası benim üzerime vacip olmaz ve Allah bana bunun günahını yüklemesin. Allah'a yemin olsun ki, onu getirirsem, ben kendisine uymayı hak edenim."³³⁹

Hz. Ali, onlarla konuşarak onları ikna etmiştir. İsyan çıkarmayacaklarına dair söz vermişler ama bazıları sözlerinde durmayarak Nehrevan'da çatışmanın çıkmasına

³³⁷ Dîneverî, *el- Ahbâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 260.

³³⁸ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 73.

³³⁹ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 136.

sebepe olmuştur. Hz. Ali'nin Sıffın sonrası onlarla yapmış olduğu çeşitli konuşmalar *Nehcu'l-Belağa* 'da yer almaktadır. Hz. Ali, Haricîler'e kendisini hatalı bulduklarında ümmetin tamamının sapkın gibi göstermelerinden rahatsız olduğunu ifade etmiştir. Kim suçlu kim suçsuz olduğunu karıştırdıklarını söylemiş ve bu konu hakkında Resûlullah'ın (s.a.v) yaşadığı dönemden örnekler vermiştir. Hz. Ali kendisi nedeniyle iki grubun ahvalinin kötü olacağını belirtmiştir. Bu gruplardan birincisi Hz. Ali'ye aşırı sevgi beslemiş ikinci grup ise aşırı nefret etmiştir. Orta yolu benimseyenlerin en hayırlı kesim olduğunu söylemiştir.³⁴⁰

Hâricîler, Zeyd b. Husayn'ı liderleri olmasını istemişlerdir. Zeyd b. Husayn bu teklifi kabul etmeyince Yezîd b. Âsım el-Muhâribî'ye aynı teklifi sunmuşlardır. Teklifi kabul etmeyince Sa'd b. Vâil et-Temîmî'ye gitmişlerdir. O da kabul etmeyince Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye bu teklifi götürmüşlerdir. Abdullah b. Vehb er-Râsibî teklifi kabul etmiştir.

Abdullah b. Vehb er-Râsibî, "Görevi verin. Vallahi bunu dünyalık arzusuyla veya ölümden kaçtığım için kabul ediyorum değilim, fakat bu görevde büyük bir sevap umduğumdan dolayı kabul ediyorum." demiştir. Sonra elini uzatıp ve hep birlikte ona yönelip biat etmişlerdir. Abdullah, dinleyenlerine hitap etmek için ayağa kalkmıştır. Allah'a hamdedip, onu övdükten ve Hz. Peygambere salâtu selam getirdikten sonra konuşmasını yapmıştır: "Sadede gelince; şüphesiz ki Yüce Allah bizden iyiliği emredip, kötülüğü yasaklamak, hakkı söyleyip, Allah yolunda cihad etmek üzere söz ve misak almıştır. '*Şüphesiz ki Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır.*'³⁴¹ '*Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fasıklardır.*'³⁴² Ve bizim davetimizi kabul eden kimse, dinimize mensup olan kimselerin hevâ ve heveslerine uyduklarına, Kitab'ın hükmünü bir tarafa bırakıp, hüküm konusunda haddi aştıklarına şahadet ederim. Onlarla cihad etmek haktır. Yüzlerin boyun eğdiği ve gözlerin karşısında huşû duyduğu Yüce Allah'a yemin ederim ki eğer onlarla çarpışma uğrunda kendime herhangi bir yardımcı bulamazsam, kendileriyle tek başıma Rabbime şehit olarak

³⁴⁰ Metnin tamamı bk. Ek11.

³⁴¹ Sa'd 38/26.

³⁴² Mâide 5/47.

kavuşuncaya kadar çarpışırım.”³⁴³ Aynı yılın Şevvâl ayının onuncu gününde biat edilmiş, Abdullah b. Vehb’e Zû’s-Sefînât (nasırlı) lakâbı verilmiştir.³⁴⁴ Abdullah b. Vehb’e nisbetle onun çevresinde toplananlara Harûriye’nin yanında Vehbiyye adları da verilmiştir.³⁴⁵

Abdullah b. Vehb er-Râsibî’den Hz. Ali’ye gönderilen bir mektubun mahiyeti şöyledir; “Bismillah... İmâmü’l-müslimin Abdullah b. Vehb er-Râsibî ve yanındakilerden, kendi kendine azletme durumuna düşen Ali b. Ebû Tâlib’e... Mektubunda zikrettiğin ‘iki hakemin Kitâbullah’ı terk ettikleri ve Allah’ın indirdiğinin aksine hüküm verdikleri’ tarzındaki mesele bize ulaşmış bulunmaktadır. Allah’a şükürler olsun ki ta başından beri bu işi yapmanın doğru olmadığını biliyorduk. Senin günahın, “tahkim”e rıza gösterdiğin için hakemlerin günahından büyüktür. Hak olana dönmemizi ve daha önce olduğu gibi bizimle anlaşmayı teklif etmişsin. Bu durumda biz, senin tövbe ettiğini ve pişmanlık duyduğunu kabul ediyoruz. Sen hakikaten samimi ve dürüst isen Allah’a, Resûlune ve Müslümanların imamı Abdullah b. Vehb er-Râsibî’ye itaat hususunda Müslümanlara iltihak et! Biz seni azlettikten sonra onu imam olarak tayin ettik. Çünkü bizim böyle davranmamıza sen sebep oldun.”³⁴⁶ Hâricîler, Hz. Ali’nin hilafetini tanımamıştır.³⁴⁷ Bunu Abdullah b. Vehb er-Râsibî’nin mektubunun başında görebiliyoruz.

6. Nehrevân Savaşı

Harûra’da bulunan Hâricîler, Abdullah b. Vehb er-Râsibî’yi emir olarak kabul edip ona biat ettikten sonra Nehrevân’a gidip yerleşmişlerdir. Bu sırada, Muâviye’yle tekrar savaşıma kararı alan Hz. Ali ise bir taraftan Kûfelileri savaşa hazırlıyor diğer taraftan valilerinden savaş için asker talebinde bulunuyordu.

Hz. Ali’nin bu çağrısıyla Basra valisi Abdullah b. Abbas, Ahnef b. Kays ile 1.500 kişilik bir grup gönderince sayının yetersizliği dolayısıyla tekrar Basra halkını savaşa davet etmiştir. Onun çağrısına 3.200 savaşçı katılmıştır.³⁴⁸ Kûfelilerden de

³⁴³ Dîneverî, *el- Ahbâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 253-254.

³⁴⁴ İbnü’l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağrakça, 3/343.

³⁴⁵ Fığlalı, “Hâricîler”, 16/169.

³⁴⁶ Ethem Ruhi Fığlalı, “Abdullah b. Vehb er-Râsibî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/141-142.

³⁴⁷ İlhan Avni, vd., *İslâm Mezhepleri Tarihi* (İzmir: Akyol Neşriyat ve Matbaacılık, 1977), 29.

³⁴⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 200.

65.000 kişi savaşa katılabilecek durumdadır.³⁴⁹ Medâinden de Hz. Ali'ye katılanlar olmuştur. Hz. Ali Sıffîn'e doğru ilerlerken Fırat nehrini aşp Enbâr mevkiye doğru gitmişlerdir. Hz. Ali'ye isyan eden Hâricîlerden bir grup yoldan geçen Abdullah b. Habbâb b. el-Eret ve eşini durdurmuştur. Onlara eman verip konuşturduktan sonra adamı ve karısını öldürmüşlerdir. Hz. Ali haber ulaşınca oraya bir adam gönderip ne olup bittiği hakkında bilgi getirmesini istemiştir. Gönderilen elçinin de öldürülmesi üzerine Hz. Ali ve beraberindekiler öncelikli olarak Haricîlerle savaşma kararı almıştır.

Hz. Ali, Müslüman topluluklardan sayılmaları için Hâricîler'e, kan akıtmamalarını, kimseyi korkutmamalarını, yol kesmemelerini istemiştir. Hâricîler bunları yaptıkları takdirde savaşmayı gerekli görmüştür.³⁵⁰ Hz. Ali ve beraberindekiler Medâin'den ayrılıp Nehrevan'a gitmek için yola çıkmışlardır. Hz. Ali onların yanına gitmeden önce Abdullah b. Habbâb b. el-Eret ve eşini öldürenleri cezalandırmak istemiş ama Hâricîler kimin yaptığını söylememiştir. Hz. Ali, Nehrevân ehlini korkuttuğu bir konuşma yapmıştır. Hz. Ali, Hâricîler adına kötülük istemediğini fakat onların kendisinden yüz çevirdiklerini söylemiştir. Hâricîler, Hz. Ali kendisine itaate davet ettiğinde davete icab etmemişlerdir.³⁵¹

Hz. Ali'nin katilleri istemesi üzerine Hâricîler katl olayını hepsinin yaptığını ve sana karşı zafere ulaşıydık seni de öldürürdük mahiyetinde cevap vermişlerdir.³⁵² Hâricîler uzlaşma yoluna gitmeden savaşmayı tercih etmiştir. Hz. Ali onlar saldırmadan saldırılmamasını emretmiştir. Haricîlerin köprüye yaklaştıkları haberi Hz. Ali'ye ulaşmıştır.

Hâricîlerle savaşmaya karar verdiğinde ve kendisine Nehrevan köprüsünü geçtikleri söylendiğinde yaptığı bir konuşma, "Ölüm yerleri damlanın önündedir. Allah'a yemin ederim ki, onlardan on kişi kurtulmayacak; sizden de on kişi ölmeyecektir."³⁵³ Haricîler saldırmak için harekete geçerken "Hüküm yalnızca Allah'ın'dır" diyerek bağırılmışlardır.

³⁴⁹ İbnü'l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/348.

³⁵⁰ Sallabî, *Hz. Ali*, çev. Şerafettin Şenaslan, 613.

³⁵¹ Konuşma için bk. Ek12.

³⁵² Abdülkahir el-Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2017), 57.

³⁵³ Radî, *Nehcû'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 74.

Hiz. Ali'nin ordu düzenini, sağ tarafına Hucr b. Ad 'yi, sol tarafına Şebes b. Rib 'yi veya Ma'ki b. Kays er-Rey hi'yi yerleştirmiştir. S varin başına Eb  Eyy b el-Ensârî'yi, yayaların başına Eb  Kat de el-Ensârî'yi tayin etmiştir.³⁵⁴ Başka bir rivayette, ordunun sağ kanadına Hucr b. Ad 'yi yerleştirmiştir. Sol kanada Ő t b. Rib 'i koymuştur. Ordunun merkezinde Mudar kabilesinin başına Hiz. Ali geçmiştir. S verilerin başına Eb  Eyy b el-Ensârî'yi, piyadelere Eb  Kat de'yi, 800 Medinelinin başına Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi getirmiştir.³⁵⁵

Haricîlerin başında Abdullah b. Vehb er-R sibi vardır.³⁵⁶ Haricîler'in ordu düzenini sağ cenaha Yezîd b. Husayn'i, sol cenaha abidlerden Őurah b. Ebu Evfâ el-Absî'yi yerleşmiştir. Piyadelerin başına Hurkûs b. Zuheyr, tüm süvarilerin başına ise Abdullah b. Vehb gelmiştir.³⁵⁷ Atlıların başına Hamza b. Sin n el-Esed 'yi geçirmiştir.³⁵⁸

Hiz. Ali her savaşta yaptığı gibi öncelikli olarak Hâricîleri barışa davet etmiştir. Hiz. Ali'nin konuşmalarının ardından bir grup onunla savaşmadan ayrılmıştır. Başka bir grup da K feye gitmiştir. Geriye Abdullah b. Vehb'in önderliğinde 4.000'e yakın kişi kalmıştır. Başka bir rivayete göre 4.000 kişilik grup Hâricîlerden ayrılmıştır. Geriye 1.000 civarında kişinin kaldığı nakledilmiştir.³⁵⁹ Tarih 9 Safer 38 (17 Temmuz 658) yılında Nehrevan savaşı meydana gelmiştir.³⁶⁰

Eb  Eyy b el-Ensârî, Hiz. Ali'nin vermiş olduğu eman sancağına karşı tarafı davet etmiştir. Hâricîlerden Ferv  b. Nevfel el-Eşcai, Hiz. Ali ile savaşmamak için yanındaki 500 kişiyle Bend en-Neci ve ed-Deskere denilen yere gitmişlerdir. Aralarından Kûfe'ye giden grup da olmuştur. İki tarafta birbirine şiddetli bir şekilde saldırmıştır. Haricîlerin cesetleri ayaklar altına yayılmıştır. Hiz. Ali'nin Hâricîlerle mücadelesi çok kısa bir sürede bitmiştir.

Kûfe ordusundan, Hâricîlere katılma niyetinde olan ve ondan (r.a) korkan bir topluluğun durumunu öğrenmesi için adamlarından birisini gönderdi. Adam yanına dönünce ona, "Mutmain olup kaldılar mı, yoksa ürküp gittiler mi?" diye sordu.

³⁵⁴ İbnü'l Esir, *el-Kamil*, ev. Ahmet Ağırakça, 3/354.

³⁵⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, ev. Cemalettin Saylık, 205.

³⁵⁶ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, ev. Abdulhalik Bakır, 244.

³⁵⁷ Dîneverî, *el-Ahbâr et-Tivâl*, ev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 261.

³⁵⁸ İbnü'l Esir, *el-Kamil*, ev. Ahmet Ağırakça, 3/354.

³⁵⁹ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, ev. Mehmet Keskin, 7/463.

³⁶⁰  dem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (2)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 366.

Adam, “Gittiler, ey Müminlerin Emiri!” dedi. Müminlerin Emiri şöyle buyurdu: “Semûd, Allah’ın rahmetinden uzak olduğu gibi onlarda uzak olsunlar! Sivri uçlar onlara yönelttiğinde ve kılıçlar başlarına indiğinde yaptıklarından pişman olurlar. Şeytan, bugün onları parçalanmış olarak bulmuştur; yarın onlardan uzak olduğunu söyleyecek ve onları terk edecek. Doğru yoldan çıkmaları, sapıklık ve körlüğe düşmeleri, haktan yüz çevirmeleri ve dalâlette inat etmeleri onlara yeter!”³⁶¹

Ceyş b. Rabia el-Kinâni, Hurkûs b. Züheyr’i, Abdullah b. Zahr el-Hevlâni, Abdullah b. Şecere eş-Sülemî’yi öldürmüştür. Kays b. Muâviye’yi de Şureyh b. Evfâ’yı öldürmüştür.³⁶² Hz. Ali’nin tarafı Hâricîler’e karşı daha merhametli davranmıştır. Ali’nin tarafından Kays b. Muâviye el-Burcumî, Şureyh b. Ebu Evfâ’nın kılıçla ayağını baldırından koparmıştır. Çarpışma devam ederken Kays b. Sa’d’ı öldürmüştür. Nihayetinde Hâricî cemaatinin tamamına yakını öldürülmüştür. Hâricîler öldürüldükleri zaman ona “Topluluğun hepsi öldü.” denildiğinde Müminlerin Emiri (r.a) şöyle demiştir: “Hayır! Allah’a yemin ederim ki, onlar henüz adamların bellerinde ve kadınların rahimlerinde meni halindedirler! Sonuncuları gâsıp hırsızlar oluncaya kadar ne zaman onlardan bir lider ortaya çıkarsa öldürülür!”³⁶³

Hz. Ali’nin emri üzerine Hâricîlerden yaralılar tesbit edilip tedavi edilmeleri için kabilelerine göndermiştir. Hz. Ali, Hâricîler’in silah ve hayvanlarına el koydurmuş ve diğer mallarını ise varislerine verdirmiştir. Müminlerin Emiri şöyle demiştir: “Benden sonra Hâricîleri öldürmeyin! Hakkı isteyip hata eden, batılı isteyip ona ulaşan gibi değildir.”³⁶⁴ Savaş sonunda Hz. Ali’nin tarafından dokuz kişi ölmüştür.³⁶⁵ Hâricîlerden on kişi dışında diğerleri öldürüldüğü geçmektedir.³⁶⁶ Başka rivayete göre, çatışmada Hâricîlerden dokuz kişi kurtulmuştur. Bu dokuz kişiden ikisi Sicistân’a, iki kişi Yemen’e, iki kişi Umân’a, iki kişi de el-Cezîre yakınlarına, bir kişi de Tlemsen’e gitmiş ve burada varlıklarını devam ettirerek yeni Hâricîler doğmasına sebep olmuştur.³⁶⁷

³⁶¹ Radî, *Nehcül Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 194-195.

³⁶² İbnü’l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/356.

³⁶³ Radî, *Nehcül Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 74.

³⁶⁴ Radî, *Nehcül Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 74.

³⁶⁵ Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, 58.

³⁶⁶ Sallabî, Hz. Ali, çev. Şerafettin Şenaslan, 617.

³⁶⁷ Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, 58.

Rivayete göre Hz. Ali, Süleyman b. Süname el-Hanefi, Ebu Harre ve Reyyan b. Sabüre b. Hevze ile ölümler arasında Zü's-Südye'yi (memeli adamı) aramıştır. Bu adamı Reyyan adındaki adam cesetler arasından çıkarıp pazusuna bakmıştır. Omzunda memeyi andıran bir ben vardır. Üzerinde birkaç siyah tüy varmış. Hz. Ali bu adamı görünce, “Ama vallahi eğer gayret ve çalışmayı bırakacağınızdan korkmuş olmasaydım, hakkı bilen bir kimse olarak Cenâb-ı Allah'ın bunlarla yapılan savaş hakkında ne hüküm verdiğini size haber verirdim ve ben yalan söylemedim.”³⁶⁸ Bu kişinin bulunması Hz. Ali'nin doğru grupta savaş yaptığının göstergesidir.

Hz. Ali, Nuhayle'de kışla kurmuştur. Burada savaş için hazırlık Hz. Ali'nin yanında savaşacak çok az kişi kalmıştır. Kûfe'ye gitmiş kendisine katılmalarını ve cihada gelmelerini istemiştir. Bunun için halka seslenmiş ve Hz. Ali'nin çağrısına beklenen bir rağbet olmayınca kabile reislerini toplayıp istişarede bulunmuştur. Muâviye ile tekrar savaşmaya niyet eden Hz. Ali, İbn Mülcem tarafından şehit edilince bu arzusunu gerçekleştirememiştir.

Hz. Ali, Malik b. Kays komutasında Mısır'a bir ordu göndermeye hazırlanırken Şamlılar tarafından tuzak kurulması endişesiyle göndermekten vazgeçmiştir. Irak halkı ayaklanmış ve Hz. Ali'ye karşı gelmeye başlamıştır. Meydana gelen vakalar hakkında Basra valisi olan İbn Abbas'a bilgi vermek ve onu desteklemek amacıyla mektup göndermiştir. Hz. Ali, Muhammed b. Ebi Bekir'in öldürülmesinin ardından Abdullah b. el-Abbas'a gönderdiği mektupta şunlar yazılıdır: “Mısır ele geçirildi ve- Allah rahmet eylesin- Muhammed b. Ebu Bekir şehit oldu. Onu Allah katında öğüt veren bir evlat, çok gayretli bir görevli, keskin bir kılıç, savunan bir payanda olarak kabul ediyoruz. İnsanları ona katılmaya teşvik ettim ve olay meydana gelmeden önce ona yardım etmelerini emrettim. Onları gizli ve açık, sonda ve başta davet ettim. Kimisi istemeyerek geldi; kimisi yalandan mazeretler öne sürdü; kimisi de terk ederek oturdu. Beni hemen mutlu edecek bir şeyi başlarına getirmesini Allah'tan diliyorum. Allah'a yemin olsun ki, eğer düşmanım ile karşılaşma sırasında şehit olmayı arzulamasaydım ve kendime ölümü yurt edinmeseydim bunlarla bir gün bile kalmamayı ve hiçbir zaman karşılaşmamayı dilerdim.”³⁶⁹ Mektup ulaştıktan sonra İbn Abbas Basra'da yerine Ziyad'ı vekil

³⁶⁸ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/464-465.

³⁶⁹ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 301-302.

bırakarak Kûfe'ye Hz. Ali'nin yanına gitmiştir. Muâviye de hemen Basra'ya Abdullah b. el-Hadramî ile mektup göndererek Hakem olarak Amr b. El-Âs'ın verdiği karara uymaya çağırmıştır. Muaviye'nin mektup yazarak kendi tarafına olması için kandırılmak istendiğini öğrenen Hz. Ali, Ziyâd b. Ebîh'e bir mektup yazmıştır: "Muâviye'nin, kalbini kaydırmak ve keskinliğini köreltmek için sana mektup yazdığını öğrendim. Ondan sakın; zira o, gâfil avlamak ve dikkatsizliğini talan etmek için mümine önünden ve arkasında, sağından ve solundan gelen şeytandır.

Ömer zamanında Ebû Süfyân'dan, nefsin vesvesesinden bir sürçme ve Şeytan'ın kışkırtmalarından bir kışkırtma sadır olmuştu. Ne onunla nesep sabit olur, ne de miras hak edilir. Ona tutunan, itilip kakılan asalak ve sallanan asılı şey gibidir. Ziyâd mektubu okuyunca, "Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki, o bunu tasdik etti." dedi. Muâviye onu iddia edinceye kadar içinde sakladı."³⁷⁰ Ziyad da mektubu getiren Abdullah b. Hadremî'ye kuvvet hazırlayarak çatışmıştır.³⁷¹ Ziyad olanları Hz. Ali'ye mektupla bildirmiştir.

Basra'da Abdullah b. el-Abbas'ın vekili olan Ziyâd b. Ebîh'e göndermiş olduğu mektup şöyledir: "Allah'a, doğru bir yeminle yemin ederim ki, bana Müslümanların feyinden küçük ya da büyük bir şeye ihanet ettiğin haberi ulaşırsa sana öyle bir hamleyle saldırıda bulunurum ki, seni bolluğu az, sırtındaki yükü ağır ve işi hakir bir durumda bırakır. Vesselam..."³⁷² Hz. Ali, naib olan Ziyad'a yöneticiliğin gücünden faydalanıp haksız kazanç elde etmesi halinde maruz kalacağı durumu bildirmiştir.

7. Hz. Ali'nin Vefatı

Hâricî grubu hac görevini ifa ettikten sonra Mekke'de yaşamaya karar vermiştir. Hâricîler ümmetin rahatça nefes alabilmesi için Hz. Ali ve Muâviye'nin katledilmesi kararını almışlardır. Abdurrâhman b. Mülcem, Hz. Ali'yi kendisi katledeceğini söylemiştir. Haccâc b. Abdullah es-Sarîmî de Muâviye'yi öldürmeyi üstlenmiştir. Bir rivayete göre Muâviye'yi öldürecek kişinin ismi el-Burek b.

³⁷⁰ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 307-308.

³⁷¹ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/496.

³⁷² Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 278-279.

Abdullah olarak geçmektedir.³⁷³ Benî Anber'in kölesi Amr b. Bekr de Amr b. el-Âs'ı öldürülmeyi kendisi teklif etmiştir. Adı geçen bu üç kişi aynı gün için anlaşmışlardır.

İbn Mülcem Kûfe'ye giderek Haricî bir kadın olan Katâmi ile evlenmiştir.³⁷⁴ Hâricî kadının kardeşi, babası ve amcası Hz. Ali tarafından savaşta öldürülmüştür.³⁷⁵ Hâricî kadın İbn Mülcem ile Hz. Ali'yi öldürmesi ve üç bin dirhem vermesi şartıyla evlenmiştir. Başka bir rivayette Katâmi, Hz. Ali'yi öldürmek, üç bin dirhem, bir kul ve bir cariye de verdiği takdirde kendisi ile evleneceğini söylemiştir.³⁷⁶

İbn Mülcem kendisine Verdân ve Şebib b. Becere isimli iki kişiyi de ikna ederek yanında yardımcı olarak tutmuştur. Hz. Ali, suikasta karşı uyarıldığı zaman yaptığı bir konuşma, "Allah katından benim üzerimde sağlam bir sığınak var. Günüm geldiğinde bu sığınak bozularak beni terk eder. O zaman ok hedefini ıskâlamaz; yara da iyileşmez."³⁷⁷

40 Ramazan'ın 17. gününden sonra Hz. Ali sabah namazına çıkarken İbn Mülcem kafasına zehirli kılıçla vurarak onu yaralamıştır. Başka bir rivayete göre Hz. Ali evden çıktığında, "Ey insanlar, haydi namaza, haydi namaz." diye seslenirken Şebib üzerine atılmış ve kılıcını savurunca kılıç kapıya çarpmıştır. Hemen arkasından İbn Mülcem Hz. Ali'nin tam başı üzerine bir darbe indirmiş ve şöyle demiştir: "Ey Ali, hüküm Allah'ındır; senin ve adamlarının değildir."³⁷⁸ Hz. Ali'nin başından yaralandığı yer Hendek savaşında Amr b. Abdü Vedd'in yaralandığı yer ile aynı olduğu söylenmiştir.³⁷⁹ Verdân kaçarken yakanmış ve öldürülmüştür. Şebib kaçmayı başarmıştır.

Hz. Ali'nin isteği üzerine sabah namazını Ca'de b. Hübeyre b. Ebi Vehb kıldırmıştır.³⁸⁰ Hz. Ali'nin emriyle İbn Mülcem hemen yakalanmış ve onun huzuruna getirilmiştir. Hz. Ali'nin kızı Ümmü Külsûm "Ey Allah düşmanı! Sen Müminlerin Emîri'ni mi öldürdün ha!" deyince İbn Mülcem " Sadece senin babanı öldürdüm," demiştir. Ümmü Külsûm "Müminlerin Emîri'ne herhangi bir zarar vermediğine

³⁷³ İbnü'l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/398.

³⁷⁴ İbn Hibbân, *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbârü'l-Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, 449.

³⁷⁵ Dîneverî, *el-Ahbâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 265.

³⁷⁶ Taberî, *Tarihi Taberî Tercemesi*, 3/216.

³⁷⁷ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 74.

³⁷⁸ İbnü'l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/400.

³⁷⁹ Abdülbakî Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik* (İstanbul: Der Yayınları, 1987), 78-79.

³⁸⁰ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 7/513.

inanıyorum.” demiştir. İbn Mülcem “Vallahi tam bir aydır bu kılıca zehir sürüyorum. Eğer kılıç istediğimi yerine getirmezse Allah kılıcın belasını versin.”³⁸¹ demiştir. Hz. Ali ona iyi muamele yapılmasını, ölmez ise cezasını kendisi vereceğini öldüğü takdirde arkasından onu da göndermelerini söylemiştir.

Hz. Ali’nin, vurulduğu günün seherinde yaptığı bir konuşması şöyledir: “Otururken uyku bastırdı ve Resûlullah (s.a.v) bana göründü. Ona, “Ey Allah’ın Resûlu! Ümmetinden karşılaştığım bu eğrilik ve düşmanlık nedir?” diye sordum. “Onlara beddua et!” dedi. “Allah, onların yerine bana onlardan daha hayırlılarını versin; benim yerime de onlara benden daha kötüsünü versin!” dedim.”³⁸²

Hz. Ali bir hutbesinden sonra halka şöyle demiştir: “Sıffîn’de kanları dökülen kardeşlerimizin bugün hayatta olmayıp yutulamayan lokmayı yutmamalarından ve bulanık suyu içmemelerinden dolayı ne zararı olmuştur? Allah’a yemin olsun ki, Allah’la karşılaşmışlar ve onlara mükâfatlarını vermiştir; korkularından sonra onları güvenlik yurduna yerleştirmiştir. Yolu tutup hak üzere giden kardeşlerim nerede? ‘Ammâr³⁸³ nerede? İbn et-Teyyihân³⁸⁴ nerede? Şahitliği iki şahit yerine geçen kimse³⁸⁵ nerede? Ölüm üzere anlaşılan ve başları günahkârlara gönderilen kardeşlerinden kendilerine benzer olanlar nerede? Allah’ın kulları! Size cihâdı tavsiye ediyorum, cihâdı! Bilmiş olun ki, bugün karargâhımı kurdum. Allah’a gitmek isteyen oraya çıksın.

Neyf şöyle demiştir: Hüseyin’i (a) 10.000 askerin başına, Kays b. Sa’d’ı (ra) 10.000 askerin başına, Ebû Eyyûb el-Ensârî’yi 10.000 askerin başına ve başkalarını diğer sayıda askerlerin başına getirdi. Tekrar Sıffîn’e gitmek istiyordu. Bir hafta geçmemişti ki melun İbn Mülcem (Allah onu lanetlesin) onu vurdu. Ordular geri döndü. Çobanını yitiren ve her taraftan kurtların saldırdığı koyunlar gibi olduk.”³⁸⁶

İbn Mülcem (Allah ona lanet etsin) onu vurduktan sonra ölümünden önce vasiyet tarzında yaptığı bir konuşması ise: “Size vasiyetim, Allah’a hiçbir şeyi ortak

³⁸¹ İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-Nebeviyye ve Ahbâru’l-Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, 449-450. Benzer bir rivayet için bkz: *Dîneverî, el-Ahbâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 266.

³⁸² Radî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 78-79.

³⁸³ Ebu’l Yekzân ‘Ammâr b. Yâsir b. ‘Âmir el-‘Ansî.

³⁸⁴ Ebu’l- Heysem Mâlik b. Et-Teyyihân b. Mâlik el-Belevî el-Evsi.

³⁸⁵ Huzeyme b. Sâbit.

³⁸⁶ Radî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 197-198-199-200.

koşmamanız, Muhammed'in (s.a.v) sünnetini yitirmemenizdir. Bu iki direği ayakta tutun ve bu iki kandili yakın! Bunu yaptıktan sonra yerilmezsiniz.

Dün yöneticinizdim. Bugün sizin için ibret alınacak biri oldum; yarın ise sizden ayrılacağım. Eğer yaşarsam, kanımın velisi benim. Ölürsem, ölüm buluşma yerimdir. Affedersem, benim için Allah'a yakınlık, sizin için ise iyiliktir. Affedin, "Allah'ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız?"³⁸⁷

Allah'a yemin olsun ki, kerih gördüğüm gelen ve yadsıdığım doğan hiçbir şey beni ölümden gâfil avlamamıştır. Ben, ancak geleni isteyen ve bulunduğunu talep edenim. 'İyi kişiler için Allah'ın katındaki daha iyidir.'^{388,389}

Hz. Ali, arkadaşlarına şu konuşmayı yapmıştır: "Benden sonra yutağı geniş, karnı büyük bir adam size galip gelecek. Bulduğunu yer, bulmadığını ister. Onu öldürün! Ama öldüremeyeceksiniz. Bilmiş olun ki, sizden bana sövmenizi ve beni reddetmenizi isteyecek. Sövmeye gelince, bana sövün. Bu sövgü benim için arınma, sizin için kurtuluştur. Reddetmeye gelince, beni reddetmeyin. Ben, fitrat üzere doğdum; imanda ve hicrette öne geçtim."³⁹⁰ Hz. Ali konuşmasında kendisinden sonra gelecek kişinin adını vermeden özelliklerini vermiştir. Hz. Ali'nin vefatından sonra devletin başına geçen Emevilerin tutumuna işaret edilmiş olabilir.

Hz. Ali'nin, İbn Mülcem (Allah ona lanet etsin) onu yaraladığı zaman Hasan ve Hüseyin'e yaptığı bir vasiyeti şöyledir: "Akrabalarınızla ilişkiyi devam ettirin ve mallarınızı Allah yolundan bolca harcayın. Birbirinize sırt çevirmekten ve (akrabalarla) ilişkiyi kesmekten sakının. İyiliği emretmeyi, kötülükten sakındırmayı terk etmeyin. Yoksa kötüleriniz başınıza getirilir. Sonra dua edersiniz de duanıza cevap verilmez. Ey Abdulmuttalib oğulları! "Müminlerin Emiri öldürüldü," diyerek Müslümanların kanına dalmayın. Dikkat edin! Bana karşılık katilimden başka kimseyi öldürmeyin. Onun bu vuruşundan dolayı ölürsem, vuruşuna karşılık bir vuruş vurun. Adama müsle³⁹¹ yapılmasın. Resûlullah'ın (s.a.v), "Azgın köpeğe dahi olsa müsleden sakının!" dediğini duydum."³⁹² Hz. Ali çocuklarından Allah'tan sakınmalarını, mazlumun yanında olmalarını istemiştir. Herkesin birbiriyle arasını

³⁸⁷ Nûr 24/22.

³⁸⁸ Âl-i İmrân 3/198.

³⁸⁹ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 280.

³⁹⁰ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 73.

³⁹¹ Öldürülmeden önce ya da öldürüldükten sonra kişinin uzuvlarının kesilmesidir.

³⁹² Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 311-312.

düzelmesini söylemiştir. Yetim, komşu hakkında bahsemiş ve ibadetlere gereken önemin gösterilmesini tavsiye etmiştir. Hz. Ali, Muhammed b. el-Hanefiyye'ye de benzer nasihati yapmıştır. Kardeşler arasında sevgi, saygı ve muhabbetin önemine değinmiştir.

Hz. Ali, halifeliğinden sonra Medine'den Kûfe'ye yerleşmiştir. Rahbetü Ali (Ali meydanı) denilen yerde yaşamını sürdürmüştür.³⁹³ Valilerin yaşadığı gibi sarayda yaşamamıştır. 63 yaşında iken 17 Ramazan Cuma gecesinin sabahı 40/ 661 Harici olan İbn Mülcem tarafından şehit edilmiştir. Başka bir rivayete göre, Hz. Ali pazar³⁹⁴ günü vefat etmiştir. Cenazesini Hasan, Hüseyin, Muhammed el-Hanefiyye ve Abdullah b.Ca'fer yıkamıştır. Üç kat kefenle tekfin edilmiştir.³⁹⁵ Cenaze namazını oğlu Hasan kıldırmıştır. Hz. Ali 63 yaşında vefat etmiştir. Beş yıl üç ay halifelik yapmıştır. Kabrinin nerede olduğu konusunda ihtilaflar vardır. Hz. Ali, Mescidu'l-Cemâa'ya ya da Kûfe kasrına defnedildiği rivayet edilmiştir.³⁹⁶

Hz. Ali'ye biat hicri 35 yılının Zilhicce ayında olmuştur. Cemel olayı hicri 36 yılında vuku bulmuştur. Siffin vakası hicri 37 yılında, Haricilerle Nehrevan vakası 38 yılında meydana gelmiş. Son iki yılda isyancılarla mücadele edilmiştir. Hz. Ali dört yıl, dokuz ay, sekiz gün halifelik yapmıştır. Kâtibi Hz. Peygamber (sav)'in azatlısı Ubeydullah b. Râfi'dir. Yüzüğünde *el-Mülkü lillâh* (mülk Allah'ın) yazmaktadır. Kadısı Şûreyh, hacibi azatlısı Kanber'dir.³⁹⁷

Hz. Ali'nin katili olan İbn Mülcem'e, iki elini ve ayağını kesip gözlerine mil çekilmiştir. Dilini koparıp ateşte yakarak öldürmüşlerdir. Diğer taraftan Burek b. Abdullah, anlaştıkları saatte Muâviye'yi kalçasından yaralamıştır. Muaviye onun öldürülmesini istemeyince iki eli, iki ayağı kesilmiş ve dili koparılmıştır. Adam ölmüştür. O günden sonra hükümdarlar için camilerde odadalar tahsis edilmiş ve güvenliği sağlayacak kişiler yerleştirilmiştir.

Saldırı yapacak olan diğer kişi Amr b. Bekr de Amr'ın karın ağrısı nedeniyle yerine namazı kıldırın Hârice b. Huzâfe el-Adevî'ye saldırarak onu öldürmüştür.

³⁹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, çev. Ahmet Arslan, 8/121.

³⁹⁴ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l- Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, 450. Cuma sabahı öldüğü geçmektedir.

³⁹⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 220.

³⁹⁶ İbnü'l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/404.

³⁹⁷ Mes'ûdî, *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf*, çev. Ramazan Şeşen, 211.

Başka bir rivayet göre ölen kişinin Hârice b. Ebi Habîbe olduğu söylenmiştir.³⁹⁸ Hz. Ali'nin vefatından sonra 5 Şevval 40 tarihinde halk Muâviye'ye biat etmiştir. Muâviye, Kudüs'te *emîrû'l-müminin* lakabını alarak Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'a karşı savaş ilan etmiştir.³⁹⁹ Suriyelilerin desteğini alarak başta Mısır olmak üzere Hz. Ali'nin hâkimiyeti altındaki bölgeleri ele geçirerek Emeviler Devleti'ni kurmuştur.⁴⁰⁰ Muâviye, 661 yılında ilk kez dindarlara hizmet veren dünyevi krallığı başlatmıştır.⁴⁰¹

³⁹⁸ İbnü'l Esir, *el-Kamil*, çev. Ahmet Ağırakça, 3/403.

³⁹⁹ İrfan Aycan, “Muâviye b. Ebû Süfyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/333.

⁴⁰⁰ Ethem Ruhi Fırlalı, “Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/374.

⁴⁰¹ Charles Lindholm, *İslami Ortadoğu*, çev. Balkı Şafak (Ankara: İmge Kitabevi, 2004), 156-157.

SONUÇ

Nehcü'l-Belâğa, h. 4. yüzyılda Şîî âlim Seyyid Radî tarafından kaleme alınmıştır. *Nehcü'l-Belâğa* edebi bir dile sahip olması ve Hz. Ali'ye ait olduğu söylenen hutbe, mektup, konuşma ve veciz sözleri içermesi bakımından önemli bir yere sahiptir. *Nehcü'l-Belâğa* derlendiği günden günümüze kadar üzerinde pek çok serh yazılmıştır. *Nehcü'l- Belâğa* Şîî alimler tarafında kabul edilmekle birlikte Şîî olmayan alimler tarafının da dikkatini çekmiştir. *Nehcü'l-Belâğa*'da bulunan bazı metinlerin içeriği ahlak, adalet, dünyaya meyletmeme, ahiret için hazırlık olması bakımından Müslümanlar tarafından kabul görmüştür.

Nehcü'l-Belâğa'da yer alan hutbe, mektup ve özlü sözlerin Hz. Ali'ye aidiyeti konusunda bir takım eleştiriler yapılmıştır. Seyyid Radî eserine aldığı bazı metinlerin kaynağını vermediği ayrıca Şîî olduğu gerekçesiyle Ehl-i Sünnet çevrelerce şüphe ile karşılanmıştır. Ancak bu eser diğer erken dönem İslam tarihi literatürüyle mukayeseli okunduğunda son derece faydalı bilgiler içerdiği de bir gerçektir.

Seyyid Radî, *Nehcü'l-Belâğa*'da sahabilere karşı hoş olmayan sözler bulunan metinlere yer vermiştir. İlk üç halife hakkında verilen metinler Şîî düşüncesi ile uyumlu olması bakımından Ehli Sünnet âlimleri tarafından bu metinler tepkiyle karşılanmıştır. Bu açıdan bakıldığında *Nehcü'l-Belâğa*'da bulunan tüm metinlerin Hz. Ali'ye ait olduğunu söylemek doğru değildir.

Nehcü'l-Belâğa'daki hutbe ve mektupların, Sünni Klasik İslam Tarihi literatüründe Hz. Ali'ye atfedilen bazı konuşmalarla benzerlikler içerdiği görülmektedir.

Nehcü'l-Belâğa perspektifinden Hz. Ali dönemi olayları, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Hz. Ali'nin halife seçilmesi ile başlayan Hz. Ali dönemi, Hz. Ali'nin İbn Mülcem tarafından şehit edilmesine kadar ele alınmıştır. Hz. Osman'ın 12 yıllık halifeliğinin ikinci yarısında İslam toplumunda çeşitli fitneler çıkmış ve bunun sonucunda Hz. Osman 18 Zilhicce 35/17 Haziran 656 yılında şehit edilmiştir. 18-23 Zilhicce 35/ 17-22 Haziran 656 tarihinde istemeden halife olan Hz. Ali'nin 5 yıllık halifelik dönemi büyük ölçüde savaş ve iç karışıklıklarla geçmiştir. Müslümanlar

arasında ilk iç savaş olan Cemel Olayı 36/656'da, ardından en büyük insan kaybının yaşandığı Sıffın Savaşı 37/657 yılında cereyan etmiştir. Keza Sıffın'den sonra ortaya çıkan Haricilerle yapılan Nehrevân Savaşı 9 Safer 38/ 17 Temmuz 658 tarihinde yine Hz. Ali döneminde meydana gelmiştir.

Hz. Ali yönetimin başına geçmesiyle siyasi otoritesini kurmak isterken bir taraftan da olayları ılımlı bir politika seyrederek çözmeye çalışmıştır. Cemel Olayı'nda savaşmayı istememiş öncesinde gerekli mücadeleyi göstermiştir. Son çare olarak savaş yapmayı uygun bulmuştur. Cemel Olayı'nda gönderdiği mektuplardan hareketle savaş esnasında dahi olsa karşı tarafa hasarı en az oranda vermek istemiş ve savaşın kısa süre içinde bitmesine işaret etmiştir. Hz. Osman'ın ölümüne sebep olan valiler meselesini çözmek için tüm valileri değiştirmiş ancak Basra ve Şam bu konuda sorun çıkarmıştır. Hz. Osman'ın halifeliği döneminde onu eleştiren Hz. Âişe, Talha ve Zübeyir gibi sahabilerin Hz. Osman'ın ölümünden sonra Hz. Ali karşıtı cephe içerisinde bulunmaları İslam toplumunda var olan fitnenin daha da derinleşmesine neden olmuştur. Özellikle Hz. Ali'ye biat etmiş olan Talha ve Zübeyr'in biatlarını bozup karşı cephede yer alması Hz. Ali'yi çok üzmüştür.

Esasen Şam'da muhalefet hareketi başlatan ve Hz. Osman'ın kanlı gömleği üzerinden siyaset yürüten Şam Valisi Muâviye'yi dizginlemek için Şam'a bir orduyla hareket eden Hz. Ali, Basra'daki karışıklık sebebiyle yönünü Basra'ya çevirmiş ve Cemel Olayı vuku bulmuştur.

Hz. Ali, Sıffın Olayı'ndan önce Muâviye'ye gönderdiği mektuplar ve mektuplardaki üslubundan hareketle karşı tarafı rencide etmeden kendisine itaate davet ettiğini görmekteyiz. Muâviye ise Hz. Ali'nin kendisinden daha faziletli olduğunu bildiği halde yönetimi elde edebilmek için onunla münakaşaya girmeyi seçmiştir. Muâviye'nin yönetimi elde etme arzusu Hz. Osman döneminde edindiği nüfuzdan kaynaklı olabilir. Hz. Ali yönetime gelince Muâviye de elindekileri kaybetme telaşı başlamış olmalı ki Hz. Ali ile Hz. Osman'ın kanını talep bahanesiyle savaşmayı göze almıştır. *Nehcû'l Belâğa*'da geçen mektuplaşmalarda Hz. Ali'nin Muâviye'ye elinde imkân varken Hz. Osman'a yardım etmeyip onun ölümünü beklemekle itham ettiğini aynı şekilde Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan bir

tulekâ olarak Müslümanların liderliğine talip olmasının doğru olmadığını ifade ettiğini görmekteyiz.

Hiz. Ali'nin Muâviye'ye yaklaşımı ılımlı iken Muâviye'nin Hiz. Ali'ye yaklaşımı aksi yönde olmuştur. Muâviye, Hiz. Osman'ın kanının davacısı olmaktan çok yönetimi ele geçirme düşüncesi vardır. Hiz. Ali her ne kadar Muâviye ile savaşmak istemese de Muâviye'nin yönetime olan başkaldırısı onu savaş yapmaya mecbur bırakmıştır. Muâviye'nin Hiz. Ali'ye karşı olan itaatsizliği Sıffîn Savaşı ile doruk noktaya ulaşmış Hiz. Ali şehit olana kadar devam etmiştir. Dönemini aydınlatan bu mektuplar çevrenin koşullarını ve o günün şartlarını da göz önüne alarak değerlendirmemiz gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sıffîn'de Muâviye ve Amr b.el-Âs'ın tuzağına düşüp Hiz. Ali'yi ateşkese zorlayan Hâricîlerin İslam toplumunda yarattıkları şiddet ve kargaşa, Hiz. Ali'nin onları ortadan kaldırmaya sevketmiş ve Nehrevân Savaşı'nda çoğu ortadan kaldırılmıştır. Ancak bu kargaşa sona ermemiş olacak ki Hiz. Ali'nin onlar elinden şehit olmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak, Hiz. Ali dönemi savaşlarla geçmiş olsa da o hiçbir zaman savaşı başlatan taraf olmamıştır. Her zaman İslam ahlakına ve adaletine uygun davranmaya gayret sarfetmiş, savaşta ölenlerin cesetlerine saygısızca davranılmamasını emretmiştir. Halifeliği dönemi mücadele ile geçmiştir.

EKLER

EK1. Muâviye'nin Hz. Ali'yi İlk Üç Halifeye Buğzettiğiyle İlgili İthamı

“Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Muâviye b. Ebî Sûfyan'dan Ali b. Ebî Tâlib'e. Sana selam olsun. O'ndan başka ilah olmayan Allah'a hamd ederim. Daha sonra Allah Muhammed'i ilmiyle seçmiştir. Onu vahyinin emini ve insanlığa elçisi kıldı. Allah Müslümanlardan kendisine yardımcı olacak insanlar seçerek onlarla onu destekledi. Onlar İslam'daki faziletlerine göre onun nezdinde derece sahibi oldular. Müslümanlığında en faziletlisi ve Allah'a ve Resûlüne en sadık olanı onun halifesi ve halifesinin halifesi ve üçüncü halife Mazlum Osman'dır. Hepsine haset ettin ve hepsine karşı isyan ettin. Bunu senin kızgın ve küçümseyici bakışlarında, dışlayıcı hezeyanlarında, derin, yorgun nefes alışında ve halifelere biat etmekteki geç kalışında müşahede ettik. Tıpkı burnuna burunsalık takılan deve gibi biat için seni halifelerin huzuruna götürüyorlardı ve kerhen biat ediyordun. Onların içinde en çok haset ettiğin ise amcan oğlu Osman'dır. Akraba ve damat olması hasebiyle ona böyle davranmamayı en çok hak eden kişiydi. Onunla sıla-i rahmi kestin. Güzel meziyetlerini kötü gösterdin, insanları ona karşı kıskırttın, bunları kâh gizli kâh açık yaptın. Bunun sonucu develer ona karşı yollara çıkarıldı, asil atlarla sefere çıkıldı. Resulullah'ın haremünde ona silah çekildi. Senin mahallende, onun evindeki naralarını işittiğin hâlde öldürüldü. Sen ise sana yöneltilen itham ve şüpheleri savmak için hiçbir eylem ve söylemde bulunmadın. Samimiyetle yemin ederim ki insanları menetmeye yeltenseydin bizden hiç kimse senden başkasına meyletmez ve senin Osman'a olan husumetin ve isyanını yok hükmünde sayacaklardı. Öte yandan sen Osman'ın taraftarları nezdinde sanıksın. Osman'ın katillerini himaye ediyorsun. Onlar senin yardımcılarını, destekçilerini, elin kolun ve has adamlarıdır. Bana anlatıldığına göre sen Osman'ın kanından kendini temize çıkarıyormuşsun. İddianda samimi isen katillerini bize teslim et, buna karşılık onları öldürelim. Bu takdirde sana herkesten daha hızlı yöneliriz. Aksi takdirde sana ve adamlarına karşı ancak kılıçla muamele edilir. O'ndan başka İlâh bulunmayan Allah'a yemin ederim ki Osman'ın katillerini dağlarda, çöllerde, karada ve denizde

arayacak ve onları Allah öldürünceye kadar onların peşinde olacağız. Ya da bu uğurda ruhlarımız Allah’a mülaki olacaktır. Selam ile.”⁴⁰²

⁴⁰² Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 83-84.

Ek2. Hz. Ali'nin Muâviye'nin İlk Üç Halifeye Buğzettığı İthamına Cevabı

Hz. Ali'nin, Muâviye'ye gönderdiği mektubu: “Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah'ın kulu ve Müminlerin Emîri Ali'den Muâviye b. Ebî Süfyân'a. Havlânî bana senden bir mektup getirdi. Mektubunda Muhammed'i – Allah'ın salat ve selamı ona ve Ehl-i Beytine olsun- ve Allah'ın ona ihsan ettiği hidayet ve vahiy nimetini anıyorsun Allah'a hamd olsun ki ona olan vaadini yerine getirdi, zaferini tamamladı, yeryüzünde güç ve imkân verdi, kavminden olan hasım ve düşmanlara galip gelmesini sağladı. Onlar ki ona saldırdılar, husumetlerini ilan ettiler. Onu ve ashabını (ve akrabalarını) yurtlarından sürmeye müzahir oldular. Arapları ona karşı kışkırttılar. Onunla savaşmak için onlarla ittifak kurdular. Ona karşı her türlü gayret ve çabaya girdiler. Ona karşı türlü türlü oyunlar oynadılar. Nihayetinde onlar istemese de Allah'ın emri galip geldi. Ona karşı tahrik ve kışkırtmaları en fazla olanlar -Allah'ın koruduğu kimsler hariç- yakınları, kavminden soyca ona yakın olanlardı. Ey Hind'in oğlu! Zaman bize senin tuhaf hâllerini gösterdi. Geldin ancak çirkin hâlini gösterdin. Allah'ın Muhammed (s.a.v) ve bize olan nimet ve imtihanını haber vermeye başladı. Bununla tıpkı hurmayı hurma diyarı Hecer'de satan gibisin. Ya da öğreticisine ok atmaya öğretmeye kalkışan gibisin. Yine mektubunda Allah'ın Müslümanlardan kendisine yardım etmek üzere yardımcılar seçtiğini ve onun nezdindeki derecelerinin İslam'daki faziletleri kadar olduğunu, bunların İslam'da en faziletlisinin -iddia ettiğine göre- Allah'a ve Resûlu'ne en sadık olanlarının halifesi ve halifenin halifesi olduğunu ifade etmişsin. Yemin ederim ki ikisinin İslam'daki yerleri büyüktür. Onların musibeti İslam için büyük bir yaradır. Allah onlara rahmet etsin ve en güzel şekilde mükâfatlandırınsın. Osman'ın da fazilette üçüncü sırada olduğunu zikrettin. Osman iyi ise Allah ona iyiliğinden dolayı mükâfatlandırarak, Osman kötü ise gafur olan bir Rabbe kavuşacaktır. Hiçbir günah onun affına ağır gelmeyecektir. Ümit ederim ki Allah, insanlara İslam'daki faziletleri ve Allah'a ve Peygamberlerine sadakatleri nispetinde mükâfatlandıracağı zaman bizim bundan nasibimiz daha büyük olsun. Muhammed (s.a.v) insanları imana ve tevhide davet ettiği zaman biz Ehl-i Beyt ona ilk inanlar ve getirdiğini tasdik edenler olduk. Seneler boyu Araplar içinde kendi muhitinde bizden başka Allah'a ibadet eden yoktu. Kavmimiz Peygamberimizi

öldürmek istediler. Bizi yok etmek istediler. Bizi sıkıntılara ve korkuya soktular. Bizi tarassut ettiler ve casuslarla baskı altına aldılar. Bizi engebeli bir dağda mahsur bıraktılar. Bize karşı savaş ateşini yaktilar. Kendi aralarında bir ahitname yazarak bizimle yememek, içmemek, evlenmemek ve alışveriş yapmamak üzere anlaştılar. Buna göre Peygamber'i (s.a.v) öldürmek ve ona müslu yapmak için kendilerine teslim etmediğimiz sürece onların içinde güvende olamayacaktık. Onların içinde ancak mevsimden mevsime eman içinde olabiliyorduk. Allah bize onu korumayı, haremmini savunmayı ve hürmeti uğruna mücadele etmeyi irade buyurdu. Gece ve gündüz korku anlarında kılıçlarımızla onun için siper olduk. Müminimiz bunun karşılığında Allah'tan sevap beklemekte, imanmayanımızda soyunu korumayı amaçlamaktadır. Daha sonra Kureyş'ten Müslüman olanlar bizim içinde bulunduğumuz durumdan uzaktı. Kimisinin güçlü bir müttefiki, kimisinin kendisini koruyan güçlü bir aşireti vardı. Bu sebeple de kavmimizin bize reva gördüğü zulüm ve helakten azadeydi. Onlar ölüm tehlikesinden emin bulunuyorlardı. Bu süreç Allah dilediği kadar devam etti. Ardından da Allah, Resûlu'ne hicret etmesini emretti. Akabinde de müşriklere karşı savaşmasına izin verdi. Savaş kızıştığı zaman Resûlullah teke tek karşılaşmalarda Ehl-i Beytini harekete geçirirdi. Onlarda en önde yer alırlardı. Resûlullah onlarla ashabını kılıç ve mızrak şiddetinden koruyordu. Bedir gününde Ubeyde, Uhud'da Hamza, Mute'de Ca'fer ve Zeyd öldürüldüler. İsmi zikredebileceğim niceleri de birçok vakada Resûlullah ile cihatta şehit olmayı dilediler. Ancak, onların eceli geldiği halde onun eceli daha geç geldi. Allah salih amelleri sebebiyle onlara ihsanını ve mükâfatını esirgemesin. Ben Resûlullah'a (s.a.v) itaatte Allah'a daha sadık ve Rabbine itaatte Resûlu'ne onlardan daha sadık olanı ne işittim ne de gördüm. Aynı zamanda Peygamber (s.a.v) ile birlikte bu uğurda maişet darlığına, sıkıntıya, savaşa ve zor zamanda sana sözünü ettiğim bu insanlardan daha sabırlısını görmedim. Muhacirler arasında da hayırlı olduklarını bildiğimiz insanlar çoktur. Allah güzel amelleri sebebiyle onları mükâfatlandırın. Ayrıca halifelere buğzettiğimi, onlara geç biat ettiğimi ve onlara haksızlık yaptığımı söylüyorsun. Haksızlığa gelince bundan Allah'a sığınırım. Benim geç biat etmem ve onların emîrliğini hoş görmemem ise, bundan dolayı insanlardan özür dileyecek değilim. Zira Resûlullah (s.a.v) vefat ettiğizaman "Kureyş emîr bizdendir, Ensar da emîr bizdendir," dediler. Bunun üzerine Kureyş, "Muhammed

bizdendir. Bu sebeple emîrlik daha çok hakkımızdır,” deyince Ensar bunu anlayışla karşıladı ve emîrlikle iktidarı onlara teslim ettiler. Böylece Muhammed (s.a.v) ile bu hakkı elde ettiler. Durum böyle olunca Muhammed’e yakın olanlar bu konuda daha çok hak sahibidir. Aksi takdirde Ensar Araplar arasında bu işte en büyük pay sahibidirler. Acaba kavmimden olanlar benim hakkımı almakta azade midirler yoksa Ensara zulmettiler? Ben hakkımın alındığını düşünüyorum. Bu hakkı onlara bıraktım. Allah onları affetsin. Osman’ın durumu, onunla sılayı rahim bağını kestiğim ve insanları ona karşı tahrik ettiğim şeklindeki iddialarına gelince, Osman’ın yaptıklarını haber almışsın. İnsanların ona yaptığını da gördün ve biliyorsun. Ben uzlete çekilmiştim. Ancak beni illa itham etmek istiyorsan dilediğin gibi itham et. Osman’ın katilleri hakkında söylediklerine gelince, ben bu durumu enine boyuna düşündüm. Ancak, onları ne sana ne de başkasına teslim etmeyi uygun görmedim. Yemin ederim ki kötülüğünden ve muhalefetinden vazgeçmezsen, onlar yakında senin peşine düşecekler ve onları tanıyacaksın. Onlar karada, denizde, dağda veya ovada olsun seninle karşılaşmak için sana hiçbir zorluk çıkarmayacaklardır. İnsanlar Ebu Bekir’e biat ettikleri zaman senin baban bana gelerek dedi ki: “Muhammed’den sonra bu işe en layık olan sensin. Ben bu işte senin yanında olacağım. Elini ver sana biat edeyim.” Ancak, ben imtina ettim. Sen de biliyorsun ki baban bunu söylemiş ve bende bunu kabul etmemiştim. Zira insanlar henüz şirkten yeni ayrılmışlardı. İslam ehli içinde bölünme olsun istemedim. Senin baban hukukumu senden daha iyi biliyordu. Baban gibi hakkımı teslim edersen rüşdünü göstermiş olursun. Aksi takdirde Allah sana muhtaç etmeyecektir. Selam ile.”⁴⁰³

⁴⁰³ Minkarî, *Vak’atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 84-85-86-87.

Ek3. Hz. Ali'nin Muâviye'nin İlk Üç Halifeye Buğzettiği İthamına Cevabı

“Allah’ın Muhammed’i (s.a.v) dini için seçtiğinden, onu Ashabından destekleyenlerle desteğinden bahsettiğin mektubun bana ulaştı. Allah’ın bizi sinamasını ve Peygamberimizle bize olan nimetini haber vermeye başladığında, zaman bize senden acayip şeyler saklamıştır. Bende Hecer’e hurma taşıyan ya da hocasını yarışmaya çağıran kişi gibisin. İslâm’da en üstün kişilerin falan ve filan olduğunu zannediyorsun. Bir iş zikrediyorsun ki, tamamlanırsa hepsi senden ayrılır; eksilirse ayıbı sana yetişmez. Üstün olanla daha az üstün olan, yönetenle yönetilenden sana ne? İlk Muhacirlerin arasını temyiz etmek, derecelerini düzenlemek ve tabakalarını belirlemekten taliklerle onların çocuklarına ne? Heyhat! Ondan olmayan bir ok vınladı! Hüküm kendisinin aleyhine olan kişi onda hüküm vermeye başladı. Ey insan! Haddini bilmez misin? Gücünün eksikliğinin farkında değil misin? Kaderin seni tehir ettiği yere çekil! Ne mağlup olanın yenilgisi senin üzerinedir; ne de sana muzaffer olanın zaferi vardır! Sen, sapkınlıkta çok ileri giden ve hedeften çok şaşan birisin. Görmüyor musun,-sana haber vermek için söylemiyorum; ancak Allah’ın nimetini anlatıyorum- Muhacirlerden ve Ensardan bir topluluk, Allah yolunda şehit oldular. Her birinin fazileti vardır. Bizim şehidimiz ⁴⁰⁴ şehit olduğunda ona “Şehidler efendisi” dendi. Resûlullah (s.a.v), onun üzerinde namaz kıldığı zaman 70 tekbirle ona ayrıcalık tanımıştır. Ya da görmüyor musun, bir topluluğun Allah yolunda elleri kesildi; her birinin fazileti vardır. Onlardan birisine yapılan, bizden birisine yapılıncı, “Cennette uçan, iki kanatlı” dendi. ⁴⁰⁵ Eğer Allah, kişinin kendi kendini tezkiye etmesini nehyetmeseydi, bir zikreden, müminlerin kalplerinin bildiği ve duyanların kulaklarının atamayacağı pek çok faziletler zikrederdi. Avın kendisine yöneldiği kişiyi anmayı bırak. Biz, Rabbimizin işiyiz; insanlar ondan sonra bizim işimizdir. Sizi kendimizle karıştırmamız, bizi izzetimizin önceliğinden ve faziletimizin alışlagelmiş durumundan engellemez. Denk olanlar gibi sizden evlendik ve kızlarımızı sizinle evlendirdik; oysa bize denk değildiniz. Bu, nasıl olabilir ki? Peygamber bizden, yalanlayan sizden; Allah’ın aslanı bizden, hilflerin aslanı sizden; Cennet ehlinin gençlerinin efendileri bizden, Cehennem

⁴⁰⁴ Burada kastedilen Hz. Hamza’dır.

⁴⁰⁵ Ca’fer b. Ebi Talib’e işaret edildiği geçmektedir.

çocukları sizden; alemlerin kadınlarının hayırlısı bizden, odun taşıyan sizden... Daha zikredebileceğim pek çok şeyde sizden üstünüz. Müslümanlığımız duyulmuş; Cahiliye dönemindeki şerefimiz ise inkâr edilemez. Allah'ın Kitab'ı, bizden ayrılanı bizim için bir araya getirmektedir. O da Münezzeh olan Allah'ın şu sözüdür; "Allah'ın Kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine daha uygundur."⁴⁰⁶ Yüce Allah'ın şu sözü de buna delildir: "İnsanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu Peygamber (Muhammed) ve (ona) iman edenlerdir. Allah müminlerin dostudur."⁴⁰⁷ Biz, bir kere yakınlık sebebiyle, ikincisinde de (Allah'a) itaatle daha öncelikliyiz. Muhacirler, Sakîfe günü Ensara karşı Resulüllah'la (sav) delil getirerek onlar arasında gedik oluşturdular. Eğer, gedik onunla ise o zaman hak sizden önce bizimdir. Eğer, başka bir şeyle olacaksa o halde Ensar kendi davalarında haklıdırlar. Benim bütün halifeleri kıskandığımı ve hepsine karşı haksızlık yaptığımı iddia ettin. Eğer böyle olmuşsa, suç sana karşı işlenmiş değil ki senden özür dilenilsin. Bu, bir eksikliktir...Ayıbı senden uzak...Biat edinceye kadar, burnuna burunsalık geçirilen devenin yedildiği gibi yedildiğimi söylüyorsun. Allah'a yemin ederim ki, yermek isterken övdün; ayıpları ortaya koyarken kendi ayıplarını meydana çıkardın. Mazlûm olan,-dininde şüphesi ve yakîninde şüphesi olmayan- bir Müslümanın noksanlığı yoktur. Bu, senden başkasına karşı tevcih ettiğim delilimdir. Sana, zikredilmesi icap eden kadarını söylüyorum. Sonra benimle Osman'ın işinden olanları zikrettin. Ona olan akrabalığından dolayı bu hususta cevap verilmeye hakkın var. Hangimiz ona daha düşmanız ve onun öldürülmesine sebep olduk? Ona yardımını sağtığı halde oturtup engellediği kişi mi? Kendisinden yardım istediği halde gevşek davranıp kaderi gelinceye kadar eceli o an saçan kim? Hayır! Allah'a yemin olsun ki, "Allah, içinizden (savaşta) alıkoyanları ve yandaşlarına, "Bize katılın!" diyenleri gerçekten biliyor. Zaten bunların pek azı savaşa gelir."⁴⁰⁸ Bazı bidatler nedeniyle onu eleştirdiğim için mazeret ileri sürmeyeceğim. Eğer günah, ona doğru yolu göstermem ise, nice azarlanan vardır ki günahı yoktur. Çok nasihat eden töhmet elde eder. Gücüm yettiği kadar düzeltmekten başka bir şey istemedim. Başarım ancak Allah'tandır; O'na güvendim ve O'na döndüm. Benim ve adamlarım için kılıçtan

⁴⁰⁶ Enfâl 8/75.

⁴⁰⁷ Âl-i İmrân 3/68.

⁴⁰⁸ Ahzâb 33/18.

başka bir şey olmadığını söylüyorsun. Ağlamaktan sonra güldürdün. Abdulmuttalib oğullarının düşmanlardan sakındırdıklarını ve kılıçlarla korkutulduklarını ne zaman gördün? Biraz dur! Hamel savaşa yetişecek! Yakında senin istediğin kişi seni isteyecek; uzakta zannettiğin sana yaklaşıacak. Sana doğru Muhacirlerden, Ensardan ve onlara güzel bir şekilde uyanlardan meydana gelen, tozları yayılan, ölüm elbiseleri giymiş, kalabalığı kuvvetli olan büyük bir orduyla çabucak geliyorum. Onlar için en sevimli karşılaşma, Rableriyle karşılaşmalarıdır. Onlara, Bedirliilerin soyu ve Hâşimî kılıçlar refakat etmiştir. Kardeşine, dayına, dedene ve akrabalarına temrenlerinin nerede düştüğünü biliyorsun. ‘Onlar zâlimlerden uzak değildir.’”⁴⁰⁹

⁴⁰⁹ Radî, *Nehcû'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 285-286-287-288.

Ek4. Hz.Ali'nin Muâviye'ye Kendi Geçmişiyile Cevap Vermesi

Muaviye'ye gönderilen bir mektup:

“Kavmimiz, Peygamberimizi öldürmek ve kökümüzü yok etmek istedi. Bizi tedirgin etmeyi arzuladılar; bize birçok şeyler yaptılar. Bizi tatlı olandan engellediler; korku elbisesini giydirdiler; sarp bir dağa mecbur ettiler. Bizim için savaş ateşini tutuşturdular. Allah, mülkünü savunmamızı ve kutsalının önünden atış yapmamızı istedi. Müminimiz, bununla mükâfatı umuyor; kâfirimiz ise kökünü savunuyordu. Kureyş'ten Müslüman olan kişi, onu koruyan anlaşması ya da kendisini savunan kabilesi sebebiyle içinde bulunduğumuz durumu yaşamıyordu ve öldürülmeye karşı güven içindeydi. Resûlullah (s.a.v) savaş kızıyıp insanlar çekindiğinde ehl-i beytini öne sürer; ashabını kılıçların ve mızrakların ısısından onlarla korurdu. ‘Ubeyde b. El-Hâris, Bedir’de Hamza Uhud’ta ve Ca’fer Mu’t’e’de öldürüldü. İstersem ismini zikredebileceğim kişi, isteyenler gibi şehadeti isterdi; ancak onların ecelleri çabuklaştırıldı; onun ölümü ise geciktirildi. Zamana hayret! Benimle ayağını yarıştıramayacak kişiyle bir görülür oldum. Onun benim ki gibi, kimsenin benzerini ileri süremeyeceği bir geçmişi yoktur. Ancak bir iddiacı benim bilmediğim, Allah’ın da (sahih olarak) bildiğini tahmin etmediğim şeyler iddia etmektedir. Her durum için Allah’a hamd olsun. Osman’ın katillerini sana vermem hususundaki isteğine gelince, bu işi düşündüm ve onları sana ya da bir başkasına vermemin mümkün olmadığını gördüm. Ömrüme yemin ederim ki, eğer günahını ve ihtilafını terk etmezsen yakında seni istediklerini bileceksin. Taleplerinden seni, ne karada, ne denizde, ne dağda, ne de ovada yükümlü tutuyorlar. Bu, bulduğunda seni üzecek bir talep, onunla karşılaşmanın seni mutlu etmeyeceği bir ziyaretçidir. Selam, layık onların üzerine olsun...”⁴¹⁰

⁴¹⁰ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 271-272.

Ek5. Hz.Ali'nin Muâviye'ye Nefsinin Heva ve Hevesine Kapılmamasıyla İlgil Ahlaki Öğütleri

1. İçinde bulunduğun durum için Allah'tan kork! O'nun senin üzerindeki hakkına bak! Bilmemekten dolayı mazur olamayacağın bilgiye dön! İtaatin,-iyilerin ulaştığı ve aşağılık insanların muhalefet ettiği-, açık işaretleri, aydınlatan tarikleri, açık yolları ve istenen bir hedefi vardır. Kim ondan saptırırsa haktan sapar ve sapkınlıkta yolunu kaybeder. Allah, onun nimetini değiştirir ve ona intikamını mubah kılar. Aman nefsine hâkim ol, nefsine! Allah, gideceğin yolu açıklamıştır. İşlerinin bittiği yerde, bineğini hüsrân olan bir sona ve küfür yerine sürdür. Nefsin, seni bir kötülüğe sokmuş; günaha atmış; tehlikeli yerlere getirmiş; izlenen yolları senin için zorlaştırır.”⁴¹¹

2. “İnsanlardan birçok kişiyi helâk ettin; onları sapkınlığınla kandırdın: denizinin dalgasına attın. Karanlıklar onları kaplıyor; şüpheler onları birbirlerine çarpıyor. Hedeflerinden saptılar. Topuklarının üzerinde gerisin geriye döndüler. Arkalarına döndüler. Görüş sahiplerinden geri dönenler hariç, asaletlerine güvendiler. Onlar, seni tanıdıktan sonra senden ayrıldılar. Onları zorluğun üzerine sevk edince ve doğrudan saptırınca sana destekten Allah'a kaçtılar. Ey Muâviye! Kendin hakkında Allah'tan sakın! Yularını şeytandan kurtar! Dünya senden kopuk, ahiret ise sana yakındır. Vesselam...”⁴¹²

3. “İsyân ve yalan, kişinin dinini de dünyasını da ifşa eder; onu ayıplayana eksikliğini gösterir. Vukuu geçen hâdiseden⁴¹³ bir şey elde edemeyeceğini biliyorsun. Bazı topluluklar, doğru olmayan şekilde bir iş istediler.⁴¹⁴ Allah'a dayanarak tevilde bulundular; ancak Allah onları yalanladı. Amelinin akıbetini övülmüş yapanın sevineceği ve şeytanın kendisini yönlendirmesine imkân verip onunla çekişmeyen kişinin pişman olacağı bir günden sakın. Bizi Kur'an'ın hükmüne davet ediyorsun; oysa sen onun ehli değilsin. Biz senin talebine değil, Kur'ân'a ve onun hükmüne icabet ediyoruz. Vesselam...”⁴¹⁵

⁴¹¹ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 289.

⁴¹² Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 300.

⁴¹³ Hz. Osman'ın katl edilmesinden.

⁴¹⁴ Cemal olayındaki muhalifleri.

⁴¹⁵ Radî, *Nehcü'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 313.

4. “Münezzeh olan Allah dünyayı, ondan sonrası için yaratmıştır. Hangisinin daha iyi amele sahip olduğunu öğrenmek için onun ehlini orada imtihan etmiştir.⁴¹⁶ Biz dünya için yaratılmadık; onun için çabalamaya emredilmedik. Ona, onunla imtihan edilmek için yerleştirildik. Allah beni seninle, seni de benimle imtihan edilmek için yerleştirildik. Allah beni seninle, seni de benimle imtihan ediyor. Her birimizi diğerine karşı delil yaptı. Kur’ân’ı tevil ederek dünyayı istemek için hamle yaptın. Elimin ve dilimin devşirmedeği şeyden dolayı beni istedin. Sen ve Şamlılar, Osman’ın kanını bana sardınız. Bilgili olanınız câhilinizi, ayakta duranınız oturanınızı kışkırttı. Nefsin hakkında Allah’tan kork! Gemini şeytandan uzaklaştır! Yüzünü ahirete dön! Orası senin de bizimde yolumuzdur. Allah’ın, kökü kazıyan ve her şeyin sonunu getiren, vukuu yakın bir musibetle sana vurmasından sakın! Bozulmayan bir yeminle Allah’a yemin ederim ki, kader beni ve seni bir araya getirirse “Allah aramızda hükmedinceye kadar”⁴¹⁷ senin sahandan ayrılmayacağım.”

⁴¹⁸ “O, hükmedenlerin en iyisidir.”⁴¹⁹

5. “Senin, ani bir bakışla işleri görmekten yararlanma zamanın geldi. Batıl şeyleri iddia etmekle, yalanları insanların kafasına sokmakla, senin konumundan yüksek olanı kendin için sahiplenmekle, senden saklanmış olanı gasp etmekle, kulaklarının işittiği ve onunla göğsünün dolduğu haktan kaçarak, sana etinden ve kanından daha gerekli olanı inkâr etmekle seleflerinin yolundan gittin. Artık haktan sonra açık sapıklıktan, açıklıktan sonra karışmadan başka ne kalır? Şüpheden ve şüphenin zihninde karışıklık meydana getirerek kapsamasından sakın. Fitne, çoğu zaman örtülerini salar; karanlığı gözleri yanıltır. Senden, kuvvetleri barışta zayıflayan, ilmin ya da hilmin dokumadığı hurafeler olan çeşitli sözleri ihtiva eden bir mektup geldi. Bu sözlerle, yürünmesi zor gevşek bir yere dalan ve karanlık bir yerde yolunu kaybeden biri gibi oldun. Hedefi ve işaretleri uzak, Mısır akbabasının seviyesine yetişemediği ve Ayyûk yıldızına paralel olan bir mertebeye yükseldin. Benden sonra Müslümanlar için bir (su kaynağına) gidişe ya da dönüş görevlendirilmeden veya onlardan birisinin üzerine sana anlaşma ya da sorumluluk vermesinden Allah korusun! Şimdiden nefsinı doğrult ve ona bak! Allah’ın kulları

⁴¹⁶ Mülk 67/2.

⁴¹⁷ A’râf 7/87.

⁴¹⁸ Radî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 330.

⁴¹⁹ A’râf 7/87.

sana saldırıncaya kadar (itaati) terk edersen, işler senin üzerine kilitlenir ve bugün senden kabul edilen bir işten de engellenmiş olursun. Vesselam...⁴²⁰

⁴²⁰ Radî, *Nehcû'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 337-338.

Ek6. Hz. Ali'nin Valisi Cerîr b. Abdullah'la Muâviye'ye Gönderdiği Mektup

“Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Medine’de bana biat edilmesi, Şam’da seni de bağlar. Zira Ebu Bekir, Ömer ve Osman’a biat edenler aynı şartlarda bana da biat ettiler. Hazır olanın başka bir tercihi olmayacağı gibi, gaib olanında reddedilmesi caiz olmaz. Şûra ancak Muhacir ve Ensar arasında olabilir. Onlar bir kişi hakkında ittifak ederek imam ilan ederlerse bu Allah’ın rızasına muvafık bir tercih olur. Onların kararlarına itiraz ederek veya isteyerek karşı çıkan olursa, onu bu tavrından alıkoyarlar. Eğer vazgeçmese, müminlerin yolundan başka bir yol izlediği için onunla savaşılır. Allah da onu o yolda bırakır ve onu cehenneme atar. Orası varılacak ne kötü yerdir. Talha ve Zübeyr bana biat ettiler. Ancak, sonradan biatlerini bozdular. Onların biati bozmaları biati reddetmeleri gibidir. Bu sebeple onlara karşı cihat ettim. Nihayet hak galip geldi ve onlara rağmen Allah’ın emri tecelli etti. Müslümanların girdiği istikamete gir. Benim için senin hakkında en sevimli şey, afiyet ve selamettir. Ancak, belayı tercih ettiğin takdirde sana karşı Allah’ın yardımını dileyerek savaşacağım. Osman’ın katilleri hakkında da çok şey söylüyorsun. Müslümanların girdiği istikamete gir, sonra onları yargılamak üzere bana havale et. Ben de seni ve onları Allah’ın kitabına havale edeceğim. Senin bu konuda ileri sürdüğün talepler, bebeğin sütle ilgili olarak kandırılması gibidir. Yemin ederim ki heva ve hevesini bir tarafa bırakarak aklınla düşünürsen Kureys içinde Osman’ın kanından en berî olan kişinin ben olduğumu bulursun. Bir de bilmelisin ki sen hilafette hakkı olmayan ve şûrâda yeri olmayan ‘tulaka’dansın. Sana ve senin tarafına duranlara iman ve hicret ehlinde olan Cerîr b. Abdullah’ı elçi olarak gönderdim. Artık biat et. Kuvvet ancak Allah’tandır.”⁴²¹

⁴²¹ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 40-41. Benzer bir rivayet için bk: İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, 141-142.

Ek7. Hz. Ali'nin Muâviye'nin Savaş Çağrısını Cevabı

“Seni çağırdığında çağrısına icabet ettiğin, sana liderlik yaptığında ona uyduğun, sana emrettiğinde itaat ettiğin kendi süsüyle güzelleşen ve lezzetiyle aldatan dünyadan içinde bulunduğun durumun örtüleri açıldığında ne yapacaksın? Seni ondan bir kalkanın kurtaramayacağı durduran (ölüm) durdurmak üzeredir. Bu işten uzak dur! Hesabın hazırlığını yap! Başına gelecekler için paçalarını sıva! Ayartanların konuşmalarına kulak asma! Sana söylediklerimi yapmazsan, gaflete düştüğün şeyi bildireyim: Sen, şeytanın senden alacağını aldığı, ümidine ulaştığı, sende ruhun ve kanın akması gibi aktığı, rahatlık içinde olan birisin.

Ey Muâviye! Ne zamandan beri, önceliğiniz ve yüce bir şerefınız olmadan tebaanın lideri ve ümmetin işinin sahibi oldunuz? Önceki sıkıntıyı ısrarla sürdürmekten Allah’a sığınırız. Seni, emelin verdiği gururda ısrarcı davranmak ve zâhiri ile bâtını bir olmamak hususunda uyarıyorum. Savaşa çağırıyorsun. İnsanları bir yana bırak! Hangimizin kalbinin yenik ve basiretinin örtülü olduğunun bilinmesi için bana karşı çık ve iki tarafı da savaştan muaf tut! Ben, Hasan’ın babası! Bedir savaşında –yarmak suretiyle- dedenin, dayının, kardeşinin katiliyim. O kılıç yanımdadır. O kalple düşmanımla karşılaşıyorum. Din değiştirmedim; yeni bir peygamber edinmedim. Ben, boyun eğerek terk ettiğiniz ve istemeyerek girdiğiniz yol üzereyim. Sen, Osman’ın kanının intikamını almak için geldiğini iddia ediyorsun. Osman’ın kanının nerede aktığını biliyorsun. Gerçekten talip isen, kanını oradan iste. Develerin ağırlıklardan dolayı bağırarakları gibi, seni ısırıldığında savaştan dolayı bağırıldığını görür gibiyim. Sanki peş peşe gelen vuruştan, meydana gelecek kaderin korkusundan ve ölümlerden sonra gelen ölümlerden dolayı topluluğunla beni Allah’ın kitabına davet ettiğini görür gibiyim. Bu topluluk, inkâr eden kâfirler ya da biattan sapan biat edenlerdir.”⁴²²

⁴²² Radî, *Nehcû'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 272-273.

Ek8. Hz. Ali'nin Sıffın'de Askerlerine Nasihatleri

“Zırhı olanı öne çıkarın ve zırhsız olanı geride bırakın. Dişleri ısırın; zira bu, kılıçların başları ıskâlaması için daha uygundur. Mızrakların uçlarına karşı eğilin; zira bu, mızrak ucunun hedefini şaşırmasına daha uygundur. Bakışları indirin; zira bu, daha soğukkanlı olmak ve gönüllerin daha sakin olması için daha iyidir. Sesleri öldürün; zira bu, başarısızlığı defetmeye daha uygundur. Sancağınızı eğmeyin ve yalnız başına bırakmayın. Onu sadece cesaretli olanlarınızın ve sizden korunması gereken mukaddes şeyleri koruyanların ellerine verin. Sıkıntılar ortaya çıktığında sabredenler, sancaklarının etrafını saranlar, iki yanını, arkasını ve önünü çevreleyenlerdir. Onlar, ondan geri kalıp terk etmezler; onu geçip tek başına bırakmazlar. Her biriniz, çarpıştığı düşmanına yetsin; kardeşine kendi nefsiyle destek versin. Kendi rakibini kardeşine bırakmasın; böylece ona karşı, rakibiyle kardeşinin rakibinin bir araya gelmesine izin vermesin.

Allah’a yemin ederim ki, dünyanın kılıcından kaçsanız da âhiret kılıcından kurtulamazsınız. Sizler, Arapların soylularısınız; en büyük hörgüçsünüz. Kaçışta Allah’ın gazabı, kaçınılmaz olan zillet ve kalıcı olan utanç vardır. Kaçan kişi ömrünü uzatamaz; kendisiyle ecelinin geleceği gün arasına giremez. Allah’a giden, suya ulaşan susamış kimse gibidir. Cennet, mızrakların uçlarının altındadır. Bu günde haberler sınanır. Allah’a yemin olsun ki, onlarla karşılaşmaya onların kendi memleketlerine kavuşmak istemelerinden daha çok iştiaklıyım. Allah’ım! Hakkı reddederlerse, birliklerini dağıt; sözlerini parçala; onları hatalarına karşılık rehin tut! Onları delen, içinden esintinin geçtiği yaralanma, başı yaran, kemikleri helâk eden, kolları ve ayakları düşüren vuruş olmadan asla yerlerinden ayrılmazlar. Öyle ki, Öncü birliklerinin peşinden gelen başka öncü birliklerle onlara ok atılır; süvari birliklerinin takip ettiği küçük birliklerle kendilerine saldırılır. Memleketlerinden büyük bir askerî birlik çekilince onu başka bir askerî birlik izler. Atlı birlikler arazilerinin uçlarına ve çobanların hayvanlarını otlattıkları yerlere sürülür.”⁴²³

Hz. Ali’nin, Sıffın’da yaptığı bir konuşması şöyledir: “Hezimetinizi, saflarınızı terk ettiğinizi, değerdiz ahmakların ve Şamlı bedevîlerin sizi püskürttüğünü gördüm. Oysa siz, Arapların geçeni, şerefın kafatası, önde gelen

⁴²³ Radî, *Nehcû'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 137-138.

burun ve daha büyük zirvedesiniz. İşin sonunda, onları sizi püskürttükleri gibi geri püskürttüğünüzü, sizi çıkardıkları gibi mücadeleyle öldürerek ve mızraklarla yaralayarak sizin de onları yerlerinden çıkardığınızı, su birikintilerine atılan ve hedefine varması engellenen susamış develer gibi önde olanlarının geride kalanlarına katıldığını görmüş olmam göğsümün titremesini dindirdi.”⁴²⁴

“Başınıza getirilmemden dolayı Allah bana sizin üzerinizde bir hak vermiştir. Üzerinizde olan hakkım gibi sizin de benim üzerimde hakkınız var. Hak, nitelemde en geniş, eşit davranmada en dar olan şeydir. Hak, birisi için ortaya çıkmışsa onun aleyhine ortaya çıkmıştır; onun lehine ortaya çıkmadan da aleyhine ortaya çıkmaz. Bir kimsenin lehine ortaya çıkıp da aleyhine çıkmasaydı, bu, -Kulları üzerindeki kudretinden ve yargısının etkilerinin ortaya çıktığı her şeydeki adaletinden dolayı mahlûkatına değil de-, sadece Münezzeh olan Allah’a ait olurdu. Ancak kulları üzerindeki hakkını, Zatına itaat etmesi kıldı; kendi üzerindeki mükâfatlarını ise ihsan olarak ve ehli olduğu artırımıyla genişletmek suretiyle sevabın kat kat fazlasını vermek kıldı.

Münezzeh olan Allah, haklarından bazılarını, insanlardan bazıları için bazılarına şart koştu. O hakları birbirine denk, bir kısmının bir kısmını gerektirdiği, bazılarının ancak bazılarıyla hak edildiği haklar yaptı. Münezzeh olan Allah’ın şart koştuğu bu haklardan en büyüğü, O’nun herkes için herkese farz kıldığı, yöneticinin tebaa üzerindeki hakkı ile tebaanın yönetici üzerindeki hakkıdır. Onu, muhabbetleri için bir nizam ve dinleri için izzet kıldı. Tebaa, ancak yöneticilerin doğruluğuyla doğru olur; yöneticiler de ancak tebaanın doğru yolda olmalarıyla doğru olurlar.

Tebaa, yöneticiye hakkını öder; yönetici de tebaaya hakkını öderse, aralarında hak izzet bulur; dinin yolları ayakta olur; adaletin alametleri dik durur; yollarında sünnetler uygulanır. Bununla da zaman iyi olur. Devletin bekası umulur ve düşmanların umutları kırılır.

Tebaa yöneticisine üstün gelirse ya da yönetici tebaasına zulmederse, orada söz ayrı olur; zulmün alametleri ortaya çıkar; dinde hatalar çoğalır; sünnetin yolları terk edilir; arzuyla hareket edilir; hükümler ihmal edilir ve nefislerin hastalıkları

⁴²⁴ Radî, *Nehcü’l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 118.

artar. O zaman ihmal edilen büyük bir hak ya da işlenen büyük bir batıl nedeniyle üzüntü duyulmaz. İşte o zaman iyiler hakir, kötüler ise saygın olur; Allah'ın amellere karşılık takdir ettiği sonuçlar, kullara ağır gelir.

Bu hususta birbirinize nasihat edin; birbirinize güzel bir şekilde destek olun! Hırsı Allah'ın rızasını elde etmek için şiddetlenip amelde çabası uzasa da, hiç kimse Allah'ın layık olduğu itaatin hakikatine ulaşamaz. Fakat çaba gösterebildikleri kadar nasihat etmek ve kendi aralarında hakkı ikame etmek üzere yardımlaşmak, Allah'ın kullar üzerindeki haklarının gereklerindendir. Hakta konumu büyüse ve dinde üstünlüğü öne çıksa da, hiçbir kimse Allah'ın kendisine hakkından yüklediği hususunda yardım edilmenin üstünde değildir. Nefisler onu küçümsese ve gözler hakir görse de, hiç kimse bu hususta yardım etme veya yardım almanın dışında değildir.”⁴²⁵

⁴²⁵ Radî, *Nehcû'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 247-248.

Ek9. Tahkim Mutabakatı

“Rahmân ve Rahîm Allah’ın adıyla. Bu, Ali b. Ebî Talib ile Muâviye b. Ebî Süfyân arasında varılan mutabakat metnidir. Ali, Irak ehli ile taraftarlarından onunla birlikte hareket eden mümin ve Müslümanlar adına, Muâviye de Şam ehli ve taraftarlarından onunla birlikte hareket eden mümin ve Müslümanlar adına mutabakata varmışlardır. Bizler Allah’ın hükmünü ve Kitab’ını hakem kabul ederiz. Bundan başka bizi bir araya getirecek başka bir merci yoktur. Fâtihâsından hatimesine kadar Allah’ın Kitab’ı bizleri bağlar. Kur’an’ın ihya ettiğini ihya edecek ve öldürdüğünü öldüreceğiz. İki hakem aramızdaki ihtilafa ilişkin olarak buldukları hükümlere uyacaklar, Kur’an’da bulamadıklarını ise adil ve ayırıcı değil birleştirici sünneti esas alacaklardır. İki hakem Abdullah b. Kays⁴²⁶ ve Amr b. el-Âs’tır. Allah’ın kitabıyla hükmedeceklerine, Allah’ın kitabında bulamazlarsa ayıran değil birleştiren sünneti esas alacaklarına dair her iki hakemi Allah’ın ahdi ve misakıyla sorumlu tuttuk. Her iki hakem de Ali, Muâviye ve iki ordunun taahhütlerini alarak insanların meselelerini çözüme kavuşturmaya gayret ederken kendilerini hoşnut edecek muameleye tâbi tutulacaklar ve onların malları ve yakınları emniyet içinde olacaktır. Allah’ın ahdi gereğince, her iki taraf mümin ve Müslüman olarak bu mutabakatnamede yer alan hükümlere bağlı kalacak onu uygulayacak ve buna yardımcı olacak. Mutabakat, nerede olurlarsa olsunlar, canları, malları, yakınları, arazileri ve hazır olan ve olmayanları için müminler arasında emniyet ve istikamet in tesisi ve silahların bırakılmasını gerekli kılar. Abdullah b. Kays ve Amr b. el-Âs ümmet arasında hak ile hükmedeceklerine dair Allah’ın ahdi ve misakına bağlıdırlar. Hükümlerini verinceye kadar ümmeti bir ayrılığa ve savaşa sürüklemeye sebebiyet vermeyeceklerdir. Müzakere süreci Ramazan ayı sonunda başlar. Ancak iki hakem dilerse erkene alabilirler. İki hakemden biri vefat ederse onun emîri, yerine adil olmakta azami gayret gösterecek bir hakem seçer. Müzakereleri icra edecekleri mekân ise Şamlı ehli ile Kûfe ehli arasında münasip bir yer olacaktır. Başka bir mekânda konaklama hakkına da sahiptirler. Maiyetlerinde istediklerinden başkası bulunamayacak. İki hakem yazacakları mutabakatnameye istediklerini şahit tutabilirler. Bizler Allah’ın indirdikleriyle bağdaşmayan hükümlerden berîyiz.

⁴²⁶ Ebû’l Mûsa el-Eş’arî’dir.

Allah'ım bu mutabakatnamede yer alan hüküm ve şartları ihlal eden, onu saptırmak isteyen ve bu hususta zulme tevessül edenlere karşı bize yardım et.”⁴²⁷

⁴²⁷ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, 433-434. Benzer tahkim vesikası için bkz: Dîneverî, *el-Ahbâr et-Tivâl*, çev. Nusrettin Bolleli & İbrahim Tüfekçi, 246-247.

Ek10. Hz. Ali'nin Mısır'a Vali Tayin Ettiği Muhammed b. Ebu Bekir'e Mektubu

“Onlara karşı mütevazî ol, yumuşak davran, güler yüzle muamele et. Bakışta da, görüşte de bir tut onları. Böylece büyükler kendilerine meylettiğini düşünüp onlar adına zulmetmeni istemesinler, zayıflar da adaletinden ümitsizliğe düşmesinler. Çünkü Allah’u Teâlâ sizleri, yaptığınız büyük küçük, açık gizli amelleriniz nedeniyle hesaba çekecektir. Eğer size azap ederse, siz zulmünüzden dolayı daha fazlasına layıksınız; eğer bağışlarsa bu, en büyük ikram sahibi olduğu içindir.

Ey Allah’ın kulları! Şunu bilin ki muttakiler, hem dünyanın geçici faydalarını, hem de bir müddet sonra gelecek olan ahiretin faydalarını elde ettiler. Onlar dünya ehlinin dünyadaki nimetlerine ortak oldular fakat dünya ehli onların ahiretteki nimetlerine ortak olamadılar. Muttakiler dünyada en güzel yaşam şeklini seçtiler, dünyanın nimetlerinden en iyi şekilde faydalandılar. Üstelik onlar, dünya nimetiyle çarpılan dünya ehlinin dünyada tattıklarından da tatlıdır. Zalimlerin ve mütekebbirlerin aldıklarından da aldılar. Sonra karlı bir alış verişle, olgun bir azıkla oradan ayrıldılar; dünyalarında zahitliğin lezzetine kavuştular, ahirette de Allah’ın komşuları olacaklarına yakın ettiler. Onların (muttakilerin) duaları reddedilmez, lezzetten de payları azalmaz.

Ey Allah’ın kulları, ölümden ve onun yaklamasından sakının. Ona azık hazırlamaya koyulun. O, büyük bir işle, yüce bir hadise ile hiçbir şerrin ebediyen onunla barınamayacağı bir hayırla ya da hiçbir hayrın ebediyen onunla olamayacağı bir şerle geliyor. O halde cennete cennetlik amel işleyenden daha yakın, cehennemde cehennemlik iş yapandan daha yakın kim vardır?! Siz, ölümün kovaladığınızı; onun gelmesini oturarak bekleseniz de sizi alır, ondan kaçsanız da sizi yakalar. O, size gölgenizden daha yakındır. Ölüm sizi perçinlerinizden yakalar ve ardınızdan dünya dürülür.

Dibi derin, alevi çetin, azabı sürekli yenilenen cehennem ateşinden korkun. Orası; merhameti olmayıp feryadı duyulmayan, meşakkati eksik olmayan bir yurttur. Eğer gücünüz yeter de, Allah’tan korkunuzun daha şiddetli ve O’na olan ümidinizin daha iyi olmasını isterseniz; korkuyla ümidi bir araya getirin. Çünkü kulun Rabbine iyi zanda bulunması, Rabbinden korkusu kadardır. İnsanların Allah hakkında en iyi zanda bulunanları, Allah’tan korkusu en şiddetli olanlardır.

Ey Muhammed b. Ebi Bekir! Bil ki seni, en fazla askerimin bulunduğu Mısır halkına vali tayin ettim. Bu sebeple ömründen bir saat kalsa bile nefesine şiddetle karşı durman, dinine sarılıp bağlanman senin üzerine hak olmuştur. Halkından birini memnun etmek için Allah'ı gazaplandırma. Çünkü Allah'ın rızası her şeyin yerini tutar, lakin hiçbir şey Allah'ın rızasının yerini tutamaz.

Namazı tayin edilen vaktinde kıl; işin yokken öne alıp acele etmeye, meşgulken de vaktinden ertelemeye kalkışma, yapacağın her şeyin namazına bağlı olduğunu bil. Hidayetin önderiyle, sapıklığın, kötülüğün önderi; Peygamber'in dostuyla, Peygamber'in düşmanı bir ve eşit değildir. Resûlullah (s.a.v) bana şöyle demişti:

‘Ümmetim için müminden ve müşrikten korkmam; çünkü Allah, mümini imanı nedeniyle korur, müşriki de şirki yüzünden kahreder. Fakat sizin için kalbiyle münafık, sözleriyle âlim kimseden korkuyorum. O beğendiğiniz şeyleri söyler, beğenmediğiniz işleri yapar.’”⁴²⁸

⁴²⁸ Razî, *Nehcül Belâğa*, çev. Kadri Çelik, 389-390-391.

Ek11. Hz. Ali'nin Sıffin Sonrası Ordusundan Ayrılan Haricilerle Konuşmalarından Örnekler

Hâricîlere yaptığı bir başka konuşması şöyledir: “Hata yapıp saptığımı sandınız için bana karşı çıkıyorsanız, benim sapmam yüzünden neden Muhammed’in (s.a.v) bütün ümmetinin sapkın olduğunu kabul ediyor, hatamdan sorumlu tutuyor, günahlarım yüzünden onları tekfir ediyorsunuz? Kılıçlarınız omuzlarınızın üzerindedir; onları iyileşme hastalık yerine koyuyorsunuz. Günah işleyeni günah işlemeyenle karıştırıyorsunuz. Biliyorsunuz ki, Resûlullah (s.a.v) evli olup zina edeni recmetti; sonra onun cenaze namazını kıldı; ardından da ailesini ona vâris kabul etti. Kâtili kısasen öldürdü ve mirasını ailesine verdi. Hırsızlık yapanın elini kesti ve evli olmayıp zina edene sopa cezası uyguladı; sonra onlara feyden pay verdi; bu fiili işleyenler Müslüman kadınları nikâhladı. Resûlullah (s.a.v), onları işledikleri cezalardan dolayı cezalandırdı; Allah’ın onlar hakkındaki hükmünü uyguladı; ancak İslâm’dan olan paylarını engellemedi ve isimlerini İslâm ehlinin arasından çıkarmadı. Sonra siz, insanların şerirleri, şeytanın atışlarını attığı ve çölünde dolaştırdığı kişiler! Benden dolayı iki grup helâk olacak: Biri sevginin haktan uzaklaştırdığı aşırı sevenler; diğeri de nefretin haktan uzaklaştırdığı aşırı nefret edenler... Davranış olarak insanların benim hakkımdaki en hayırlıları, orta yolu benimseyenlerdir. Orta yoldan ve büyük çoğunluktan ayrılmayın! Allah’ın eli, toplulukla beraberdir. Ayrılıktan sakının; insanlardan ayrılanın şeytana karşı durumu, koyun sürüsünden ayrılanın kurt karşısındaki durumu gibidir. Dikkat edin! Kim bu slogana davet ederse, benim bu sarığımın altında olsa dahi onu öldürün.

İki hakem, Kur’ân’ın dirilttiğini diriltmek ve Kur’ân’ın öldürdüğünü öldürmek maksadıyla hakem olarak görevlendirildi. Kur’ân’ın diriltmesi onun etrafında birlik olmakla, öldürmesi ise ondan ayrılmakla olur. Kur’ân, bizi kendilerine çekerse onlara tabi oluruz; onları bize çekerse onlar bize tabi olurlar. Babasız kalasıcalar! Musibet getirmedim; sizi işinizde kandırmadım; işi sizin için karıştırmadım. Topluluğunuzun görüşü iki adam seçe üzerine birleşti; Kur’ân’ı çiğnememelerini şart koştuk; ancak ondan saptılar; gördükleri halde hakkı terk ettiler. Zulüm, o iki hakemin hevası olup onu izlediler. Onlara karşı adaletle

hakemlik yapmaları ve hakkı kastetmeleri hususundaki- istisnamız, kötü görüşlerini ve hükümlerinin zulmünü geçti.”⁴²⁹

⁴²⁹ Radî, *Nehcû'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 140-141.

Ek12. Hz. Ali'nin Nehrevândaki Haricilere Yaptığı Konuşma

“Sizi, bu nehrin kıyılarında ve bu alçak arazinin çukurlarında, Rabbinizden apaçık bir delil ve ehlinizde açık bir hüküm olmaksızın öldürüleceğiniz konusunda uyarmaktayım. Dünya, helâkinize sebep oldu; kader sizi tuzağa düşürdü. Sizi tahkimden sakındırmıştım; ancak görüşümü arzuza göre değiştirinceye kadar terk eden muhalifler gibi yüz çevirdiniz. Siz ey akıldan yoksun kafalılar, anlayışı kıt olanlar! Babasız kalasicalar! Ben, şer getirmem; sizin için zarar istemem.

Ümitsizliğe düştükleri zaman görevi üstlendim: saklandıkları zaman ortaya çıktım. Konuşmayı red ettikleri zaman konuştum. Durdukları zaman Allah'ın nuruyla ilerledim. Onların en alçak seslisiydim; ama hepsini geçendim. Şiddetli rüzgârların sarsamadığı ve fırtınaların yok edemediği dağ gibi, onun dizginleriyle yarıştım ve beni bağlamasına rağmen bağımsız davrandım. Ne kimsenin beni ayıplaması, ne de arkamdan kınaması söz konusu olabilir! Zelil olan, hakkını alıncaya kadar benim yanımda azizdir; kuvvetli olan ise ondan hak alınıncaya kadar zayıftır. Allah'ın emrine razı olduk; Allah'a işini teslim ettik. Şimdiye kadar Resûlullah'a (s.a.v) iftira attığımı gördün mü? Allah'a yemin ederim ki, ben onu ilk tasdik edendim; ona ilk iftira atan olmayacağım. Durumuma baktım. Bir dene göreyim: İtaatim bey'atımı geçmiş; boynumdaki anlaşıma başkasınınmış!

Emrettiğim zaman itaat etmeyen ve çağırdığım zaman cevap veremeyenlerle imtihan edildim. Babasız kalasicalar! Rabbinize yardım etmek için ne bekliyorsunuz? Sizi din bir araya getirmez mi, bir hamiyet kızdırıp sürüklemes mi? Aranızda destek isteyerek ortaya çıkıyorum; sizden yardım isteyerek konuşuyorum. İşler ortaya kötü sonuçlar çıkarıncaya kadar herhangi bir sözümü işitmiyor; herhangi bir emrime itaat etmiyorsunuz. Sizinle ne intikam alınır; ne de bir hedefe varılır! Sizi kardeşlerinize yardıma çağırdım; göbek ağrısına yakalanmış devenin seslerine benzer sesler çıkardınız; sırtı yaralı cılız deve gibi ağırdan aldınız. Sonra lehime olarak içinizden ortaya –‘*sanki gözleri göre göre ölüme sürüklenen*’⁴³⁰- zayıf karakterli ve mütereddit küçük bir grup çıktı.”⁴³¹

⁴³⁰ Enfâl 8/6.

⁴³¹ Radî, *Nehcû'l Belâğa*, çev. Adnan Demircan, 64-65-66.

KAYNAKÇA

- Abdülkahir el-Bağdadî, *Mezhepler arasındaki Farklar*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Ahmet Cevdet Paşa. *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*. 2 cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2016.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Apak, Âdem. *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (2)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Avni, İlhan vd.. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. İzmir: Akyol Neşriyat, 1977.
- Aycan, İrfan. “Muâviye b. Ebû Sûfyân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/332-334. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Apaydın, Hasan. “Nehcü’l- Belâga ve Kaynakları Sorunu”. *Turkish Journal of Shiite Studies* 1/2 (Aralık 2009), 265-290.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/siader/issue/51027/634223>
- Belâzürî. *Ensâbü’l-Eşrâf*. çev. Hikmet Akdemir, 2 Cilt. İstanbul: Harf Yayınevi, 2018.
- Dîneverî. *El-Ahbâr et-Tivâl*. çev. Nusrettin Boleli & İbrahim Tüfekçi. İstanbul: Hivda İletişim, 2007.
- Durant, Will. *İslâm Medeniyeti*. çev. Orhan Bahaeddin. b.y. Kervan Kitapçılık. ts.
- Durmuş, İsmail. “Nehcü’l-Belâga”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/538-540. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ebû’l-Hasen el-Eş’arî. *İlk Dönem İslam Mezhepleri*. çev. Mehmet Dalkılıç & Ömer Aydın. İstanbul: Kabalcı Yayın, 2005.
- Fazlurrahman. *İslâm*. çev. Mehmet Dağ & Mehmet Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Ali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/371-374. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Abdullah b. Vehb er-Râsibî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/141-142. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Cemel Vak’ası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/320-321. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

- Fırlalı, Ethem Ruhi. “Hâricîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Gültekin, Hikmet. *Şiî Âlim Şerîf er-Radî ve Nehcü’l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Gültekin, Hikmet. “Nehcü’l-Belâğa’ya Yöneltilen Eleştiriler ve Hadis İlmi Açısından Değeri”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/5 (2016), 107-143.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/usaksosbil/issue/27141/474276>
- Gültekin, Hikmet. “Nehcü’l-Belâğa’nın Şerîf Radî’ye Nisbeti Şehleri ve Kaynakları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/45 (Ağustos 2016), 991-1003.
http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt9/sayi45_pdf/7ilahiyat/gultekin_hikmet.pdf
- Gültekin, Hikmet. “Şiî Âlim Şerîf er-Radî’nin Hayatı ve Hadis Konusundaki Görüşleri”. *Marife* 16/1 (Yaz 2016), 133-155.
<https://www.marife.org/marife/article/view/752>
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik*. İstanbul: Der Yayınları, 1987.
- İbn Hibbân. *Es-Sîretü’n-Nebeviyye ve Ahbâru’l-Hulefâ*. çev. Harun Bekiroğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbnü’l-Esir. *el-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*. çev. Ahmet Ağırakça. 10 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İbn Hazm. *El-Fasl*. Çev. Halil İbrahim Bulut. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2017.
- İbn Kesir. *Büyük İslâm Tarihi*. çev. Mehmet Keskin. 7 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- *Büyük İslâm Tarihi*. çev. Mehmet Keskin. 12 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- İbn Kuteybe. *el-İmâme ve’s-Siyâse*. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn Sa’d. *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebir*. çev. Adnan Demircan, vd. 3 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 2014.

..... *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebir*. çev. Adnan Demircan, vd. 8 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 2014.

Halife b. Hayyât. *Tarihu Halife b. Hayyât*. çev. Abdulhalik Bakır. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2011.

Hizmetli, Sabri. *İslâm Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991.

Kâdî Abdülcebbâr. *Tesbîtu Delâli'n-Nübüvve*. çev. M. Şerif Eroğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.

Korkmaz, Sıddık. “Nehcü'l-Belâğa'nın Müellifi ve Metni İle İlgili Problemler”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/2 (Bahar 2007), 166-184.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/neuifd/issue/19697/210390>

Köktaş, Yavuz. “Hadîslerin Anlaşılmasında Mecâz Bilgisi: eş-Şerîf er-Radî ve el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye. *Ekev Akademi Dergisi* 3/2 (Güz 2001), 176-189.
http://isamveri.org/pdfdrg/D01777/2001_2/2001_2_KOKTASY.pdf

Lindholm, Charles. *İslâmi Ortadoğu*. çev. Balkı Şafak. Ankara: İmge Kitabevi, 2004.
Mantran, Robert. *İslâmın Yayılış Tarihi (7-11. Yüzyıllar)*. çev. İsmail Kayaoğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.

Mes'ûdî, *Kitabü't-Tenbih ve'l-İşraf*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018.

Minkarî. *Vak'atu Sıffîn*. Çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

Onat, Hasan vd. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Öz, Mustafa, “Muhakkimei Üla”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/398-399. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Özel, Mustafa, “ Şerîf er-Radî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/4-5. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Philip K, Hitti. *Siyâsi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. 1 cilt. Ankara: Boğaziçi Yayınları, 1989.

Radî, eş-Şerîf. *Nehcü'l-Belâğa*. çev. Adnan Demircan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2018.

- Radî, eş-Şerîf. *Nehcü'l-Belâğâ*. çev. Abdûlbakî Gölpınarlı. İstanbul: Kapı Yayınları, 2016.
- Razî, Seyyid. *Nehcü'l-Belâğâ*. çev. Kadri Çelik. İstanbul: Kevser Yayınları, 2013.
- Sallabî, Ali Muhammed. *İslam Tarihi Raşid Halifeler Dönemi 4. Halife Hz. Ali*. çev. Şerafettin Şenaslan. İstanbul: Ravza Yayınları, 2016.
- Sarıçam, İbrahim. *Emevî-Hâşimî İlişkileri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- Şehristani. *Milel ve Nihal*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Taberî. *Tarihi Taberî Tercemesi*. 3 Cilt. Konya: Can Kitapevi, 1982.
- Wellhausen, Julius. *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*. çev. Fikret Işıltan. İstanbul: Ankara Matbaası, 1960.
- Yiğit, İsmail. “Sıffin Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/107-108. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Öz Geçmiş

Güler GÖÇMEN, 1 Mart 1993 yılında Konya'nın Selçuklu ilçesinde doğdu. İlköğrenimini Mehmet Akdoğan İlkokulunda yaptı. Ardından liseyi Selçuklu Hocacihan Anadolu İmam Hatip Lisesinde okudu. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 2017 mezunudur. Aynı yıl Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde İslam Mezhepleri Tarihi alanında yüksek lisansa başladı.

